

Masûmiyeti İspatlamak: Tırhala Kadısı Molla Mehmed Masûm'a Görevinin İade Edilmesi İçin Yazılan Ulemâ Arzuhalleri

Proving Innocence: The Petitions of Scholars for Reinstating Molla Mehmed Masûm, The Qadi of Trikala

Hüseyin Örs¹ , Uğur Öztürk²

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında katkılarından dolayı Doç. Dr. Abdurrahman Atçıl'a ve derginin hakemlerine teşekkür ederiz.

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Hüseyin Örs (Yazma Eser Uzm.),
Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı,
İstanbul, Türkiye,
İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam
Hukuku Anabilimdalı, İstanbul, Türkiye
E-posta: 21.orshuseyin@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5146-4660

Uğur Öztürk, (Yazma Eser Uzm.),
Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı,
İstanbul, Türkiye,
İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye
E-posta: ugurozturk1574@gmail.com
ORCID: 0000-0003-3773-9696

Başvuru/Submitted: 06.07.2021
Revizyon Talebi/Revision Requested:
28.07.2021
Son Revizyon/Last Revision Received:
17.08.2021
Kabul/Accepted: 13.09.2021

Atf/Citation: Örs, Hüseyin & Öztürk, Uğur.
Masûmiyeti İspatlamak: Tırhala Kadısı Molla
Mehmed Masûm'a Görevinin İade Edilmesi İçin
Yazılan Ulemâ Arzuhalleri. *İslam Tetkikleri
Dergisi-Journal of Islamic Review* 11/2,
(Eylül 2021): 773-828.
<https://doi.org/10.26650/iuitd.2021.963101>

ÖZ

Bu makalede 1006/1598 yılında Tırhala kadısı iken görev süresi dolmadan azledilen Molla Mehmed Masûm Efendi'nin görevine iade edilmesi için devrin kırk bir üst düzey âlim-bürokrat ve şeyhi tarafından 1007/1598'de yazılmış arzuhaller incelenmektedir. Bu arzuhaller Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Fatih 5427, 266b-268a varakları arasında yer almaktadır. Molla Mehmed Masûm Efendi'nin azlinden sonra Hoca Sâdeddin Efendi öncülüğünde yazdırılan ve çoğu içerik açısından birbirinin neredeyse aynı olan bu arzuhaller, III. Murad'ın şeyhi Mehmed Dâği tarafından Valide Safiye Sultan'a sunulmuş ve muhtemelen Hoca Sâdeddin Efendi'nin ulemânın başına getirilmesiyle başlayan ve bürokratik atamalarda harem ağaları ile hanım sultanların etkisinin giderek arttığı bir dönemde yazılan bu arzuhaller, XVI. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı İmparatorluğundaki bürokratik ve siyasi değişimi gösteren dikkat çekici numunelerdendir. Bu irtibatın yankılarını görmek amacıyla önce arzuhallerin yazım ve sunumunda etkili olan Hoca Sâdeddin, Mehmed Dâği ve Safiye Sultan'ın hem kendi aralarında hem de dönemin harem ağaları ve paşaları çevresindeki ilişkileri kısaca ele alınacak; ardından hakkında arzuhal yazılan Molla Mehmed Masûm Efendi'nin hayatı Hadâik ile ruznamçe ve arzuhallerdeki bilgiler ışığında aydınlatılacaktır. Son kısımda ise arzuhallerin sunduğu bilgilerin değerlendirmesi, arzuhal yazarların hayat hikâyeleri ile arzuhal metinleri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Molla Masûm, Hoca Sâdeddin Efendi, Şeyh Mehmed Dâği, Safiye Sultan, Arzuhal, Azil

ABSTRACT

In this article, we examine the petitions written by forty-one high-ranking scholar-bureaucrats and sheiks in 1007/1598 for the reinstatement of Molla Mehmed Masûm Efendi who was deposed before completing his term while he was the qadi of Trikala in 1006/1598. These petitions, which were written under the leadership of Hoca Sadeddin Efendi and had almost the same content, were given by Mehmed Dâği, the sheikh of Murad III, to

Valide Sultan Safiye Sultan, and probably she was asked to convey them to Mehmed III. Having been written in a period when the influence of the eunuchs and valide sultans increased in bureaucratic appointments which started with the appointment of Hoca Sadeddin Efendi as the head of the ulemâ by Murad III, these petitions are the interesting examples showing the bureaucratic and political change in the Ottoman Empire in the last quarter of the 16th century. In the article, the relations of Mehmed Dâğî, Safiye Sultan and Hoca Sadeddin, who led to write the petitions and to deliver them, are briefly discussed within the framework of the eunuchs and pashas of the period. Afterwards, the life of Molla Mehmed Masûm Efendi, about whom the petitions were written, is presented in general, in the light of the information from *Hadâiq*, the ruznamçes and the petitions. The last part of the article consists of a general evaluation of the petitions and the biographies of the people who wrote the petitions and the texts of the petitions.

Keywords: Molla Masûm, Hoca Sadeddin Efendi, Sheikh Mehmed Dâğî, Safiye Sultan, Petition, Deposal

EXTENDED ABSTRACT

In this article, we examine the petitions written by forty-one high-ranking scholar-bureaucrats and sheiks in 1007/1598 for the reinstatement of Molla Mehmed Masûm Efendi who was deposed before completing his term while he was the qadi of Trikala in 1006/1598. These petitions, which were written under the leadership of Hoca Sadeddin Efendi and had almost the same content, were given by Mehmed Dâğî, the sheikh of Murad III, to Valide Sultan Safiye Sultan, and probably she was asked to convey them to Mehmed III. Having been written in a period when the influence of the eunuchs and valide sultans increased in bureaucratic appointments which started with the appointment of Hoca Sadeddin Efendi as the head of the ulemâ by Murad III, these petitions are the interesting examples showing the bureaucratic and political change in the Ottoman Empire in the last quarter of the 16th century.

With the staying of Selim II and With Murad III in the palace, different persons began to be active in the administration. Hanım sultans, Dârüssaâde and Babüssaade aghas are among the groups that started to have a say in the administration. These emerging new power centres influenced both domestic and foreign politics. Murad III's wife and Mehmed III's mother, Safiye Sultan, began to be more active, especially in appointments. 41 people thinking Molla Masûm had unjustly been dismissed from the position of qadi wrote to Safiye Sultan relying on her role. In these written petitions, they stated that Molla Masûm, who came to the Ottoman Empire from the Transoxiana region and was a judge in Tırhal, was unduly dismissed before his term's expiry and they wanted him to be put back on duty.

These petitions, which were probably written with the initiatives of Hodja Sâdeddin Efendi, were conveyed to Safiye Sultan through the sheikh of Safiye Sultan, Sheikh Mehmed Dağî. While Sheikh Mehmed Dağî introduces the dismissed Molla Masûm as "my son", he addresses Safiye Sultan as "my daughter". In addition, Mehmed Dağî touches on the necessity of the state to comply with the wishes of the scholars, which is frequently emphasized in other petitions.

While 26 of the persons who wrote the petition were mudarris at the relevant date, 13 of them were either actually judges or were dismissed from their duties. One of the two remaining people was Şeyh Mehmed Dağî and the other was Gazi Giray II. The reason why many people

from different groups wrote it was probably Hodja Sâdeddin Efendi's request. In almost all petitions, it has been emphasized that Molla Masûm is competent in the scientific sense, very successful in his duty as a judge, was unjustly dismissed from his duty, and the state must correct this injustice.

Molla Masûm, who came from the Transoxiana region and attended the councils of Hodja Sâdeddin Efendi, and completed his mulazamat education with him, served as a judge in important places such as Eğriboz, Çatalca, Tırhala and Yenişehir until his death in 1010/1601. Apart from his duty as a judge, he also undertook duties such as tezkireci (secretary for the army). Why he was dismissed while he was a judge in Tırhala and who was appointed instead of him could not be determined for now due to the lack of kadi registers of the relevant period. One of the reasons for his dismissal may be relevant to his relationship with Hoca Sâdeddin Efendi. However, it is not reasonable to accept this as the only reason for the dismissal. It is known that in one of his previous duties as a judge, he argued with the janissary agha in the region. There is also a record of avarız taxes not being sent to the centre. It is possible that he was dismissed from the qadi of Tırhala because of these.

The fact that 41 people wrote about him after his dismissal must have determined his future career. After these petitions, he worked as a tezkireci and a qadi in different places. After serving in Tırhala and Alasonya, he served as Yenişehir judge with the Mevleviyet rank. He settled in Çatalca and died there.

Giriş

*“zümre-i ‘ulemâ, ref’-i zulm ile sâ‘î-yi hayr ol...
ehl-i ilmün mu‘îni ol dâ‘im Hak mu‘în ola sana”¹*

Osmanlı devletinin güçlenmesi ile beraber farklı coğrafyalardan birçok kişi diyâr-ı Rum’a göç etmiştir. Fatih Sultan Mehmed ile daha da güçlenen Osmanlılar, Arap vilayetleri, Mısır, İran, Horasan ve Mâverâünnehir’den göç edenlerin sığınağı olmuştur. Özellikle âlim ve bürokratların bu hareketliliği göç ettikleri coğrafya üzerinde kalıcı etkiler bırakmıştır. Kuruluş ve yükseliş dönemlerinde Osmanlı’nın kurumsallaşmasında ciddi etkileri olan kişilerin İran ve Arap vilayetlerinden gelmiş veya eğitimini orada tamamlamış kişiler olduğunu görmekteyiz.² Mâverâünnehir’de eğitimini tamamladıktan sonra hangi gerekçeden dolayı Osmanlı İstanbul’una geldiğini bilmediğimiz Molla Mehmed Masûm da bu hareketliliğin bir parçasıdır. Molla Mehmed Masûm’u İstanbul’da himaye eden kişi ise dönemin en etkili âlimlerinden olan Hoca Sâdeddin Efendi’dir. Hoca Sâdeddin Efendi’nin hâmilîği döneme damgasını vurmakla beraber birçok kişinin de eleştirisine maruz kalmıştır. Hâmilîkler ve sultan ile olan ilişkisi sayesinde elde ettiği bu nüfuz başta Safiye Sultan olmak üzere birçok kişiyi rahatsız etmiştir. Nitekim bilindiği gibi II. Selim ve III. Murad’ın saraya çekilmeleri ile beraber farklı güç odakları yönetimde etkili olmaya başlamıştır. Bu güç odakları arasında kalan ve süresi dolmadan haksız bir şekilde görevine son verilen Tırhala kadısı Molla Masûm, kendisinden mülâzemet aldığı hocası Hoca Sâdeddin Efendi’nin başında bulunduğu zümreden görevine iade edilmesi için yardım talebinde bulunmuştur. Bu talep doğrultusunda devlet erkânı nezdinde etkili olabilecek 41 kişi, Molla Masûm’un görevine iade edilmesi için sultana arzuhal yazmıştır.

Sultana veya devletin üst kademelerinde bulunan kişilere çeşitli gerekçelerden dolayı arzuhal sunmak tarihin bütün dönemlerinde var olan bir olgudur. Osmanlı ilmiyye sınıfı da isteklerini ifade etme yollarından biri olan arzuhal yazmayı sıkça kullanmıştır. Ancak Molla Mehmed Masûm olayı organize ve geniş çaplı olması açısından ayırıcı bir vasfa sahiptir. Bildiğimiz kadarıyla Osmanlı’da bu vasıflarda sınıfsal dayanışmasının ilk örneğini oluşturmaktadır. Küçük (!) bir kadılık için istenen bu küçük (!) istek, Kırım Hanı ile tarikat şeyhini bir araya getirebilmiştir. Bunların aynı amaç doğrultusunda bir araya gelmesi sınıfsal organize bir işi olduğunu göstermektedir. Çoğunluğu ilmiyye sınıfından olan bu kişilerin organizasyonunun sadece sınıfsal bir istek değil, aynı zamanda mukabil güç odaklarına verilmiş bir cevap olarak da okunması muhtemeldir. İلميyye gücünün başındaki kişi ise Hoca Sâdeddin Efendi’dir.

Muhtemelen Hoca Sâdeddin Efendi’nin organize ettiği ama kendisinin arzuhal yazmadığı bu arzuhal metinlerini III. Mehmed’e sunması için Safiye Sultan’a ileten kişi şeyhi Şeyh Mehmed Dâğî’dir. Hoca Sâdeddin Efendi neden arzuhal yazmadı? Arzuhalleri neden kendisi doğrudan III. Mehmed’e sunmadı? Arzuhaller neden sultana değil de Safiye Sultan’a sunuldu?

1 Zekeriyazâde Yahya Efendi’nin arzuhalinden alınmıştır.

2 Göç etmiş meşhur âlimlerin bir listesi ve hayatları için bk. Tafiqh Heiderzadeh, “İran Alimlerinin Osmanlı Devletine Gelişi ve Osmanlı Bilimine Katkıları”, çev. Aysu Albayrak, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 2 (1998), 211 - 242.

Arzuhalleri sunan kişi neden bir müderris/kadı veya şeyhülislam değil de bir tarikat şeyhi? III. Mehmed'in de şeyhi olan Mehmed Dağî arzuhalleri neden doğrudan sultana sunmadı? Bütün bu soruları cevaplayabilmek adına ilgili dönemin güçlü figürlerine kısaca değinmemiz gerekir.

Bu dönemde yönetimde farklı kişiler etkin olmaya başlamıştır. Hanım sultanların yanı sıra onlarla işbirliği yapan Dârüssaâde ve Bâbüssaâde ağaları yeni bir güç odağının ortaya çıktığına en güçlü delildir. Yeni bir imparatorluk anlayışına doğru sürüklenen padişah merkezli devlet, güçlü veziriazamlar yerine güçlü saray halkı anlayışını benimsemiştir. Bu devirde sultanın etrafında musahip-vezir makamına ek olarak sultanların bağlı olup muhibbi sayıldığı tarikat şeyhleri de etkin olmaya başlamıştır.³ III. Murad'ın şehzadelik döneminde gördüğü bir rüyayı yorumlayan Şeyh Şücâ, Murad'ın tahta çıkması ile devlet içindeki en önemli kişilerden biri haline gelmiş ve mansıp peşinde koşanlar için daima bir sığınak olmuştur. Sokullu Mehmed Paşa'nın öldürülmesine kadar belirsiz olan bu figürler ondan sonra daha da güçlü hale gelmişlerdir.⁴ Şeyh Şücâ'nın 998/1589'da ölmesiyle mürşitsiz kalan III. Murad, Gazanfer Ağa aracılığıyla Şeyh Mehmed Dâğî ile tanışmıştır. Şeyh Şücâ kadar olmasa da III. Murad üzerinde etkili olan Mehmed Dâğî, III. Mehmed'in tahta çıkması ile yeni sultan nezdindeki itibarını korumuştur.

III. Murad ile III. Mehmed döneminde sık sık Gelibolu'dan İstanbul'a gelen Mehmed Dâğî, saray halkı üzerinde ciddi bir nüfuza sahip olmuştur. Onun, sıkı irtibatta olduğu kişilerden biri Safiye Sultan'dır. Safiye Sultan'ın devlet işlerinde Nurbanu Sultan'a nazaran daha etkili olduğu bilinmektedir. Bu olgu dönemin yabancı kaynakları tarafından da teyit edilmiştir.⁵ Safiye Sultan, 1003/1594'te oğlu Mehmed'in tahta çıkması ile Valide Sultan konumuna erişmiştir. Ayrıca Osmanlı'da 991/1583 yılına kadar oğulları sancağa çıkan valide sultanlar, oğulları ile sancağa giderken Safiye Sultan sancağa gitmeyen ve Topkapı sarayında devamlı ikamet eden ilk valide sultan olmuştur.⁶ Nurbanu Sultan vefat edene kadar etkinliğini göstermeyen Safiye Sultan, özellikle valide sultan olduktan sonra büyük bir güç elde etmiş ve Habeşî Mehmed Ağa ile Gazanfer Ağa⁷ vasıtasıyla bu gücünü etkin bir şekilde kullanmıştır.⁸

3 XVI. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu II. Selim devri ve sonrasında hanım sultanlar, harem ağaları ve musahip-vezirlerin yönetimde daha etkin konuma erişmeleriyle siyasal ilişkiler ve bağlantılarda değişimler yaşanmıştır. İmparatorluğun etkin unsurları arasındaki bu değişimler için bkz. Baki Tezcan, *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World*, (New York: Cambridge University Press, 2010); Günhan Börekçi, *Factions and Favorites at the Courts of Sultan Ahmed I (r. 1603-1617) and His Immediate Predecessors*, (Ohio: Ohio State University, Doktora Tezi, 2011).

4 Cornell Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, çev. Ayla Ortaç (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 75.

5 Henry Lello, *Babiâli Nezdinde Üçüncü İngiliz Elçisi Lello'nun Muhtırası*, çev. Orhan Burian (Ankara: TTK, 1952).

6 Ali Akyıldız, *Haremin Padişahı Valide Sultan: Harem'de Hayat ve Teşkilat*, (İstanbul: Timaş Yayıncılık, 2017), 48.

7 Gazanfer Ağa için bkz. Jane Hathaway, *The Chief Eunuch of the Ottoman Harem: From African Slave to Power-Broker*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2018); Levent Kaya Ocakaçan, *Geç 16 ve erken 17.yy'da Osmanlı Devleti'ndeki patronaj ilişkilerinin Gazanfer Ağa örneği üzerinden Venedik belgelerine göre incelenmesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, İktisat Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2016).

8 Mustafa Altun, *Devr-i Saltanat Valide Safiye Sultan*, (İstanbul: Libra, 2020); Akyıldız, *Haremin Padişahı Valide Sultan*, 57-61; Özlem Kumrular, *Haremde Taht Kuranlar: Nurbanu ve Safiye Sultan*, (İstanbul, Doğan Kitap 2017); Lello, *Babiâli Nezdinde Üçüncü İngiliz Elçisi Lello'nun Muhtırası*, 41-50.

Devlet işlerinde ve atamalardaki etkinliği ile bilinen Safiye Sultan'a iki kaside sunan Nev'î, 23 beyitlik Türkçe kasidenin redifinde "saltanat" kelimesini kullanarak bu gücüne işaret etmektedir.⁹ Gelibolulu Mustafa Âli de *Fusûl-i hall ve akd fi usûl-i harc ve nakd* adlı eserinde Safiye Sultan'dan övgüyle bahsetmektedir.¹⁰ Nurbanu Sultan'dan sonra 'kadınlar saltanatı'nın ikinci önemli kişisi olan Safiye Sultan'ın İngiltere Kraliçesi I. Elizabeth ile hediyeleşmesi ve İran savaşları sonrasında barış rehinesi olarak Osmanlı topraklarına gönderilen Şehzade Haydar Mirza'nın mezarını 1008/1599'da ziyaret etmek isteyen Acem elçisinin bu isteğini yerine getirmek için Valide Safiye Sultan'a birçok hediye sunması onun dış ilişkilerdeki etkinliğini gösterir mahiyettedir.¹¹ İç siyasette de 1005/1596'da İbrahim Paşa'nın sadrazamlık mührünü alması için sultana şefaath mektubu yazarak atanmasında etkili olmuştur.¹²

Selânikî Mustafa Efendi de *Târih*'inde Safiye Sultan'ın kazasker atamalarında doğrudan müdahil olduğunu gösteren bir olay anlatır. Anadolu Kazaskeri olan Abdülhalim Efendi'nin 1007/1598'de azledilip yerine atanan Damad Muhyiddin Efendi'nin çeşitli yolsuzluklar yaptığını söyleyen kişiler, 1008/1599'da Davud Paşa Çiftliğine giden III. Mehmed ve Safiye Sultan'ın arabalarının önüne geçerek şikâyetlerini bildirmişlerdir. Bu kişiler Damad Muhyiddin Efendi'nin yolsuzluklarını sultana iletirken, sultan "ellerini destarına koyup hayırlar ola" diyerek onları onaylamıştır. Şikâyetlerini sultana sunan bu kişiler daha sonra Safiye Sultan'ın arabasına yönelmiş ve Damad Muhyiddin Efendi yerine Abdülhalim Efendi'nin tekrar atanmasını istemişlerdir. Onların bu talepleri aynı gün yerine getirilmiş ve Abdülhalim Efendi Rebiulahir 1008'de (Ekim 1599) kazasker olarak atanmıştır. Olayda görüldüğü üzere atama için doğrudan Sultan'a değil, Valide Safiye Sultana başvurmuşlardır.¹³

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere bu dönemde Safiye Sultan devletin bütün kademelerinde olduğu gibi atamalarda da etkilidir. Bunun bilincinde olan âlimler onu daha yakından tanıyan şeyhi Mehmed Dâğî aracılığı ile Molla Masûm hakkındaki arzuhallerini ona sunmuşlardır. Arzuhallerin yazımında Mehmed Dâğî'nin etkisinin olmadığı onun arzuhalinde şöyle ifade edilmektedir: "*İstanbul'da olan cümle mevâlî-i 'izâm müddet-i âhir olunca ibkâ recâ idüp mahdar ve tazarru '-nâme yazmışlar.*" Peki, arzuhallerin yazımını organize eden kişi kimdir? Bu sorunun cevabı kesin olmamakla beraber Molla Masûm'un kendisinden mülâzemet aldığı Hoca Sâdeddin Efendi olduğu söylenebilir.

Yavuz Sultan Selim'in musahibi Hasan Can Çelebi'nin oğlu olan Hoca Sâdeddin Efendi, dönemin ilmiye sınıfının en etkili kişisidir. 964/1556'da Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi'den

9 Biri 23 diğeri 28 beyitlik iki kaside sunan Nev'î, ilk şiirde Safiye Sultan'ı İslam tarihindeki meşhur kadınlara benzeterek ele almaktadır. İkinci kasidesinde ise sultandan istediklerini sıralamaktadır. Nev'î'nin Safiye Sultan aracılığı ile isteklerine ulaşmaya çalışması Valide Sultan'ın etkinliğini gösteren önemli bir örnektir. Nev'î, *Divan Tenkidli Basım*, nşr. Mertol Tulum-M. Ali Tanyeri (İstanbul: İstanbul Ü. Edebiyat Fak. Yayınları, 1977), 22-23, 80-82.

10 Nüshası için bk. Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye, 3399, 6a.

11 Selânikî Mustafa Efendi, *Târih-i Selânikî*, nşr. Mehmet İpşirli (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1989), 2/841.

12 Selânikî, *Târih-i Selânikî*, 2/649.

13 Selânikî, *Târih-i Selânikî*, 2/827.

mülâzemet aldıktan sonra farklı medreselerde görev aldı ve Şehzade Murad'ın muallimi İbrahim Efendi'nin ölümü üzerine Muharrem 981'de (Mayıs 1573) şehzade hocalığına tayin edilip Manisa'ya gönderildi. Şehzade Murad'ın hocası olması Sâdeddin Efendi'nin hayatında dönüm noktası olmuştur. Bir yıl sonra 982/1574'te Şehzade Murad tahta çıkınca Sâdeddin Efendi de İstanbul'a gelmiş ve 1003/1594'te sultanın ölümüne dek 22 yıl boyunca sultan hocası makamında bulunmuştur. III. Murad'ın vefatından sonra Şehzade Mehmed'in hocası Molla Nasuh'un cülus haberinden iki gün önce ölmesi ile Hoca Sâdeddin Efendi, III. Mehmed'in hocası olarak görevinde kalmıştır.¹⁴

Hoca Sâdeddin Efendi sadece ilmiye sınıfı üzerinde değil aynı zamanda Haçova meydan muharebesinde göstermiş olduğu askeri başarıyla beraber sadrazamların atanmasında etkili olmuştur. Özellikle savaş esnasında III. Mehmed'i yönlendirmiş ve savaşın kazanılmasında önemli rol oynamıştır. Bu dönemde veziriazamlık makamında bulunan kişi Safiye Sultan'ın damadı İbrahim Paşa'dır. Cigalazâde Sinan Paşa, Haçova savaşı esnasında göstermiş olduğu yararlılıklar neticesinde Hoca Sâdeddin Efendi'nin de yardımlarıyla savaştan bir gün sonra 5 Rebiülevvel 1005'te (27 Ekim 1596) veziriazam olmuştur. Ancak almış olduğu sert kararlar ve rakipleri Safiye Sultan ile Damad İbrahim Paşa'nın etkisi ile 45 gün sonra azledildi ve yerine Damad İbrahim Paşa tekrar 14 Rebiülevvel 1005'de (5 Aralık 1596) veziriazam olarak atandı. Damad İbrahim Paşa, veziriazam olduktan yaklaşık iki ay sonra (9 Cemâziyelâhir 1005 / 28 Ocak 1597) Hoca Sâdeddin Efendi'yi *hâce-i Sultânî* görevinden azletti ve Mekke kadılığı ile merkezden uzaklaştırmak istediye de yaşlı olduğu için bundan vazgeçti.¹⁵

Damad İbrahim Paşa yaklaşık bir yıl sonra 23 Rebiülevvel 1006 / 3 Kasım 1597'de tekrar azledildi ve yerine Hadım Hasan Paşa veziriazam oldu. İbrahim Paşa'nın veziriazam olduğu dönemde 11 Şevval 1001 (11 Temmuz 1593) tarihinde ikinci kez şeyhülislam olan Bostanzade Mehmed Efendi şeyhülislamlık makamında bulunuyordu. Bostanzade 24 Şaban 1006'da (1 Nisan 1598) vefat edene kadar bu görevde kaldı. Molla Masûm'un azil olayı muhtemelen hem sadrazam hem de şeyhülislamın Hoca Sâdeddin Efendi'ye rakip olduğu bir dönemde gerçekleşmiş olmalıdır. Yukarıda görüldüğü üzere Hoca Sâdeddin Efendi'nin Damad İbrahim Paşa ile arası iyi değildi. Aynı şekilde Bâkî meselesi¹⁶ yüzünden Şeyhülislam Bostanzade Mehmed ile araları bozuk idi. Hoca Sâdeddin Efendi'nin arasının iyi olmadığı diğer bir kişi ise İbrahim Paşa'dan sonra veziriazam olan Hadım Hasan Paşa'dır. Hadım Hasan Paşa 23 Rebiülevvel 1006'da (3 Kasım 1597) veziriazam oldu ve 5 ay sonra 3 Ramazan 1006'da (9

14 Abdurrahman Daş, "Hoca Sâdeddin Efendi'nin Hayatı ve Eserleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 14 (2003), 165-207.

15 Şerafettin Turan, "Hoca Sâdeddin Efendi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hoca-sadeddin-efendi> (25.05.2021); Nezihi Aykut, "Damad İbrahim Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/damad-ibrahim-pasa> (04.08.2021).

16 Bâkî ile Şeyhülislam Bostanzâde Mehmed Efendi arasında süregelen bir çekişme vardı ve Hoca Sâdeddin sınıf arkadaşı olan Bâkî'nin yanında yer almıştır. Şeyhülislam Bostanzâde kardeşini Anadolu kazaskeri yapmak istemesi ve Sâdeddin Efendi'nin desteğiyle Bâkî'nin kazasker olması ikili arasındaki çekişmenin nedenlerinden biridir. Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Târîhi*, nşr. Şevki Nezihi Aykut (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2004) 2/370-374.

Nisan 1598) azledildi. Hoca Sâdeddin Efendi'nin hem *hâce-i sultânî* unvanı almasına hem de şeyhülislam olmasına karşı çıkan Hadım Hasan Paşa'nın da İbrahim Paşa gibi Safiye Sultan ile sıkı ilişkileri vardı. Bütün bu anlatılanlar bize Safiye Sultan, Damad İbrahim Paşa ve Hadım Hasan Paşa'nın karşısında Hoca Sâdeddin Efendi'nin olduğunu göstermektedir. Molla Masûm'un azil olayı da Hoca Sâdeddin Efendi'nin şeyhülislam olmadan önce (24 Şâban 1006 / 1 Nisan 1598) rakiplerin görevde olduğu bir zaman diliminde gerçekleşmiş olmalıdır. Bu zaman dilimi de muhtemelen Ramazan 1006'dan (Mayıs 1598) öncedir.

III. Murad ve III. Mehmed devrinde padişah hocalığını yapan Hoca Sâdeddin Efendi aynı zamanda ulemânın başında olan biri idi.¹⁷ İlmiye üzerindeki otoritesine Takiyüddin er-Râsîd'in Mısır'dan rasathane kurmak için geldiği vakit Hoca Sâdeddin ile görüşükten sonra sultanın huzuruna kabul edilmesini örnek olarak zikredebiliriz. Bunun dışında atamalardaki etkisi sıkça zikredilen ve aynı zamanda dönemin şâhitleri tarafından eleştirilen bir durumdur. Hoca Sâdeddin Efendi'nin ulemânın başına getirilmesi, ilmiye sınıfında bozukluğun da sebebi sayılmıştır. Sâdeddin Efendi'ye danışılmadan tayinlerin yapılmaması dönemin şairlerinden Cinânî'nin eleştiri oklarına hedef olmuştur.

*Kâdiasker efendiler gerçi
Mansıbı 'ilmün ile al dirler
Okudun fazlını görün diyene
Hâceye hizmet eyle gel dirler*¹⁸

Hoca Sâdeddin hakkında en ağır eleştiriyi devrin güçlü kalemlerinden Gelibolulu Mustafa Âlî yapmıştır. Sâdeddin Efendi hakkında yazdığı bir kasidede, III. Murad devrinden itibaren ulemânın başına getirilmesini tenkit eden Âlî, onu 'tomuzluk satmak' ile itham etmektedir. III. Mehmed döneminde hem şeyhülislam hem de padişah hocası olarak bütün mansıpları elinde tutan Sâdeddin Efendi bu kasidede hırslı bir kişi olarak tasvir edilmiştir.

*Tutalum müfîti-enâm oldun/Şeyhu 'l-islâm u nîk-nâm oldun
Hâce-i pâdişâh olup yâhod/'Ulemâ hayline imâm oldun
Güc olur kayd-ı hizmet-i fetva/Eksügün tutsalar tamâm oldun
Hâcelik mansıbında dahı yine/Merci '-i hâs-ı hâs u 'âm oldun
...
Düm-i rûbâhveş bıyıklı isen/Tomuzukluk satup hüsâm oldun*¹⁹

17 Üretken bir müellif olan Hoca Sâdeddin Efendi; *Tâcü 'l-tevârih*'i telif eseri iken, Abdülkerîm el-Kuşeyrî'nin *er-Risâle*'sini, Şattanûfî'nin Abdülkâdir-i Geylânî'nin menâkıbına dair *Behcetü 'l-esrâr*'ı ve Muslihüddîn-i Lârî'nin Farsça yazılmış *Mir'âtü 'l-edvâr*'ı Türkçe'ye çevirmiştir. Ayrıca Üşî'nin Mâtürîdiyye akaidine dair *el-Emâlî* adlı eserini tercüme etmiştir. Şiirlerinde "İzzî" mahlasını kullanan Hoca Sâdeddin Efendi III. Murad'ın şiirlerine de şerhler yazmıştır. *Şerhu mir'âtü 'l-gaybi 'l-hâkânî min guyûzâtı Sultân Murâd Hân bin Sultân Selîm Hân*, adıyla Türk ve İslâm Eserleri Müzesi Kütüphanesi, 1901, 91b-95b, 175a- 219b'de kayıtlıdır. Eserleri için ayrıca bk. Şerafettin Turan, "Hoca Sâdeddin Efendi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hoca-sadeddin-efendi> (25.05.2021).

18 Mehmet Şeker, *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Mevâ'idü'n-Nefâ'is fi Kavâ'idü'l-Mecâlis*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997), 314.

19 İsmail Hakkı Aksoyak, *Gelibolulu Mustafa Âlî Divanı*, (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018), 469-471.

Zikredilen eleştirilerde de görüldüğü üzere Hoca Sâdeddin dönemin önemli güç odaklarından biridir. Farklı şekillerde eleştirilmekle beraber aynı zamanda çok güçlü bir hâmi idi. Maveraünnehir'den gelen ve kendisine sığınan bir kişinin mansıbı için farklı mevkilerde bulunan çok sayıda kişinin arzuhal yazmasını sağlamıştır. Kırım Han'ı Gazi Giray'ın²⁰ bile arzuhal yazmasını sağlamasına rağmen kendisi arzuhal yazmamıştır. Ayrıca arzuhallerin yazıldığı 1007/1598'de Hoca Sâdeddin Efendi şeyhülislamlık makamında bulunmasına rağmen Safiye Sultan'a veya Sultan'ın bizzat kendisine sunmamıştır. Kendisinin değil de Mehmed Dâği'nin bu arzuhalleri sunması Hoca Sâdeddin Efendi'nin içinde bulunduğu durumun da bir göstergesidir.

Hoca Sâdeddin Efendi'nin Safiye Sultan ile araları iyi değildi. Mehmed Dâği ise onun şeyhi olduğundan isteklerini kabul ettirmede Sâdeddin Efendi'den daha etkili olacağı ihtimaline binaen arzuhallerin onun tarafından sunulması kuvvetle muhtemeldir. Mehmed Dâği'nin hem III. Mehmed hem de Safiye Sultan üzerindeki manevi etkisi onun adını ön plana çıkartmış olmalıdır. Buna rağmen Hoca Sâdeddin Efendi'nin arzuhalleri sultana sunma gibi bir ihtimali varken bu yolu tercih etmemesindeki etkenler bilinmemekle beraber Safiye Sultan'ın atamalarda etkisi dikkate alınmış olmalıdır.

Mazûl Kâdı Molla Mehmed Masûm Kimdir?

Horasan'ın en önemli dört kentinden biri olan Merv'de doğan Molla Mehmed Masûm, eğitimini üstün bir başarı ile memleketinde tamamladıktan sonra İstanbul'a gelir. İstanbul'a neden geldiği ve ne zaman geldiği bilinmeyen Molla Masûm, burada asrın meşhur âlim-bürokratlarından Hoca Sâdeddin Efendi'nin (ö. 1008/1599) himâyesine girerek ondan mülâzemet alır. Ayrıca Mehmed Begzâde Efendi'den (ö. 1007/1599) ders aldığı bilinir.²¹ Molla Masûm'un Sahn'da öğrenci olduğu dönemde Hoca Sâdeddin Efendi *hâce-i sultânî* makamında bulunup İstanbul'dadır. Mülâzemetini muhtemelen 984-986 (1576-1579) arasında onun meclisine girdikten sonra almıştır. Onun 986/1579'dan 989/1582'ye kadar hangi vazifelerde bulunduğu dair herhangi bir veri bulunmamaktadır. Bununla birlikte farklı medreselerde kısa bir dönem ders verdikten sonra İstanbul'daki medrese mezunu hocaların yolunu takip ederek kadılık görevine başladığı tahmin edilmektedir.

Hadâ'ikü'l-hakâ'ik'te sadece Eğriboz, Çatalca ve Tırhala kadılıklarında bulunduğu kaydı yer almakla beraber yapmış olduğumuz araştırmalarda başka kazalarda da kadılık yaptığı tespit edilmiştir.²² Bunların ilki Molla Masûm'un Cemaziyelevvel 990'da (Haziran 1582) on akçe ile mutasarrıflık yaparken elli akçe ile Talende [Tırhala-Yunanistan] kadılığına atanmasıdır.²³

20 Kırım Han'ı Gazi Giray ile Hoca Sâdeddin'in III. Murad devrinden itibaren oldukça sıkı bir irtibatı vardır. Sâdeddin Efendi'nin Gazi Giray ile devlet işleri ile ilgili yazışmaları da mevcuttur. Bk. Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye, 4292.

21 Begzâde Molla Masûm'un azli dolayısıyla yazmış olduğu arzuhalde 984/1576'da Sahn-ı Semân'da ders verirken Molla Mehmed Masûm'un kendisine öğrencilik yaptığını belirtmektedir.

22 Ruznâmçeler üzerinden oluşturduğu veritabanında Molla Mehmed Masûm'u tarayarak kadılık yaptığı bazı yerlerin kayıtlarını bizimle paylaşan Prof. Dr. Yasemin Beyazıt hocamıza içtenlikle teşekkür ederiz.

23 İvaz Efendi Ruznâmçesi: Bâb-ı Meşihat Şeyhülislamlık Arşivi, Rumeli Kadiaskerliği Ruznâmçesi, no: 179/2, 26a.

Yaklaşık altı buçuk aylık Talende kadılığından sonra terakki ederek İlbasan [Elbasan-Ohri] kadılığına 28 Zilkade 990'de (24 Aralık 1582) atanmıştır.²⁴ 20 Rebiülevvel 991'de (13 Nisan 1583) kanun üzere terakkisini istemesine rağmen dört gün sonra İlbasan kadılığından görev süresinin dolmak üzere olması nedeniyle azledilmiştir.²⁵ Elimizde 991-999 (1583-1591) arasında nerelerde kadılık yaptığına dair pek fazla kayıt bulunmamaktadır. 993/1585'te Kalamata [Yunanistan] kadılığından azledildiğine dair bir kazasker kaydı bulunmaktadır. Bu kayıta avârız vergilerini göndermediği için azledildiği belirtilmiştir.²⁶ 27 Şaban 999 (20 Haziran 1591) tarihli bir azil kaydında ise Molla Masûm Eğriboz [Atina-Rumeli eyaleti] kadısı olarak takdim edilmiştir. Bu kayıta Molla Masûm'un azlini isteyen kişi o bölgede olan Yeniçeri ağasıdır. Azil sebebi olarak “*ol cânibde olan yeniçeri taifesinden bazısıyla hüsn-i nezdikânesi olmamağla*” ifadeleri yer almaktadır. Bu kayda göre Molla Masûm bu tarihten önce yevmi 150 akçe olan Eğriboz kadılığı görevinde bulunmuştur.²⁷ Safer 1000 (Kasım 1591) tarihli başka bir kayıta ise 150 akçe ile Eğriboz kadılığında iken “*mağduren maz ‘ûl*”²⁸ olduğu ve yaklaşık üç yıl munfasıl kaldığı kaydedilmiştir. Bu kayıttaki diğer önemli bir nokta ise Molla Masûm'un daha önce iki defa Eğriboz kadılığı yaptığı ifadesidir. Yukarıda 27 Şaban 999'da (20 Haziran 1591) Eğriboz kadılığından azledildiğini, dolayısıyla daha öncesinde orada kadılık yaptığını ifade etmiştik. İkinci defa Eğriboz kadılığı ise ya 27 Şaban 999 - Safer 1000 tarihleri arasında -ki bu 5 aylık bir süreçtir- ya da 27 Şaban 999'dan önceki bir döneme denk gelmektedir. Safer 1000 tarihli kayıta onun yaklaşık üç yıl munfasıl olarak beklediği ifadesi göz önünde bulundurulduğunda 995-996 tarihlerinde Eğriboz kadılığı yapmış olması kuvvetle muhtemeldir. Molla Masûm Eğriboz kadılığından sonra Safer 1000'de (Kasım 1591) 200 akçe ile atandığı Çatalca [Tırhala-Rumeli eyaleti] kadılığına Cemaziyelevvel ayında bilfiil başlamıştır.²⁹ Kadılık görevlerinin yanında defalarca emvâl müfettişliği görevinde bulunduğu ve Çatalca'da oturmaya başladığı Atâyî tarafından da belirtilmektedir.

Safer 1000 (Kasım 1591) tarihli kayıttan sonra ulaşabildiğimiz diğer bir kayıt ise 1008/1600 tarihlidir. Bu tarihler arasında almış olduğu görevlerden sadece Tırhala kadılığını biliyoruz. Atâyî, Çatalca kadılığından sonra Tırhala kadısı olduğunu kaydetmekle beraber tarih bilgisi vermemektedir. Arzuhallerden yaptığımız çıkarıma göre 1006/1598'de Tırhala kadılığından azledilmiştir. Buna göre muhtemelen 1005/1596 yılında Tırhala kadısı olarak atanmıştır. Arzuhallerin yazıldığı tarihten sonra birçok yeni görev almıştır. Ordu kadılığı ve tezkirecilik bunlardan bazılarıdır.

Damad İbrahim Paşa 6 Ocak 1599'da tekrar sadrazam olduktan sonra Şevval 1007'de (Mayıs 1599) Uyvar seferine çıkmış, bu sefer esnasında Hocazâde Mehmed Efendi yakından

24 İvaz Efendi Ruznâmçesi, MA, RKR, 179, 78.

25 İvaz Efendi Ruznâmçesi, MA, RKR, 179, 115-116.

26 Ertuğrul Oral, 993-994 (1585-1586) Tarihli Rumeli Kadıaskeri Ruznamesi (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Mezuniyet Tezi, 1980), 14. Bu kaynağı bizimle paylaşma nezaketinde bulunan Prof. Dr. Bilgin Aydın hocamıza teşekkür ederiz.

27 Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Nuruosmaniye, 5193, 4a.

28 Bu ibare Tırhala kadılığından azledilmesi üzerine yazılan arzuhallerde de sıkça kullanılan bir ifadedir.

29 Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Nuruosmaniye, 5193, 20b.

tanıdığı Molla Masûm'u ordu kadısı ve tezkirecilik görevi ile orduyla beraber göndermiştir. Elimizdeki kayıtlarda Molla Masûm'un Cemaziyelahir 1008'den (Ocak 1600) Ramazan 1009'a (Şubat 1601) kadar yazmış olduğu tezkire örnekleri bulunmaktadır.³⁰ Bu tezkire örnekleri arasında Molla Masûm'un kadılık yaptığı başka kazaların da adı yer almaktadır. Bunlar arasında Alasonya kadılığı zikredilebilir. Zilhicce 1008 (Haziran 1600) tarihli tezkire kaydına göre Molla Masûm'un Tırhala ve Alasonya kadısı olduğu ve bu görevlerinin devamına hükmedildiği belirtilmektedir. 3 Muharrem 1009 (15 Temmuz 1600) tarihli kayıttta da bu atamanın fiilen yürürlüğe girdiği belirtilmiştir.³¹ Tırhala ve Alasonya kadılıklarından sonra Recep 1009'da (Ocak 1601) mevleviyet³² rütbesi ile Yenişehir kadısı oldu.³³ Fakat bir yıl sonra azledilip ardından günlük 120 akçe ile emekli edildi. Bu tarihten sonra Çatalca'ya çekilen Molla Mehmed Masûm 1010/1601'de burada vefat etmiştir. Vefatına “*Rûhî Ma 'sûmî ide kasr-ı cinânda ebedî* (1010/1601)” mısrası tarih olarak düşürülmüştür.³⁴

Edebi yönü hakkında Nevizâde Atâyî, Molla Masûm'un İran'dan Osmanlı topraklarına gelenlerin ser-efrâzı olduğunu belirttikten sonra onun fesahat ve beyanda seçkin, Farsça ve Türkçe şiir ve nesir yazımında mahir, Arapçaya hâkim olup muamma söylemede meşhur olduğunu belirtmektedir. Molla Masûm için yazılan arzuhallerin çoğunda onun ilmi anlamda elde ettiği başarı sıkça vurgulanmaktadır. Begzâde onun ilmine bizzat şahit olurken Hocazâde Mehmed, Molla Masûm için “*beyne 'l- 'ulemâ ma 'ârifü 'ulûm ile ma 'lûm ve simât-ı istikâmetle mevsûm ve sıfât-ı sakâmetde ma 'sûm ve icrâ-i rûsûm-i kazâda akrânî meyânında mânendi ma 'dûm olup 'udûl-i kudât-ı kasabâtan ma 'dûd ve sübût-i sîret-i mahmûdesi müstagnî*” ifadesini kullanarak onun ilmi yönüne dikkat çekmiştir. Kefevî Hüseyin Efendi ise onun “*ulemâ içinde kemâlât ve 'ulûmla meşhûr ve ma 'lûm*” olduğunu ve devrin ulemâsı tarafından tanındığını söylemiştir. Ganizâde Nadîrî, Molla Masûm için “*hâyiz-i nefâyis-i 'ulûm ve fâyiz-i 'arâyis-i mantûk ve meşhum*” ifadesiyle onun ilmi konularda incelik sahibi olduğuna dikkat çekerken, Hüseyin Efendi “*hilliye-i 'ulûm-ı vâfire*” ifadesiyle onun birçok ilim ile donandığını söylemektedir. Bitlice Ali Çelebizâde, Bahşi Efendi, Sarı Gürz-zâde kayını Mustafa Efendi,

30 Yaklaşık 60 tane tezkire örneği bulunmaktadır. Bazıları için bk. Semra Çörekçi, *17. yüzyıl başında Osmanlı ilmiye sistemi: Nuruosmaniye Kütüphanesi 4569/5 numaralı Ruznâmçe Defterinin transkripsiyonu ve tahlili* (İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 79, 95, 111, 132, 140, 148.

31 Çörekçi, *17. yüzyıl başında Osmanlı ilmiye sistemi*, 132, 140, 148.

32 “Osmanlı Devleti'nde dereceleri itibariyle kadılıklar esas olarak iki gruba ayrılmıştır. Bunlardan ilkinde “mevleviyet kadılıkları”, ikincisine ise “kazâ kadılıkları” denilmektedir. Osmanlılar'da pâyitaht olan Bursa, Edirne ve İstanbul gibi şehirlerle Balkanlar'da, Anadolu'da ve Osmanlı idaresinde bulunan çeşitli Arap topraklarında yer alan, gerek stratejik gerekse nüfus ve kültür bakımından önde gelen büyük şehirler yönetim ve halkın güvenliği açısından önem arzettiğinden buraların adli/kazâi idaresinin başına tecrübeli ulemâ gönderilir ve bu kadılıklar mevleviyet olarak anılırdı. Tayin edilen kadılar da mevleviyet rütbesini kazanmış olurdu. Bu nitelikleri taşıyan müderris ve kadılar “mevâlî, şüyûh-ı müderrisîn, kibâr-ı müderrisîn” gibi sıfatlarla anılmıştır.” Fahri Unan, “Mevleviyet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mevleviyet> (27.05.2021).

33 Nevizâde Atâyî, *Hadâ'iku 'l-hakâ'ik fi tekmileti 'ş-Şakâyık*, haz. Suat Donuk (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017), 2/1212-1213; Çörekçi, *17. yüzyıl başında Osmanlı ilmiye sistemi*, 172.

34 Atâyî, *Hadâ'iku 'l-hakâ'ik* 2/1212- 1213.

Tukaginzâde ve Kara Sun'î Efendiler de Molla Masûm'un ilmi yönüne dikkat çeken arzuhal sahibi ulemâdandır.³⁵

Molla Masûm'un Tırhala kadısı iken sebepsiz olarak azledilmesi ile ilgili şahadet eden ulemâ onun özellikle kadılık yaptığı bölgelerde adaletli ve halk tarafından sevildiğini belirtirken *masûm* kelimesi üzerinden şahitlik etmişlerdir. Arzuhallerde ayrıca Molla Masûm'un hem ilmi hem de adaletinden dolayı sultanın lütfuna layık olduğu vurgusu da ön plana çıkmaktadır. Bir tür referans sayılabilecek bu ifadeler birçok ulemâ tarafından dile getirilmiştir. Abdülbaki Efendi, Ahizâde Abdülhalim, Karaçelebizâde Mehmed, Hüseyin Efendi, Muzaffer Efendi, Koca Rıdvan, Mustafa Efendi, Hâcezâde Abdülaziz, Ahizâde Mahmud, Kefevî Hüseyin Efendi, Abdurraûf Efendi, Ganizâde Nadîrî, Haydar Efendi, Müftizâde Abdurrahman Efendi, Köse Mahmud Molla Masûm için "padişahın lütfuna layık" ifadesini kullanan kişilerdir.

Arzuhallerin ortak diğer bir noktası ise Molla Mehmed Masûm'un süresi bitmeden azledilmesi ve onun yerine yapılan haksız atamadır. Şibr Efendi ve Gazi Giray'ın arzuhallerinde Molla Masûm, masûm ve mazlum olarak nitelenmişken onun yerine atanan kişi zalim olarak vasfedilmiştir. Elimizde 1005-1007 arası kadı ruznâmçeleri bulunmadığı için Molla Masûm'un tam olarak hangi tarihte atanıp hangi tarihte azledildiğini ve onun yerine kimin atandığını tespit etmek mümkün görünmemektedir. Bu nedenle onun yerine atanan kişi hakkında kullanılan bu ifadelerin gerçeklik değeri taşıyıp taşımadığı hususu da teyid edilememektedir.

Molla Masûm'un görev süresi dolmadan azledilmesi üzerine arzuhal yazan âlimler onun görevine iade edilmesi yönündeki taleplerini *ibkâ* kelimesi ile ifade etmişlerdir. Malum olduğu üzere *ibkâ* terimi mansıbindan haksız yere azledilme ya da tebdil edilme durumunda İstanbul'a gelerek görevinden haksızlıkla alındığını veya isnad edilen suçların kabul edilemez olduğunu arz ve mahzarlar ile destekleyerek görevinin iadesini isteme sürecidir.³⁶ Molla Masûm'un yaşadığı azil olayında takip ettiği süreç tam olarak böyledir. Benzer durumlarda kadınların takip ettiği bu süreci farklı örnekler üzerinden de görmek mümkündür.³⁷ Arzuhallerin bulunduğu varlığın sunuşunda Molla Masûm'un sebepsiz yere azledildikten sonra İstanbul'a gelip hem görevinin iadesini hem de görev süresinin tamamlanmasını istediği yazılıdır. Hem sunuşta hem de arzuhallerde *ibkâ* kavramı sıkça kullanılmaktadır.

Arzuhaller Üzerine

Molla Masûm Efendi için 41 âlim, bürokrat ve şeyh tarafından kaleme alınmış olan arzuhaller Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Fatih 5427 numarada birçok müstakil eser ve risalenin yer aldığı bir mecmua içerisinde 266b-268a varakları arasında toplu olarak bulunmaktadır.

35 Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik*, 2/1212- 1213.

36 Yasemin Beyazıt, *Osmanlı İlmîyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014) 142-143.

37 Örneğin 990/1582'de Mevlânâ Mehmed ile Mevlânâ Mahmud farklı sebeplerden dolayı haksız yere azledilmişler ve buldukları bölgeden aldıkları arzlarla İstanbul'a gelerek kendilerini aklamışlardır. Bunun üzerine görevlerine iade edilmişlerdir. Detaylar ve daha fazla örnek için bk. Beyazıt, *Osmanlı İlmîyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*, 142-143.

Başlıkları kırmızı diğer kısımları siyah mürekkeple yazılan arzuhaller, mahiyeti ifade eden bir sunuş ve Mehmed Dâği'nin arzuhaliyle başlamakta, Gazi Giray'ın yazısıyla bitmektedir. Seyyid Mehmed ve Ca'fer Efendi'nin arzuhallerinde ise başlık bulunmamaktadır. Mehmed Dâği (şeyh) ve Gazi Giray (Kırım Hanı) dışında tarikatlardan ve seyfiyeden biri bulunmazken geriye kalan otuz dokuz kişi ilmiye sınıfına mensuptur. Arzuhal yazan kişilerden 26'sı ilgili tarihte müderris iken 13'ü ya fiilen kadılık görevindedir ya da kadılık görevinden mazûldür. Ayrıca Kırım Hanı Gazi Giray ve Şeyh Mehmed Dâği'nin de arzuhal yazan kişiler arasında olduğu göz önünde bulundurulduğunda çok renkli bir tablo ortaya çıkmaktadır. Arzuhal yazanların neredeyse tamamı daha önce birkaç önemli medresede görev yapmıştır.

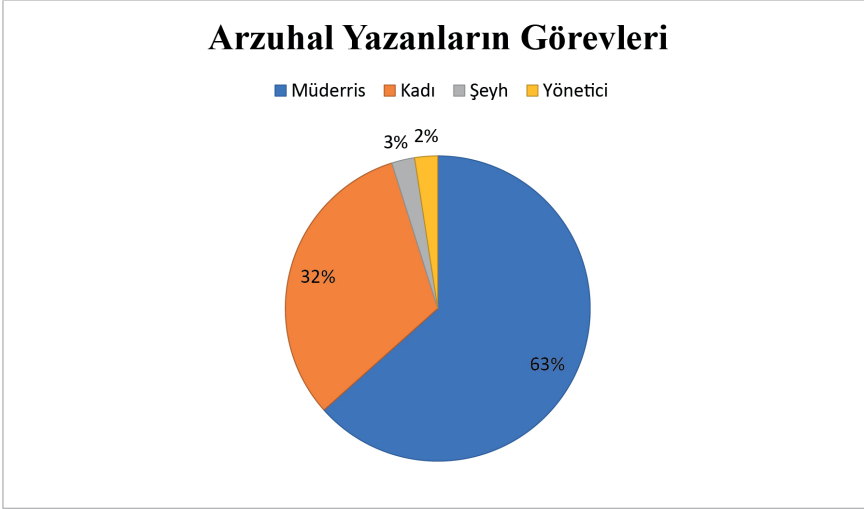
Aşağıdaki tabloda arzuhal yazarların isimleri, ilgili tarihteki görevleri ve mülâzemet ilişkileri yer almaktadır:

No	Arzuhal Yazan Kişi	Arzuhaldeki Görevi (Metin-Kenar)	Mülâzemet/İlişki
1	Dâği Mehmed Efendi (ö. 1020/1612)	Şeyh/Nakşibendî	Safiye Sultan, Gazanfer Ağa ve Hoca Sâdeddin
2	Kazasker Abdülbaki (ö. 1008/1599)	Kadıasker (Kenar)	Hoca Sâdeddin Efendi
3	Hocazâde Mehmed Efendi (ö. 1024/1615)	Kazasker	Hoca Sâdeddin Efendi
4	Hocazâde Esad Efendi (ö. 1034/1625)	İstanbul kadısı	Hoca Sâdeddin Efendi
5	Ahizâde Abdülhalim (ö. 1013/1604)	Kazasker	Ebüs-suûd Efendi
6	Abdurrauf Efendi (ö. 1009/1603)	Mısır kadılığından mazûl	Çivizâde Mehmed Efendi
7	Dukakinzâde Osman (ö. 1012/1604)	Sabık Mısır kadısı	Ebüs-suûd Efendi
8	Kethüdâ Mustafa Efendi (ö. 1032/1623)	Sabık Medine kadısı	Muhaşşi Sinan
9	Hasan Kethüdâzâde Mehmed (ö. 1020/1611)	Galata kadısı	Ebüs-suûd Efendi
10	Kefevî Hüseyin Efendi (ö. 1010/1601)	Süleymaniye Medresesi Müderrisi	Karadâvudzâde Mustafa Efendi
11	Abdurrahim Efendi (ö. 1012/1603)	Eyyüb kadılığından munfasıl	Çivizâde Mehmed Efendi
12	Ebü'l-Fazl Efendi [Ubûdî Efendi (ö. 1008/1600)]	Sahn-ı Semân Medresesi Müderrisi	Hoca Sâdeddin Efendi
13	Ganizâde Mehmed Nâdirî (ö. 1036/1627)	Sahn-ı Semân Medresesi Müderrisi	Hoca Sâdeddin Efendi
14	Mehmed Begzâde Efendi (ö. 1007/1599)	Eyyüb kadılığı	Ahmed Çelebi (ö. 977)

15	Haydar Efendi (ö. 1013/1604)	Süleymaniye Medresesi Müdürrisi	Çivizâde Mehmed Efendi
16	Müftizâde Kara Abdurrahman Efendi (ö. 1017/1608)	Süleymaniye Darülhadisî Medresesi Müdürrisi	Çivizâde Mehmed Efendi
17	Boştanzâde Yahya Efendi (ö. 1049/1639)	Valide Sultan Medresesi Müdürrisi	Boştanzâde Mehmed Efendi (babası)
18	Karaçelebizâde Mehmed Efendi (ö. 1042/1632)	Şehzade Medresesi Müdürrisi	Çivizâde Mehmed Efendi
19	İskenderzâde Abdurrahîm Efendi (ö. 1010/1601)	Sahn-ı Semân Medresesi Müdürrisi	Kızıl Molla Efendi
20	Azmizâde Mustafa Hâletî (ö. 1040/1630)	Sahn-ı Semân Medresesi Müdürrisi	Hoca Sâdeddin Efendi
21	Lâ-edrî [Abdullah Efendi (Tursunzâde Feyzî Efendi) (ö. 1019/1610)]	Gazanfer Ağa Medresesi Müdürrisi	Ma'lûlzâde Mehmed Efendi
22	Yavuz Çelebi (ö. 1013/1604)	Hatice Sultan (Kızılmusluk) Medresesi Müdürrisi	Ataullah Efendi
23	Ahizâde Hüseyin Efendi (ö. 1043/1634)	İsmihan Sultan Medresesi Müdürrisi	Hoca Sâdeddin Efendi
24	Nefeszâde Mustafa Efendi (ö. 1011/1603)	Eyyüb Medresesi Müdürrisi	Ebüs-suûd Efendi
25	Köse Mahmud Efendi (ö. 1032/1622)	İsmihan Sultan Medresesi Müdürrisi	Hoca Sâdeddin Efendi
26	Seyyid Mehmed Efendi (ö. 1040/1631)	Zal Paşa (Şah Sultan) Medresesi Müdürrisi	Zekeriyya Efendi
27	Ca'fer Efendi (ö. 1035/1626)	Pîri Mehmed Paşa Medresesi Müdürrisi	Samsunizâde Hacı Efendi
28	Nesîmizâde Şibr Efendi (ö. 1014/1605)	Atîk Ali Paşa Medresesi Müdürrisi	Hoca Sâdeddin Efendi
29	Zekeriyyazâde Yahya Efendi (ö. 1053/1644)	Mısır kadılığından mazûl	Ma'lûlzâde Mehmed Efendi
30	Bitlice Ali Çelebizâde Abdullah Efendi (ö. 1039/1629)	Yusuf Paşa Medresesi Müdürrisi	Hoca Sâdeddin Efendi
31	Bahşî Mehmed Efendi (ö. 1033/1624)	Rodos müftülüğünden mazûl	Şeyhülislam Çivizâde Mehmed Efendi
32	Kara Sun'î Efendi (ö. 1023/1614)	Mahmud Paşa Medresesi Müdürrisi	Rumeli kazaskeri Bahaeddinzâde Efendi
33	Cerrâhzâde Mehmed Efendi (ö. 1025/1616)	Sinan Paşa Medresesi Müdürrisi	Çivizâde Mehmed Efendi
34	Ahizâde Mahmud Çelebi (ö. 1036/1627)	Perviz Efendi Medresesi Müdürrisi	Boştanzâde Mehmed Efendi
35	Ahizâde Yahya Çelebi (ö. 1020/1611)	Sinan Paşa Medresesi Müdürrisi	Boştanzâde Mehmed Efendi

36	Muzaffer Efendi (İyâni) (ö. 1020/1611)	Süleymaniye Medresesi Müderrisi	Ma'lûlzâde Mehmed Efendi
37	Hocazâde Abdülaziz Çelebi (ö. 1027/1618)	Yavuz Sultan Selim Medresesi Müderrisi	Hoca Sâdeddin Efendi
38	Ebülmeyâmin Mustafa Efendi (ö. 1015/1006)	Safiye Sultan Medresesi Müderrisi	Ebusuûd Efendi
39	İmam Damadı Şeyhî Mehmed Efendi (ö. 1016/1607)	Sabık Bursa kadısı	Fudayl Çelebi
40	Koca Rıdvan Efendi (ö. 1024/1615)	Edirne kadısı (sabık)	İvaz Efendi
41	Gazi Giray	Kırım Hanı	Hoca Sâdeddin Efendi

Görevlerine Göre Tasnif:

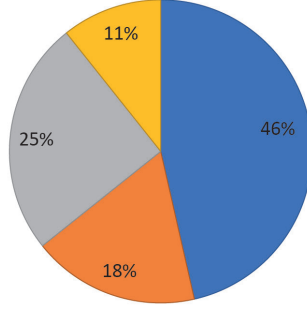
Arzuhal Yazanların Mülâzemetleri/İlişkileri:

Arzuhal yazarların mülâzemetlerini gösteren yukarıdaki tabloda mülâzemet veren bütün âlimler dikkate alınmamıştır. Arzuhal yazar âlimler arasında birden fazla mülâzemeti olan kişiler dikkate alınmıştır. Tek bir kişiye mülâzemet veren Fudayl Çelebi, İvaz Çelebi gibi kişiler tabloda gösterilmemiştir.

Arzuhal yazarların birçoğu Hoca Sâdeddin Efendi ile irtibatlı olduğu için bu kişilerin seçimi de muhtemelen Sâdeddin Efendi tarafından yapılmıştır. Sâdeddin Efendi'nin üç oğlu (Mehmed, Esad ve Abdülaziz) arzuhal yazar ulemâ arasındadır. Molla Mehmed Masûm için yazılan arzuhallerin Sâdeddin Efendi'nin şeyhülislam olması ile aynı tarihe rastlaması Masûm'un bu

Arzuhal Yazanların Mülazemetleri/İlişkileri

■ Hoca Sâdeddin ■ Ebüssüüd Efendi ■ Çivizâde Mehmed ■ Bostanzâde Mehmed

tarihten önce yani Bostanzâde Mehmed Efendi'nin şeyhülislam olduğu tarihte azledildiğini göstermektedir. Arzuhallerin derlenip istinsah edilmesi ile ilgili bir tarih yoksa da ifadelerinden özellikle *merhûm* kelimesinin kullanıldığı kişilerden bir tarih saptanabilmektedir. Arzuhalleri istinsah eden müstensih; Mehmed Dâğî, Abdülbaki Efendi, Hâcezâde Mehmed, Hâcezâde Esad, Hâcezâde Abdülaziz, Hasan Kethüdazâde Mehmed, Ganîzâde Nadîrî, Karaçelebizâde Mehmed, Köse Mahmud, Zekerriyazâde Yahya Efendi ve Muzaffer Efendi için *merhûm* ifadesini kullanmıştır. Bu kişiler arasında en geç tarih Zekerriyazâde Yahya Efendi'nin vefat tarihidir. 1053/1644 yılında vefat eden Zekerriyazâde'den sonra metinde daha geç bir tarih yoktur. Böylelikle arzuhallerin kopyalarının bu tarihten sonra istinsah edildiği anlaşılmaktadır.

Mehmed Dâğî ve Zekerriyazâde Yahya dışında tüm arzuhallerde 1007/1598 tarihinde arzuhal yazan kişilerin imza kısmında o tarihte hangi medresede ve hangi görevde olduklarına dair bilgiler mevcuttur. Yine 1007/1598'de herhangi bir görevde bulunmayanlar için bir önceki görev yeri belirtilmiş veya "sabıkan" ifadesi kullanılmıştır.

Yukarıdaki listede de görüldüğü üzere farklı meslek grubundan birçok kişi Molla Masûm'un göreve iade edilmesi için arzuhal yazmıştır. Arzuhallerin bulunduğu nüshanın ilgili varağının başında kırmızı mürekkep ile arzuhallerin yazılış nedeni ise şu ibarelerle dile getirilmiştir:

Efdalü'l-kudât ekmelü'l-vulât Mevlânâ Mehmed Ma'sûm Efendi Tırhala kazâsından bilâ-sebeb ma'zûl olup âsitâne-i sa'âdete gelüp kazâ-ı mezbûrın tekrâr taleb eyledükde 'ulemâ-ı 'izâm ve fuzelâ-ı kirâm kerremehümlâhu Te'âlâ ilâ yevmi'l-kıyâm hazretleri müşârun-ileyh hakkında tahrîr ve inşâ idüp Vâlide Sultân hazretlerine virdükleri mührdür ki nakl olındı.

Yazma nüshada arzuhal metninin üzerinde arzuhalin kime ait olduğunu ifade eden yazılarda müstensih ve arzuhal sahibinden kaynaklı bazı hata ve eksiklikler söz konusudur. Örneğin;

arzuhal metni üzerinde kırmızı mürekkeple *Lâ Edrî* diye belirtilen kişi arzuhalinde adını açıkça zikretmemiştir. Müstensih de *Lâ Edrî* diyerek kime ait olduğunu bilmediğini belirtmektedir. Ancak yapmış olduğumuz araştırmalarda mazûliyetin gerçekleştiği tarihte Gazanfer Ağa Medresesinde müderris olan kişinin Tursun-zâde Feyzî Efendi olduğunu tespit ettik. Diğer bir nokta ise kırmızı mürekkeple “Yavuzzâde” diye belirtilen kişi, mazûliyetin yaşandığı tarihte Hatice Sultan Medresesinde müderris olan Yavuzzâde Seyyid Mustafa Efendi değil onun babası Nakîbü'l-ı-ısrâf Yavuz Seyyid Mehmed Efendi'dir.

İçerik bakımından birbirine yakın olan arzuhallerde benzer ifadeler farklı şekillerde dile getirilmiştir. Bu da arzuhallerin bir bütün olarak görüldüğünü veya arzuhal yazdıran kişinin vurgulamak istediği noktaları önceden belirtmiş olması ihtimalini akla getirmektedir. Bir diğer ihtimal, mevzubahis dönemde arzuhallerin yaygınlık kazanmış bir tür olması hasebiyle içerik ve üslup açısından ortak bir form çerçevesinde yazılmasıdır. Arzuhal yazan kişiler arzuhallerin yazıldığı belgeyi “tomar”, “varak”, “mecelle” ve “mahdar” gibi kelimelerle ifade etmişlerdir. Arzuhallerin çoğu Türkçe yazılmışken Hoca-zâde Esad ve Ca'fer Efendi Arapça, Gazi Giray ise Farsça kaleme almıştır.

Arzuhallerin en temel iki bileşeninden biri Molla Masûm'un haksız yere azledildiği ve ilmî açıdan bu mansıbı hak edecek derinlikte olduğudur. Birçok arzuhalde Molla Masûm'un adı açıkça ifade edilirken bazıları *merkûm* bazıları ise *mezbûr* ifadesi ile ona işaret etmiştir. Molla Masûm'un ilmî derinliği, haksız yere azledildiği, bulunduğu bölgelerdeki kişilerin güzel yönetiminden dolayı ondan duydukları hoşnutluk ifadeleri arzuhallerde vurgulanan noktalardandır. Ayrıca Molla Masûm'un ismiyle tevriye yapılarak haksızlıklardan berî olduğu da sıkça dile getirilmektedir.

Arzuhallerin ikinci temel bileşeni ise ulemânın hatırının gözetilmesidir. Âlimler, devletin geleneğinde ulemâdan birinin yaptığı bir şahitlikle haksız yere görevinden alınan birinin görevine iade edildiğini, bu olayda ise birçok değerli âlimin birleşerek böyle bir istekte bulunduğunu ifade ederek bu arzularının yerine getirilmesini istemekteler. Neredeyse bütün arzuhal metinlerinde âlimlerin söylediklerinin dikkate alınması din ve devlet için bir gereklilik olarak vurgulanmaktadır. Âlimlerin hüs-n-i şehâdetinde buldukları bir konuda devletin kayıtsız kalması düşünülme-yeyeceğinden dolayı bazı arzuhallerde bunun devlete vâcib olduğu ifade edilmiştir. Hoca-zâde Mehmed Efendi'nin arzuhalinde bu durum şöyle ifade edilmiştir: “*Umûr-ı cumhûr-i kudât bir dâ'ileri 'arzı ile tesviye olunmak bu devlet-i seniyyenün 'âdet-i behiyyesi iken bir kâdı hakkında bunca da'ileri ittifâk eylemiş iken ri'âyet-i 'arzlari ve sıyânet-i 'arzlari hâşâ ki manzûr olmaya...*”

Arzuhallerde dile getirilen *ulemânın hatrı* ifadesini XVI. yüzyılın son çeyreğinde değişen güçlerin bir yansıması olarak okumak da mümkündür. Fatih döneminde azledilip ardından hapsedilen Sinan Paşa için Divan-ı Hümayûn'a giderek memleketi terk etmekle tehdit eden

ulemânın tavrı da ulemânın hatrına örnek olarak gösterilebilir.³⁸ Hem Sinan Paşa hem de Molla Masûm olayında ulemânın hatrı dikkate alınmış ve istedikleri sonuç elde edilmiştir. Molla Masûm'un 1007/1598'den sonraki kariyeri arzuhallerin dikkate alındığını göstermektedir. Arzuhallerde kullanılan ulemânın hatrınının kırılmaması ifadesinin Hoca Sâdeddin Efendi özelinde değişen âlim-bürokrat sisteminin etkinliğini gösteren bir ibare olarak da okunması mümkündür.

Hem sunuş ibarelerinde hem de Mehmed Dâğî'nin arzuhalinde Safiye Sultan muhatap olarak konumlandırılmış olmakla beraber arzuhallerin çoğu adeta sultana hitap ediyormuş gibi yazılmıştır. Bu da Safiye Sultan'ın, oğlu III. Mehmed üzerindeki etkisini gösteren ilginç bir nokta olarak göze çarpmaktadır.

Mehmed Dâğî'nin arzuhalinde arzuhal metni yazan kişilerin “*İstanbul'da olan cümle mevâlî-i 'izâm*” olduğu belirtilmiştir. Yapmış olduğumuz araştırmada arzuhal yazan kişilerin hemen hemen tamamı, ilgili tarihte İstanbul'da bulunmaktadır. Sadece Gazi Giray'ın ilgili tarihte İstanbul'da olup olmadığını kesin olarak bilinmemektedir. Bu arzuhallerin İstanbul'daki ulemâ tarafından yazılmış olması İstanbul merkezli bir ulemâ ağını göstermektedir.

Arzuhallerde göze çarpan önemli noktalardan biri de ulemâ aileleridir. Hoca Sâdeddin Efendi'nin ailesi, Ahizâdeler, Karaçelebiler, Bostanzâdeler ve Çivizâdeler ilk dikkat çeken ulemâ ailelerindedir. Hoca Sâdeddin Efendi'nin üç oğlu ile Ahizade'nin üç oğlu ulemâ ailelerinin etkinliğini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Mülâzemet ilişkileri de bu ilişki ağının önemli bir boyutunu göstermektedir. Arzuhal yazan kişilerden dokuzu Hoca Sâdeddin Efendi'nin mülâzımıdır. Ayrıca Ebüssuûd Efendi, Çivizâde Mehmed Efendi, Ma'zzâde ve Bostanzâde'nin mülâzımları gelmektedir. Mülâzemet veren kişilerin ulemâ âilelerin önemli temsilcileri olması da ayrıca kayda değerdir.

Arzuhal Yazanlar ve Arzuhalleri

1. Şeyh Mehmed Dâğî (ö. 1020/1612)

Şeyh hakkında en ayrıntılı bilgi, dönemin tanınmış müelliflerinden Gelibolulu Âli tarafından kaleme alınan menakıbrı³⁹ ile Nev'i-zâde Atâyî'nin *Hadâ'iku'l-hakâ'ik* adlı eserinde yer almaktadır. Gelibolu'da 944/1537'de doğan Mehmed'in babası Pir Ali Halife, dedesi ise Halvetiye şeyhlerinden Mevlana Köse Şemseddin'dir. Temel eğitimini Gelibolu'da aldı ve orada bulunan Şeyh Şâbân-ı Veli'nin müritlerinden Şeyh Alâeddin Efendi'ye, ardından Halvetiye tarikatından Gelibolulu Hüsâm Efendi'ye intisap etti.⁴⁰ Babasının vefatından sonra

38 Taşkoprülüzâde Ahmed Efendi, *eş-Şakâ'iku'n-nu'mâniyye fi ulemâ'i'd-Devleti'l-Osmâniyye*, çev: Muhammet Hekimoğlu (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 294.

39 Reşat Öngören, “Osmanlılar'da Devlet Ricali-Meşayih Münasebetlerinin Boyutlarını Gösteren Yeni Bir Kaynak: Âli'nin Şeyh Mehmed-i Dâğî ile Alakalı Menakıbrı”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, 1 (1997), 107-113; Ülkü Pınar Avcı, “Unutulan Bir Gönül Eri: Şeyh Mehmed-i Dağî”, *Hacı Bektaş Veli Kültür Araştırmaları Dergisi*, 24 (Kış 2002), 17-18.

40 Selami Şimşek, “Avrupa ile Asya Arasında Önemli Bir Geçiş Noktası Gelibolu'da Tarikatlar ve Tekkeler”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 22 (2007), 269-273.

halkın ısrarlı isteğine binaen bir müddet Uçköprüde imamlik görevini ifa etti. Halkın aşırı teveccühünden rahatsızlık duyunca kendini şehirden tecrit etti ve uzun süre bir dağın eteğinde uzlet hayatı yaşadı. *Dâğî* diye anılmasının sebebi de muhtemelen bu olaydır. Müritlerinden Gazanfer Ağa'nın aracı olmasıyla III. Murad tarafından İstanbul'a saraya davet edildi ve burada sultanın ihsanına nail oldu.⁴¹

Şeyh Şücâ'nın vefatından sonra III. Murad, şeyh arayışına girmiş ve etrafındaki kişilerden bu konuda bilgi almıştır. Bu arayışın sonunda Mehmed Dâğî ile görüşmüştür. Mehmed Dâğî, bu süreçte Sultanın sıkattan/güvenilir kişilerin önerisi üzerine kendisiyle görüştüğünü ifade etmektedir. Sultan ile görüşmesine aracı olan kişinin Gazanfer Ağa olduğu göz önünde bulundurulduğunda Dâğî'nin sıkattan diye ifade ettiği kişilerden birinin de Gazanfer Ağa olması kuvvetle muhtemeldir. Mustafa Âli ise Sultanın Mehmed Dâğî ile görüşmesinden (1002/1594) yaklaşık on yıl önce ilk defa mirahur Hasan Ağa vasıta ile haberdar olduğunu ifade etmiştir. Sultan ile Dâğî'nin görüşmesinden sonra Sultan gördüğü bir rüyayı yorumlaması için ona mektup gönderir.⁴² Gelen mektupta Sultanın bir cuma gecesi Hz. Peygamber'i rüyasında gördüğünü ve Hz. Peygamber'in kendisine nasihatte bulunduğunu ifade etmesi üzerine Dâğî de bu rüyayı yorumlayan Arapça bir risale kaleme almıştır.⁴³

III. Murad döneminde Mehmed Dâğî'nin sarayla irtibatı muhtemelen sadece Sultan ile sınırlı kalmamıştır. Nitekim III. Murad'ın vefatından sonra onun hanımı ve III. Mehmed'in annesi olan Safiye Sultan ile ilişkileri devam etmiş, arzuhalde bunu ifade edecek şekilde ona "kızcağuzum" diye hitap etmiştir. Dâğî'nin irtibatı olduğu diğer bir kişi ise III. Mehmed'dir. Atâyî onun III. Mehmed ile I. Ahmed'in saltanatı döneminde defalarca İstanbul'a saraya geldiğini şöyle ifade etmektedir: "*Ba'dehu devlet-i Mehmed Hâniyye ve nevbet-i Ahmed Hâniyye'de merreten ba'de uhrâ ve def'aten ba'de ûlâ, dâhil-i harem-serây-ı sultânî ve meşmûl-i inâyet-i bî-gâyet-i hâkânî olup...*". Mehmed Dâğî, 1003/1594'te ikâmet ettiği Üçbaşlar köyünde bir medrese inşa etmiş ve faaliyetlerine burada devam etmiştir. 1020/1612 yılında orada vefat eden Şeyhin ölümü için "*Tâgî*" lafzı tarih düşürülmüştür.⁴⁴

İncelediğimiz kaynaklarda Mehmed Dâğî'nin 1002-1020 (1593-1612) arası ne sıklıkla ve hangi tarihlerde İstanbul'a geldiğine dair herhangi bir kayıt yoktur. Ancak yukarıda da ifade edildiği üzere İstanbul ile sıkı bir irtibat içerisinde olduğu için sıkça gidişleri olmuştur. Molla Masûm olayının gerçekleştiği 1006/1597 yılında da İstanbul'da olduğu görülmektedir.

Arzuhalde görüleceği üzere Mehmed Dâğî, bu tomara atamalarda etkili olan Vâlîde

41 Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik*, 2/1527-1528; Öngören, "Osmanlılar'da Devlet Ricali-Meşayih Münasebetlerinin Boyutlarını Gösteren Yeni Bir Kaynak", 107-113; Avcı, "Unutulan Bir Gönül Eri: Şeyh Mehmed-i Dağî", 17-18.

42 Menâkıba göre Mehmed Dâğî 1002/1594'te İstanbul'a gelince Gazanfer Ağa'nın ayarladığı bir evde kalmış (Atâyî kendi evleri olduğunu ifade ediyor) ve Saray'a gizlice gitmiştir. Sarayda Gazanfer Ağa'nın hasodasında birçok kişi ile görüşmüş ve sultan ile yüzyüze görüşme dahi baba-oğulluk akdini tecdid etmiştir. Bk. Öngören, "Osmanlılar'da Devlet Ricali-Meşayih Münasebetlerinin Boyutlarını Gösteren Yeni Bir Kaynak", 107-113.

43 Kurimî, [Sultan Murad'a dair bir risale], Süleymaniye Ktp, H. Hüsnü Paşa 763/19, 103b-104b; Bk. Öngören, "Osmanlılar'da Devlet Ricali-Meşayih Münasebetlerinin Boyutlarını Gösteren Yeni Bir Kaynak", 107-113.

44 Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik*, 2/1527-1528.

Safiye Sultan'a hitap ve dua ile başlayarak arzuhalleri ona sunmaktadır. Valide Sultan'a "kızcağuzum" diye hitap etmesi ise hem yaş farkının hem de tasavvuftaki baba-oğul/kız irtibatının bir göstergesidir. Azledilen Molla Masûm'u da "oğlum" olarak sunması aynı ilişkinin bir tezahürüdür. Bu ilişkinin diğer bir ifadesi ise arzuhalini "babanız" ifadesi ile bitirmesidir. Arzuhalde göze çarpan diğer önemli bir husus ise arzuhal yazan kişilerin olayın gerçekleştiği dönemde İstanbul'da bulunmalarıdır. "İstanbul'da olan cümle mevâlî-i 'izâm" ifadesi ilmiyye sınıfının İstanbul merkeziliğini de gösteren bir kayıttır. Hem Mehmed Dâğî'nin arzuhalinde hem de ileride görülecek diğer arzuhallerin çoğunda Molla Masûm'un haksız yere azledildiği ve hakkının geri verilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Neredeyse bütün arzuhallerde vurgulanan diğer önemli bir husus ise âlimlerin hatırlarının dikkate alınması isteğidir.

Arzuhal Metni: Merhûm ve mağfûr Dâğî Mehmed Efendi hazretlerindedir ki nakl olındı

Benüm 'izzetlü ve sa'âdetlü lutfi çok Vâlide Sultân kızım hazretleri, huzûrına bî-nihâye hayr du'â nisâr olunur dâ'im selâmetde ber-murâd ve mesrûr-i cihân olasız. Âmin. Ba'dehu benüm 'izzetlü ve sa'âdetlü Vâlide Sultân kızcağuzum! Rûm ilinde kâdı olan Monlâ Ma'sûm Efendi oğlumun mansıbı bilâ-sebeb alınıp İstanbul'da olan cümle mevâlî-i 'izâm müddet-i âhir olınca ibkâ recâ idüp mahdar ve tazarru'-nâme yazmışlar bir hoşca nazar olunup 'ulemânun hâtırı ri'âyet olınmak dîn [ü] devlete lâzımdur, bu pîr babanız dahi recâ iderem gâyet murâdumdur. Bâkî'ü'd'-du'â kemâ sebeka el-hakîr babanız Mehmed Dâğî dâ'inüz.

2. Kazasker Abdülbaki Efendi (Bâkî) (ö. 1008/1599)

933/1527'de İstanbul'da doğan Abdülbaki Efendi, ilmiye sınıfında şeyhülislamlık hariç bütün basamaklarda yer almasına rağmen yazmış olduğu şiirler ve tercüme ettiği eserler ile "Şâir Bâkî" olarak tanınmıştır. Yazmış olduğu bir şiir neticesinde 971/1563 yılında Kanûnî tarafından mülâzemetleri bitmeden 25 akçe ile bir medreseye atama yapılmasına rağmen, Rumeli Kazaskeri Hamdi Efendi'nin itirazı üzerine sultanın fermanı ve ücretinin de sultan tarafından ödemesi ile günlük 30 akçe ile Silivri'deki Pîrî Paşa medresesinde atanmıştır.⁴⁵ Farklı görevlerden sonra 1000/1591'de ikinci kez Anadolu kazaskeri olduğu sırada kardeşini Anadolu kazaskeri yapmak isteyen Şeyhülislam Bostanzâde Mehmed ile arası açıldı. Yazmış olduğu şiirler sayesinde birçok paye elde eden Bâkî bu sefer şiirlerine küfür isnad edilmesi ile suçlanmıştır. Onun *Meyhâneler beytü'l-haram pîr-i mugân şeyhü'l-harem* mısraıyla ve bir diğer *Yûsuf'ı bilmezem ammâ seni ra'nâ bilürin* mısralı şiiri sebebiyle azledildiği kaynaklarda geçmektedir. Bâkî'nin yaşadığı bu azil olayında Masûm Efendi için arzuhal yazan Bostanzâde Yahya'nın babası Bostanzâde Mehmed Efendi'nin sözleri etkili olmuştur. Bâkî ile Bostanzâde arasındaki çekişmede Derviş Ağa Bâkî'nin tarafında iken Gazanfer Ağa ise Bostanzâde'yi tutmuştur. Sonuçta Gazanfer Ağa'nın daha etkin konumda bulunması sebebiyle Bâkî azledilmiş ve yerine Bostanzâde geçmiştir. 1001/1592'de tekrar Rumeli kazaskeri olan Bâkî, Receb

45 Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik*, 2/1173- 1189.

1006'da (Şubat 1598) üçüncü kez Rumeli kazaskeri oldu ve Muharrem 1007'de (Ağustos 1598) istifa etti. 23 Ramazan 1008/7 Nisan 1600'de ise vefat etti.⁴⁶

Bâkî'nin Molla Masûm için yazdığı arzuhalde ilgili dönemde kendisinin hangi görevde olduğunu ifade eden herhangi bir ibaresi yoktur. Ancak arzuhal suretini kopya eden müstensih kırmızı mürekkeple “*Kâdıasker Merhûm Abdülbâkî Efendi hazretlerinin imzâsıdır*” diyerek onun ilgili dönemde kazasker olduğunu söylemektedir. Yukarıda görüldüğü üzere Bâkî, Receb 1006-Muharrem 1007 (Şubat 1598-Ağustos 1598) tarihleri arasında Rumeli kazaskerliği görevinde bulunmaktadır. Bâkî'nin arzuhalinde Rumeli kazaskeri olduğu için sorumluluğunda olan Tırhala'nın üç yüz akçe olduğu da özellikle belirtilmiştir. Ayrıca devletin bekası için bu tür haksızlıkların giderilmesi gerektiği vurgusu da yapılmıştır.

Arzuhal Metni: Kâdı'asker Merhûm Abdülbâkî Efendi hazretlerinin imzâsıdır.

Cenâb-ı saltanat-i Pâdişâhî mekkâre ve belliyâtdan masûn ve mahfûz olmak ed'iyesi takdîm olunduktan sonra ma'rûz-ı dâ'î devâm-ı devlet budur ki vilâyet-i Rûm ilinde yevmi üç yüz akçe ile Tırhala kâdısı olan Mevlânâ Ma'sûm dâ'ileri ehl-i 'ilm ü müstakîm ve hüsn-i sülûk ve siyer-i hasene ashâbından olup tekmîl-i müddet etmedin bî-vech ve bilâ-sebeb kâdılığı âhere virmekle küllî gadr olmuştur. Mezbûrun hâline merhamet ve nazm-i ahvâlî ile tekayyüd mücib-i bekâ-yı devlet ve bâ'is-i kıyâm-ı imtidâd şevket-i saltanatları olacağında istibâh yokdur. Bâkî mürüvvet ve 'inâyet dergâh-i ma'delet-i musîre mufavvizdür. Mine'l-'abdi'd-dâ'î el-fakîr 'Abdülbâkî-i el-hakîr.

3. Hocazâde Mehmed Efendi (ö. 1024/1615)

28 Şâban 975/27 Şubat 1568'de Bursa'da doğan Mehmed Efendi ilk eğitimini babası Hoca Sâdeddin Efendi'den aldı. Molla Tevfik'ten eğitim aldıktan sora *Hocazâdeler Kanunu*⁴⁷ ile babasından mülâzemet alarak hızla ilmiyede yükselmeye başladı. İlk görev yeri olarak 1586'da İsmihan Sultan Medresesi müderrisliği pâyesine erişti. Babası ile Eğri seferine katılan Mehmed Efendi, III. Mehmed'e seferler ile ilgili kaside sunmuş ve buna karşılık padişahın ihsanına nail olmuştur.⁴⁸ Kariyeri babasının kariyerine bağlı olan Mehmed Efendi, Hoca Sâdeddin Efendi'nin kısa bir süre gözden düşmesi ve padişah hocalığından alınması üzerine 1005/1596'da Mehmed Efendi de Anadolu kazaskerliğinden azledildi. Hoca Sâdeddin Efendi'nin 1006/1597'de şeyhülislam olması ile Mehmed Efendi de Rumeli kazaskeri oldu (1007/1598).⁴⁹ Mehmed Efendi'nin kariyer basamaklarını hızlı bir şekilde tırmanması dönemin

46 Hasan Bey-zâde, *Hasan Bey-zâde Târîhi*, 3/370-374.

47 Fatih Kanunnamesinde hoca çocukları ayrıcalıklı bir statü kazanmış ve bu statü Kanûnî döneminde Kanûnî'nin hocası Hayrettin Efendi'nin gayretleri ile “Hocazâdeler Kanununa” dönüşmüştür. Zamanla içeriği genişleyen bu kanun, Hoca Sâdeddin Efendi'nin çabalarıyla daha da pekişmiştir. Hoca Sâdeddin'in çocukları bu kanuna dayanarak hızla yükselmişlerdir. Bk. Beyazıt, *Osmanlı İlmîyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*, 69-70.

48 Osman Yiğit, *Topkapı Sarayı Müzesi arşivi 34 numaralı Filori Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon)*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 108.

49 Hocazâde Mehmed Efendi'nin Rumeli Kazaskeri olduğu 1007-1009 yılları arasında mülazımların kaydedildiği defter için bk. Beyazıt, *Osmanlı İlmîyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*, 26, 47-48.

bazı şairleri tarafından ağır bir şekilde eleştirilmiştir.⁵⁰

Mehmed Efendi 1006/1597'de Rumeli kazaskeri olduğu sırada Molla Mehmed Masûm için arzuhal yazmıştır. Arzuhalinde Molla Masûm'un ilmi yönüne ve kadılıktaki dürüstlüğüne değindikten sonra kadılık atamalarının tek bir kişi tarafında arz edildikten sonra yapıldığını, burada ise birçok önde gelen âlimin şehâdetinin söz konusu olduğunu, devlete yaraşanını bu istekleri yerine getirmek olduğunu dile getirmiştir.

Arzuhal Metni: Merhûm Hâce Efendizâde merhûm Mehmed Efendi hazretlerininündür bu imzâ.

Harem-i muhterem 'ismet-i sultâniyye 'arsasına 'arza-i du'â-gûy devlet-i 'aliyye-i Hâkâniyye oldur ki bâ'is-i varaka-i du'â-mersûm sâbikan Tırhala kâdısı olan Mevlânâ Ma'sûm dâ'ileri beyne'l-'ulemâ ma'ârif ve 'ulûm ile ma'lûm ve simât-ı istikâmetle mevsûm ve sıfât-ı sakâmetde ma'sûm ve icrâ-i rûsûm-i kazâda akrâmı meyânında mânendi ma'dûm olup 'udûl-i kudât-ı kasabâttan ma'dûd ve sübût-i sîret-i mahmûdesi müstagnî 'ani'ş-şuhûd mansıb-i sâbıkını ibkâ bâbında 'ulemâ-i a'lâmun tesvîd ve imlâ itdükleri mahdar-i sadâkat-muhbir ile 'amel, sebeb-i celb-i rızâ-i hazret-i Hakk 'azze ve celledür. Umûr-ı cumhûr-i kudât bir dâ'ileri 'arzı ile tesviye olunmak bu devlet-i seniyyenün 'âdet-i behiyyesi iken bir kâdı hakkında bunca dâ'ileri ittifâk eylemiş iken ri'âyet-i 'arzlari ve sıyânet-i 'arzlari hâşâ ki manzûr olmaya ve *el-emru limen bi-yedihi el-emr.*⁵¹ Ketebehu ed-dâ'îü'd-devleti'l-'aliyye Mehmed bin Sa'deddîn el-fakîr.

4. Hocasâde Esad Efendi (ö. 1034/1625)

Hoca Sâdeddin Efendi'nin (ö. 1008/1599) Mehmed Çelebi'den (ö. 1024/1615) sonraki ikinci oğlu olan Mehmed Esâd, 978/1570'te İstanbul'da doğmuştur. Ağabeyisi gibi ilk eğitimi babasından ve Molla Tevfik Gilânî'den aldıktan sonra babasından mülazım olmuş, 18 yaşında iken 996/1588'de Haseki payesini almıştır. Eğri seferine babası ve ağabeyisiyle katılmış ve bu sırada İstanbul kadısı olmuşsa da ağabeyisinin kariyeri gibi onun kariyeri de babasının kariyerine bağlı olduğu için Hoca Sâdeddin Efendi'nin karşı hizbi olan Hadım Hasan Paşa ve Valide Safiye Sultan'ın muhalefeti sebebiyle bu görevinden azledildi. Sultan Şevval 1005'te (Mayıs 1597) Eğri seferine giderken Edirne'de Ahizâde Abdülhalim Efendi'nin yerine onu İstanbul kadısı olarak atamasına rağmen Hasan Paşa şehre girmesine müsaade etmedi.⁵² Ancak daha sonra 1007/1598'de Ebüssüûdzâde Efendi yerine İstanbul kadısı oldu.⁵³ IV. Murad'ın veziriazamı Kemankeş Ali Paşa'nın etkisiyle ikinci kez şeyhülislam oldu (1032/1623). Esad Efendi bu görevi sırasında 1034/1625'te vefat etti.⁵⁴

50 Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik*, 2/1473-1476; Mehmet İpşirli, "Hocasâde Mehmed Efendi," *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mehmed-efendi-hocazade> (10.05.2021).

51 Tercümesi: "Hüküm vermek yönetimi elinde bulunduran kişinin elindedir."

52 Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik*, 2/1290.

53 Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik*, 2/1704-1709.

54 M. Münir Aktepe, "Hocasâde Esad Efendi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/esad-efendi-hocazade> (10.05.2021).

Esad Efendi, 1004'te Anadolu kazaskeri payesi ile mütekaid oldu, Zilkade 1005'te (Haziran 1597) ise Eğri seferi sırasında Edirne'de İstanbul kadısı olarak atandı. Yerine atandığı Ahîzâde Abdülhalim Efendi'ye azil fermanı Zilkade 1005'te (Haziran 1597) ulaştı. Ancak İstanbul Kaymakamı Hadım Hasan Paşa ve Valide Safiye Sultan tarafından bu atama kabul edilmedi. Esad Efendi'nin Zilkade 1005-Muharrem 1007 (Haziran 1597-Eylül 1598) arasında herhangi bir görev aldığı bilinmemektedir. Molla Masûm'un azil olayının 1006/1597'de gerçekleştiği ve Esad Efendi'nin de arzuhalde kendisini "İstanbul kadısı" olarak ifade ettiği göz önünde bulundurulduğunda arzuhallerin Muharrem 1007'den sonra kaleme alınmış olması gerekmektedir. Esad Efendi'nin arzuhal dışında ağabeyisi Hocazâde Mehmed Efendi'nin arzuhalinin üzerine kaydedilmiş imzası da yer almakta ve burada da kendisini açıkça "İstanbul kadısı" olarak tanıtmaktadır.

Esad Efendi Rum diyârındaki âlimlerin yazıp imzaladıkları su sûretlerin üstün meziyetlere sahip Molla Masûm hakkında söylenenlere uygun olduğunu ve devletin yazılan bu arzuhalleri dikkate alması gerektiğini söylemektedir.

Arzuhal Metni: Es'ad Efendi hazretlerininüdür.

صور مطابقة الملفوظ والمفهوم للشهادات المختومة المرقومة بخطوط علماء الروم، منهم من هم في سماء الفضائل كالنجوم وأموا في أشنات الباب العلوم وليس بشيء منها في هذه الصور بمكتوم والمشهود له المرقوم في سير القضاء عن سمة الوحمة معصوم حقيق بأن يراعي بما هو في هذا المحضر مرّوم وخلق بأن يكون غير محروم. كتبه الفقير أسعد بن سعدالدين السعداء يوم الوقت المعلوم قاضيا بمدينة السلطنة العلية قسطنطينية ملئت بخيرات وبركات يدوم سلطنة حاميتها السلطان الأعظم دام في حماية الحيّ القيوم ونال إلى كل ما يتمنى ويروم.

[Tercüme: Bu evrak/sûret söz ile söyleyip ifade ettiklerimizin Rum ulemâsının yazdıkları imzalı ve mühürlü şehâdetnâmeye mutâbakatı hakkındadır. [Bu sûreti imzalayıp mühürleyen] âlimlerin bazıları gökteki yıldızlar gibi fazilet semâsının en önemli kişilerindedir, onlar ilim dallarının farklı kollarının önderleridir. Bu evrakta yazılanların hiçbiri gizli değildir. Zikri geçen ve hakkında şehâdette bulunulan [Molla Masûm] kadılık hayatında kara lekeden masûm biridir. Bu evrakta defalarca dile getirilenlerin gözetilmesi hakkın yerine getirilmesidir. Ayrıca hakkından mahrum bırakılmaması da güzel ahlaktandır. Bu evrakı fakîr Esad b. Sadüddin Efendi İstanbul kadısı iken yazdı. Ki bu İstanbul; hayır ve bereketle dolsun, onun koruyucusu Sultan'ın saltanatı da Hayy ve Kayyum olan Allah'ın himayesinde devam etsin, Allah ona bütün istediklerine ulaşmayı nasip eylesin.]

Hocazâde Esad Efendi'nin yukarıda verilen arzuhalinden başka bir de imzası bulunmaktadır. Ağabeyisi Hocazâde Mehmed Efendi'nin arzuhalinin üzerine adeta onun dediklerini de onaylarcasına imzası yer almaktadır. Bu imzasının sûreti ise şöyledir:

Merhûm Es'ad Efendi hazretlerinin imzâsıdır

وكذا قال أخلص الداعين الفقير أسعد بن سعدالدين القاضي بمدينة قسطنطينية

[Tercüme: Allah'ın en hâlis kullarından Kostantiniyye kadısı Esad b. Sâdeddin de bu şekilde söylemektedir.]

5. Ahizâde Abdülhalim Efendi (ö. 1013/1604)

Abdülhalim Efendi, Osmanlı ilmiye sınıfının meşhur ailelerinden biri olan Âhizâde ailesinin bir ferdi olarak 963/1556'da İstanbul'da dünyaya geldi. Abdülhalim Efendi ilk eğitimini babası Ahizâde Mehmed Efendi (ö. 989/1581)⁵⁵ ve dönemin diğer ulemâsından almıştır. Ardından İstanbul'a gitmiş ve Zenbilli Ali Efendi'nin oğlu Fudayl Çelebi'nin hizmetine girmiştir. Göstermiş olduğu yetkinlikle Ebüssüüd Efendi'nin meclisine katılmış ve 981/1574'te ondan mülâzım olmuştur. Abdülhalim Efendi, 14 Recep 1004/1596'da İstanbul kadısı oldu. III. Mehmed Eğri'ye sefere çıktıktan yaklaşık bir ay sonra -1004/1596 Zilkade- gönderdiği fermanla Hoca Sâdeddin Efendi'nin oğlu Esad Efendi'yi (ö. 1034/1625) İstanbul kadısı olarak atadı. Ancak İstanbul Kaymakamı Hadım Hasan Paşa, Valide Safiye Sultan'ın da desteğini alarak Esad Efendi'yi İstanbul'a almadı. Safiye Sultan Abdülhalim Efendi'yi himaye ederek durumu III. Mehmed'e bildirmiş, Sultan da Hoca Sâdeddin'in oğluna kazasker payesi vererek her iki tarafın gönlünü hoş tutmaya çalışmıştır. Bazı eserlerini Hoca Sâdeddin Efendi'ye ithaf eden Ahizâde Abdülhalim, muhtemelen bu olaydan sonra Hoca Sâdeddin ile karşı karşıya gelmiştir. Hoca Sâdeddin'in şeyhülislam olduğu Şaban 1006-Rebiülevvel 1008 (Nisan 1598-Ekim 1599) tarihleri arasında verdiği fetvaların bir kısmını sert bir şekilde eleştirmesi Ahizâde'nin tutum değişikliğini gösteren önemli bir karine olarak görülebilir. Abdülhalim Efendi, Zilhicce 1005/1596'da Anadolu Kazaskeri oldu ve bir buçuk yıl sonra 1007/1598'de azledildi.⁵⁶ Yerine atanan Damad Muhyiddin Efendi'nin (ö. 1022/1613) adı yolsuzluk davalarına karıştı ve kadılık bekleyen mülâzımlar ondan rahatsız oldukları için durumu III. Mehmed ve Safiye Sultan'a ileterek Abdülhalim Efendi'nin tekrar Anadolu Kazaskeri olmasını istediler. Bunun üzerine Ahizâde 1008/1599'da tekrar Anadolu Kazaskeri oldu. Ramazan 1009/1600'de Anadolu kazaskerliğinden emekli olup 6 Safer 1010'da (6 Ağustos 1601) Rumeli kazaskeri oldu.⁵⁷ Zilhicce 1011/1603'te Rumeli kazaskerlikten emekli olduktan sonra 1013/1604'te vefat etti.⁵⁸

Ahizâde Abdülhalim Efendi'nin hal tercemesinde görüldüğü üzere Zilhicce 1005-Safer 1007 (Temmuz 1597-Ekim 1598) tarihleri arasında Anadolu kazaskerliği görevinde bulunmaktadır. Ahizâde'nin yazmış olduğu arzuhalde olayın gerçekleştiği dönemde hangi görevde olduğuna dair bir ibaresi yoktur. Buna rağmen onun, ilgili olayın gerçekleştiği dönemde Anadolu kazaskeri olduğunu ifade edebiliriz. Abdülhalim Efendi arzuhalinde Molla Masûm'u yakinen tanıdığını, ilmiyle kâmil biri olduğunu ve sultanın himmet buyurarak mansıbını geri vermesi ricasında bulunmaktadır.

55 Babası Anadolu kazaskerliğinden sonra 983/1575'te atandığı Süleymaniye Dar'ül-Hadisî müderrisliği esnasında Zilkade 989/1581'de vefat etmiştir.

56 Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik*, 2/1306-1312; Hasan Güleç, "Ahizâde Abdülhalim Efendi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahizade-abdulhalim-efendi> (11.05.2021).

57 1010/1601'de nevbet ilan edildiği için Ahizâde'nin öğrencileri mülazemet alabilmişlerdir. Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik*, 2/1309. Nevbet hakkında bk. Beyazıt, *Osmanlı İlmiyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*, 72-75.

58 Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik*, 2/1306-1312. Güleç, "Ahizâde Abdülhalim Efendi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahizade-abdulhalim-efendi> (11.05.2021); Muhammet Selman Tüfekçioğlu, *Ahizade Abdülhalim Efendi'nin el-Fark Beyne'l-Müddei ve'l-Müddea Aleyh Risalesinin Tahkik ve Tahlili*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 3-10.

Arzuhal Metni: Ahîzâde Abdülhalîm Efendi

Merkûm Mevlânâ Ma'sûm dâ'îleri mazlûm olduğu ma'lûm ve mağdûr olduğu meşhûr kemâl-i liyâkat ve istihkâkı hayr-ı hafâdan dûr ve vâsıl-ı aksâsı merâtib-i zuhûr fehmi olunur. Fezâ'îl-i 'adîde ve ahlâk-ı hamîdesi bizzât bu dâ'îlerinün meczûmı olmagın nisâb-ı bî-hisâb ihsân-ı 'âli-şân-ı arzû-resân-ı pâdişâhîden *halledellâhu te'âlâ eyyâme hilâfetihi ve vekâhu 'an şerri'd-dehri ve âkîbetihi tazarru'* olunur ki mansıb-ı sâbıkında ibkâ ile surûr-ı nâ-mahsûr ilkâ buyurulmağa himmet-i 'inâyet buyurıla. Harrerehu el-fakîr 'Abdülhalîm eş-şehr bi-Ahîzâde nâle murâdehû.

6. Abdürraûf Efendi (Arapzâde Efendi) (ö. 1009/1600)

Abdurrauf Efendi, II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve Kânûnî dönemi meşhur Vaiz Molla Arab'ın oğlu, Garik Arapzâde Efendi'nin⁵⁹ de kardeşidir. Babası'nın dedesi Teftazanî'nin öğrencisi Hamza b. İvaz olup Antakya'ya yerleşmiştir. Torunu Vaiz Molla Arap ise Şah İsmâil'e karşı meşhur vaazları ve münazaraları ile bilinmektedir.⁶⁰ 932/1525'te dünyaya gelen Abdürraûf, eğitimini babası ve özellikle de ağabeyinin yanında tamamlamıştır. Çivizâde Muhyiddin Efendi'nin 951/1544'te Sahn-ı Semân'a dönmesi ile onun halkasına dâhil oldu ve ondan mülâzemet aldı.⁶¹ Farklı medreselerde müderrislik yaptıktan sonra kadılık mesleğine geçti ve Selanik (995/1587), Yenişehir (996/1588), Mekke (997/1588), Bursa (1003/1594) ve Mısır'da (1006/1597) kadılık yaptı ve Mısır kadılığından Cemaziyelahir 1006'da (Ocak 1598) azledildi. Şevval 1007'de (Mayıs 1599) Eyyüb kadısı olana kadar mazûl kaldı. 1009/1600'da İstanbul'da vefat etti.⁶²

Abdürraûf Efendi yazmış olduğu arzuhalde kendini tanıtırken Mısır kadılığından azledildiğini ifade etmektedir. Yukarıda geçtiği üzere Abdürraûf Efendi, Cemaziyelahir 1006'da (Ocak 1598) Mısır kadılığından azledildi. Bu da arzuhallerin Cemaziyelahir 1006'dan (Ocak 1598) sonra yazılmış olduğunu gösteren başka bir karinedir. Arzuhalinde Molla Masûm'un görevine iadesini talep etmektedir.

Arzuhal Metni: 'Abdurra'ûf Efendi

Merkûm Mevlânâ Ma'sûm dâ'îleri her vechile ri'âyete lâyıkk ve 'inâyete müstehikk olduğu 'ulemâ-i 'izâmun ma'lûmlarıdır. Kazâ-i mezbûr yine Mevlânâ-yı mastûra virilmesi recâ olunur. Harrere el-fakîr 'Abdurra'ûf el-azlî el-kâdî bi-Mısır sâbıkan.

59 Kudsî mahlası ile bilinen devrin önemli âlimlerinden biridir. Hoca Hayreddin Efendi'den mülâzemet almıştır. Hayatı için bk. Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik*, 1/301-305.

60 Tahsin Özcan, "Molla Arap", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/molla-arap> (11.05.2021).

61 Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik*, 2/1197-1199.

62 Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik*, 2/1197-1199. İbn Kemal Paşa'nın risâlelerini istinsah ettiği nüsha için bk. Süleymaniye Ktp., Fazıl Ahmed Paşa, 1580.

7. Dukakinzâde (Dukaginzâde) Osman Efendi (ö. 1012/1604)

Dukakinzâde Osman Bey'in dedesi Ahmed Paşa (ö. 921/1515), Arnavutluk'un nüfuzlu ailelerinden olup II. Bayezid döneminde kardeşi ile beraber saraya getirilmiştir.⁶³ Dukakinzâde Osman Bey “*dergâh-ı âlî müteferrikalarından*”⁶⁴ biri olarak temel eğitimi aldıktan sonra Ebüssuûd Efendi'nin hizmetine girmiş ve ondan mülâzemet almıştır. Müderrislikten sonra atandığı kadılıklardan biri olan Mısır kadılığından Cemaziyelahir 1003'te (Şubat 1595) azledilmiş ancak Muharrem 1004'te (Ekim 1995) yeniden Mısır kadısı olmuşsa da Recep/Mart ayında tekrar azledilmiştir. 1012/1604'te vefat etti ve Âşık Paşa Camii haziresine defnedildi.⁶⁵

Molla Masûm ile ilgili olayın gerçekleştiği 1006 yılında Dukakinzâde Osman Bey, yukarıda da ifade edildiği üzere Mısır kadılığından azledilmiş ve yeni bir göreve ataması yapılmamıştır. Yazmış olduğu arzuhalde de en son görevi olan Mısır kadılığına “*el-kâdî bi-Mısr sâbıkan*” diyerek atıfta bulunmuştur. Diğer arzuhallerde gördüğümüz Molla Masûm'un hatasız olması, ilim ve faziletle bilinmesi, önceki görevlerinde başarılı olması gibi temel vurgular burada da söz konusudur. Ayrıca âlimlerin isteklerinin dikkate alınıp itibar edilmesini istemesi vurgulanan diğer bir noktadır.

Arzuhal Metni: Tukaginzâde Efendinündür

Merkûm Kâdî Ma'sûm dâ'ileri sekâmetden ma'sûm pîrâye-yi 'ilm ile muhallâ ve âyîne-i tab'-ı safâ âyîni saykal, fezâ'il ü me'ârif ile mücellâ pâk-sîret tâhir-serîret icrâ-i ahkâm-i şer'î seyyidü'l-enâmdan ceriy ve dâmen-i 'ismeti televvüs-i irtişâdan berî kâdî olduğu yerlerde ef'âl-i pesendîde ve hisâ'il-i hamîdesinden ehâlisi râzî ve şâkir ve medh ü senâsını zâkirlerdür. Bu kasem ehl-i 'ilm ve ma'arifete ri'âyet sebeb-i izdiyâd-ı dünyâ ve âhîret idüğünde reyb yokdur. Harrerehu ilâ Rabbîhi el-kâdî 'Osmân el-kâdî bi-Mısr sâbıkan.

8. Kethüdâ Mustafa Efendi (ö. 1032/1623)

Muhaşşi Sinan Efendi'nin (ö. 986/1578) torunu, Hüseyin Efendi'nin⁶⁶ oğlu olan Mustafa, 953/1546'da dünyaya geldi. Dedesi Muhaşşi Sinan'dan eğitimi aldıktan sonra ondan

63 Abdülkadir Özcan, “Dukakinzâde Ahmed Paşa”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/dukakinzade-ahmed-pasa> (13.05.2021).

64 Erhan Afyoncu “*dergâh-ı âlî müteferrikaları*” ile ilgili şöyle demektedir: “Osmanlılar başlangıçta kendilerine tâbi olan Eflak Voyvodalığı, Boğdan Voyvodalığı, Erdel Prenslığı, Gürcü meliklikleri ve imparatorluğun değişik bölgelerindeki mahallî beylerin oğullarını devlet merkezinde rehin olarak tutar ve özellikle sultana sadakat konusunda eğitirdi; bunlara “*dergâh-ı âlî müteferrikaları*” denirdi. Bu gruba vezirlerin, şeyhülislâmların, padişah hocalarının, beylerbeylerin, sancak beylerinin, defterdarların ve rikâb ağalarının çocukları da dâhildi. Böylece bir bakıma hem önemli mevkiilerdeki idareci ve ulemânın çocuklarının geleceği garanti altına alınmış, hem de tâbi beylerin ve taşrada görevlendirilen idareci zümrenin çocukları İstanbul'da tutularak merkeze karşı olumsuz bir tavır içine girmeleri engellenmiş olurdu.” bk. Erhan Afyoncu, “Müteferrika”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/muteferrika> (13.05.2021).

65 Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik*, 2/1231- 1233.

66 Babası Muhaşşi Sinan'dan ders almış ve ikram yoluyla silke girmiş. Kalenderhane ve Sahn gibi medreselerde ders verdi. Amid kadılığı da yapan Hüseyin Efendi 992'de vefat etti. Dört oğlu var ve hepsi de dönemin önemli âlimlerinden olmuştur. Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik*, 1/839-840.

mülâzemet almıştır. İkrâm yoluyla silke girdikten sonra kırk akçe ile Efdalzâde Medresesine, ardından 987/1579'da Zal Paşa Medresesi tamamlandıktan sonra kendisinin de içinde bulunduğu bir grup âlime verilmiştir. Dönemin yaygın uygulaması üzerine 1001/1593'te Şam kadısı olarak kadılık mesleğine geçti. Atâyî, Şaban 1004 (Mart 1596) yılında Martoloszâde yerine Medine kadısı olmasına rağmen azlini talep edip gitmediğini söylemektedir. Eserinin başka bir yerinde ise Şevval 1004'te (Haziran 1596) istifa ettiğini belirtmektedir.⁶⁷ Fiilen gitmemiş olsa dahi 2-3 aylık bir süre bu unvanı kullandığını söylemek mümkündür. 1008/1596'da mal müfettişliği gibi bazı görevler üstlendikten sonra bir kere İstanbul kadılığı, iki kere Anadolu kazaskerliği ve iki kere de Rumeli kazaskerliği görevi yaptı. 1032/1623 yılında vefat eden Kethüdâ Mustafa Efendi, Veziriazam Sokullu Mehmed Paşa'nın kethüdası Hüsrev Kethüdâ ile olan bağlantısından dolayı *Kethüdâ Mustafa* olarak bilinir olmuştur.⁶⁸

Yukarıda görüldüğü üzere Kethüdâ Mustafa, Şaban 1004-Şevval 1004 (Mart 1596-Haziran 1596) tarihleri arasında Medine kadılığı yapmıştır. Bu görevi fiilen yaptığına dair elimizde herhangi bir kayıt yoktur. Ancak hem tabakat eserlerinde hem de yazmış olduğu arzuhalde kendisini "*el-kâdî bi-Medineti'l-Münevvereti sâbikan*" olarak tanıtmaktadır. Molla Masûm'un azil olayı da onun Medine kadılığından sonra gerçekleştiği için ve 1008/1596 yılına kadar başka resmi bir görev almadığı için önceki görev yeri olan Medine'yi zikrederek imzasını atmaktadır. Kethüdâ Mustafa Efendi'nin yazmış olduğu arzuhalde vurgulanan temel noktalar diğer arzuhaldeki vurgularla aynıdır. Burada Molla Masûm'un hakkının geri verilmesi ve âlimlerin gönlünün hoş edilmesi vurgusu dikkat çekicidir.

Arzuhal Metni: Mustafâ Efendinündür

Merkûm Kâdî-i Ma'sûm mahrûm olmayup istid'â-i 'ulemâ-i 'izâm *kesserehumullâhu te 'âlâ ilâ inkirâzi'd-devrân* makbûl-i hazret-i Sultân olur ise tatyîb-i hâtîr-ı du'â-güyân olduğundan gayrı hakkı müstehakkına vâsil ve mesûbât-ı 'uzmâ hâsil olur. Ve ene el-fakîr Mustafâ el-Kâdî bi'l-Medineti'l-Münevvereti sâbikan.

9. Hasan Kethüdâzâde Mehmed (ö. 1020/1611)

Kanuni Sultan Süleyman dönemi veziriazam İbrahim Paşa'nın kethüdası Hasan Kethüdâ'nın oğludur. Dönemin âlimlerinden eğitimini tamamladıktan sonra Ebüssuûd Efendi'den mülâzemet aldı. 1005/1596'da Selanik kadısı olarak atandıktan sonra 1006 Şevval (1597 Mayıs) ayında Galata kadısı Bostanzâde Mehmed Efendi ile yer değiştirdi ve böylece Galata kadısı oldu. 1007/1598 Şaban/Mart ayında Bursa kadısı oldu ve aynı yıl azledildi. Galata, Üsküdar ve Gelibolu kadılığından sonra 1020/1611'de vebadan öldü.⁶⁹

Arzuhalde görüldüğü üzere azil olayı meydana geldiğinde Kethüdâzâde, Galata kadısı idi. Şevval 1006'da (1597 Mayıs) Galata kadısı olduğu bilgisi, ilgili olayın da Şevval/Mayıs

67 Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik*, 2/1203.

68 Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik*, 2/1657-1659.

69 Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik*, 2/1403-1404.

ayından sonra meydana gelmiş olmasını gerektirmektedir. Hasan Kethüdâzâde'nin arzuhalde vurguladığı hususlar diğer arzuhallerdekilerle paralellik göstermektedir.

Arzuhal Metni: Hasan Kethudâzâde Efendi merhûmundur

Mesâlik-i 'ulemâdan zî-şân ve menâsik-i fuzelâdan bi-nişân a'yân-ı devlet lisânında 'iffet ve fazîlet ve hamîyyet ve 'ismet ile ma'lûm Mevlânâ Ma'sûm Efendi hâlen mazlûm ve mâlen cebr-i hâtır ile mansıbında ibkâsı müstevcib-i bekâ-i 'izzet ve müstev'ib-i ibkâ-i sa'âdet idüğine şehâdet idenlere ecr-i cezîl ve kadr-i cemîl me'mûldür. Harrerehu el-fakîr Mehmed eş-şehîr bi-Hasan Kethudâzâde el-kâdı bi-Galata el-mahmiyye.

10. Kefevî Hüseyin Efendi (ö. 1010/1601)

Kırım'ın önemli şehirlerinden biri olan Kefe'de doğup büyüdüğü için Kefevî nisbesiyle bilinmektedir. İlk eğitimini memleketinde aldıktan sonra İstanbul'a gelmiş ve dönemin âlimlerinden ders almıştır. Medine kadısı Davudzâde Mustafa Efendi'nin (ö. 975/1567) derslerine katılmış ve ondan mülâzemet almıştır. Kefevî eğitimini tamamladıktan sonra 985/1577 yılında 40 akçeli bir medreseye tayinini istemiş ancak kabul görmeyince memleketine dönmek zorunda kalmıştır. Bu dönemde *Sevânihu 't-tefe'ül* adlı eserini tamamlayıp Kırım Hanı II. Gazi Giray'a ithaf etmiştir. Daha sonra tekrardan İstanbul'a gelmiş ve 990/1582'da 40 akçe ile Fâtıma Sultan Medresesine müderris olarak atanmıştır. 1004/1595'te Süleymaniye medresesine atanan Hüseyin Efendi, 1007/1598'deki Kudüs kadılığına tayin edilene dek Süleymaniye medreselerinde müderrisliğe devam etmiştir. Molla Masûm olayının gerçekleştiği dönemde arzuhalde görüldüğü üzere Süleymaniye medresesinde müderristir. Müderrislik görevinden sonra 1007/1598'de Kudüs kadısı, ardından 1008/1599'da Mekke kadısı oldu ve orada 1010/1601'de vefat etti.⁷⁰

Kefeli Hüseyin Efendi, arzuhalinde Molla Masûm'u bizzat tanıdığını açıkça söylemese dahi Molla Masûm hakkında "*ulemâ içinde kemâlât ve ulûmla meşhûr ve ma'lûm iken*" diyerek onu tanıdığını ihsas ettirmektedir. Arzuhalde Molla Masûm'un mansıbının haksız yere alındığı ve âlimlerin bu arzuhaldeki isteklerinin dikkate alınması gerektiği, vurgulanan ortak noktalardandır.

Arzuhal Metni: Kefeli Hüseyin Efendi hazretlerininündür

Merkûm Ma'sûm Efendi 'ulemâ içinde kemâlât ve 'ulûmla meşhûr ve ma'lûm iken böyle mağdûr ve mazlûm olup müstehakk olduğu hisse-i 'ilmiyesinden mahrûm olmak revâ görülmeyüp devlet-i 'aliyyelerine lâıyk olan budur ki 'ulemâ ve fuzelânun şefâ'at ve şehâdetleri kabûle mevsiil olup mumâ-ileyh du'âcıları behremend buyurılmağla hayr du'âsına mazhar olmağa himmet ve 'inâyet buyurıla. Ketebehu el-'abdü'd-dâ'î el-fakîr Hüseyin el-Kefevî el-müderris bi-ihdâ el-Medârisü'l-Süleymâniye.

70 Atâyi, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik*, 1/227-230; Cemil Akpınar, "Kefevî Hüseyin Efendi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kefevi-huseyin-efendi> (10.05.2021).

11. Abdürrahim Efendi (ö. 1012/1603)

Abdürrahim b. Amr, temel eğitimini dönemin âlimlerinin derslerine devam ederek tamamladıktan sonra Çivizâde Mehmed Efendi'nin (ö. 995/1587) hizmetine girmiş ve ondan mülâzemet almıştır. Müderrislikten sonra kadılık görevine geçen Abdürrahim Efendi, 1003/1594'te Eyyüb kadısı olmuş ve Recep 1005'te (Mart 1596) azledilmiştir. Şaban 1007'de (Mart 1598) dördüncü defa Selanik kadısı olmuş, 1008/1599'da Filibe kadısı olarak atanmıştır. 1012/1603'te ise vefat etmiştir.⁷¹

Yukarıda da görüldüğü üzere Molla Masûm'un azledildiği dönemde Abdürrahim Efendi Eyyüb kadılığından azledilmiş ve yeni bir göreve henüz atanmamıştır. Arzuhalinde bunu ifade edecek şekilde “*zeberehu Abdurrahîm el-munfasıl ‘an kazâ-i Ebî Eyyûb el-Ensârî*” ifadeleri yer almaktadır. Abdürrahim Efendi de Molla Masûm'un ilim ve kadılıktaki önde gelenlerden biri olduğunu vurgulayarak onu tanıdığını ihsas ettirmektedir. Buna rağmen onu bizzat tanıdığına dair elimizde kesin bir delil yoktur. Arzuhalde vurgulanan hususlar öncekiler ile benzer olup ulemânın isteğinin dikkate alınmasının gerekliliğinin güneş gibi zâhîr olduğunu vurgulaması dikkat çekicidir.

Arzuhal Metni: ‘Abdurrahîm Efendi

Dâ‘î-i merkûm ehl-i ‘ilm ve icrâ-i ahkâm-i şer‘iyyede mukaddem ve sâhib-i hilm olduğu meczûm ve tam‘-i hâmdan berî ve ma‘ûmdur bu makûleye ri‘âyet müstevcib-i zecr ve uhuvvet ve müstelzim-i sa‘âdet-i dünyâ ve ‘âkîbet idüğü azhar mine’ş-şemsdür. Zeberehu ‘Abdurrahîm el-munfasıl ‘an kazâ-i Ebî Eyyûb el-Ensârî *radıyallâhu te‘âlâ ‘anhû*.

12. Ebü'l-Fazl Efendi [Ubûdî Efendi (ö. 1008/1600)]

Arzuhal metninde görüldüğü üzere bu arzuhalin yazarı kendisini Ebü'l-Fazl olarak takdim edip imzasını atmaktadır. Yapmış olduğumuz araştırmalarda Ebü'l-Fazl lakaplı herhangi bir müderris tespit edemedik. Ancak ilgili tarihte Sahn'da bulunan müderrisler şunlardır:

1- Abdülmü'min Efendi: Salih Molla Efendi'den mülâzemetini almış ve Zilhicce 1006'da (Temmuz 1598) Sahn'a atanmıştır.⁷²

2- Sarı Hoca Mehmed Efendi: Hubbî Molası'ndan mülâzemet almış ve Şaban 1004'te (Mart 1596) Sahn'a atanmıştır. Ancak Hoca Sâdeddin Efendi'nin rakibi İbrahim Paşa'nın musâhibi olduğu için arzuhal yazarlardan biri olması zor gözükmektedir.⁷³

3-Nihalî Mehmed Efendi: Kadı Hüseyin'den mülâzemet almıştır. Rumeli kazaskeri Sun‘ullah Efendi ile arası bozulup medreseden azledilmiştir. Şaban 1006'da (Nisan 1598) Sahn'a atanmıştır.⁷⁴

4-Muslî Mustafa Efendi: Ataullah Efendi'den mülâzemet almış ve Şaban 1006'da (Nisan 1598) Sahn'a atanmıştır.⁷⁵

71 Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik*, 2/1303-1305.

72 Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik*, 2/1349.

73 Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik*, 2/1563.

74 Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik*, 2/1564-1565.

75 Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik*, 2/1567-1568.

5-Hasan Paşa Bekri Ebubekir Efendi: Azmî Efendi'den mülazım olup Hadım Hasan Paşa'nın muallimidir. Hasan Paşa, Hoca Sâdeddin Efendi'nin rakibi olduğu için bu arzuhalini yazmış olma ihtimali düşüktür.⁷⁶

6- Ubûdî Efendi: Hoca Sâdeddin Efendi'den mülâzemet aldı. 1004/1596'da Sahn'a atandı. 1008/1600'de vefat etti.⁷⁷

Yukarıda adlarını zikrettiğimiz kişilerden Muslî Mustafa Efendi ile Ubûdî Efendi'nin arzuhal yazan kişi olması kuvvetle muhtemeldir. Hoca Sâdeddin Efendi'nin etkisi göz önünde bulundurulduğunda Ubûdî Efendi'nin adı daha da ön plana çıkmaktadır. Bu nedenle arzuhalin yazarı olarak Ubûdî Efendi'yi esas aldık. Ebü'l-Fazl Efendi arzuhalinde ilim ve faziletle bilinen Molla Masûm'un sultanın merhamet ve keremiyle görevine iade edilmesini talep etmektedir.

Arzuhal Metni: Ebü'l-Fazl Efendi

Mezbûr dâ'ileri 'ilm ü fazlla fâyık ve funûn-ı ri'âyete ve 'inâyete hakîk ve lâyıık olup merâhim-i seniyye-i sultâna ve mekârim-i celiyye-i hâkâniyye muktezâsınca mansıbında ibkâ buyurılmak münâsib idüğü mukarrerdür. Nemekahu el-fakîr Ebü'l-Fazl er-Rabbânî el-müderri-i bi-ihdâ el-Medârisi's-semânî.

13. Ganîzâde Mehmed Nadîrî (ö. 1036/1627)

III. Murad devri kazaskerlerinden Abdülganî Efendi'nin oğlu olan Mehmed, Ganîzâde olarak bilinmektedir. Hoca Sâdeddin Efendi'den mülazım olduktan sonra ilk görev yeri olarak 40 akçe ile İstanbul'da Papasoğlu Medresesine müderri olmuşur. 1003/1593'te Mahmud Paşa, 1004/1594'te Gazanfer Ağa, 1005/1596'da Sahn, 1009/1600'de Süleymaniye Medresesine müderri olmuşur. 1036/1627'de ise vefat etmiştir.⁷⁸

Ganîzâde Nadîrî, azil olayının gerçekleştiği dönemde hem yukarıda hem de arzuhalinde görüldüğü üzere Sahn-ı Semân medreselerinden birinde müderri idi. Molla Masûm'un hem ilmine hem de iffetine atıf yapmakta ve ulemânın bu isteğinin dikkate alınması gerektiğini, din ve devlete layık olanın bu olduğunu ifade ederek vurgulamaktadır.

Arzuhal Metni: Ganîzâde merhûm Mehmed Efendinündür

Mevlânâ-i merkûm hâyiz-i nefâis-i 'ulûm ve fâyiz-i 'arâis-i mantûk ve mefhûm belki cemî'-i sıfât-ı celîle-yi câmi' ve simât-ı rezîleden ma'sûmdur hakkan ki dîn ü devlete lâyıık ve şân-ı saltanata muvâfik olan hakkını îfâ ve mansıbını ibkâdur. Nemekahu el-'abdü'l-mütemessik bi-'urveti'l-misâli Mehmed el-müderri bi-ihdâ el-medârisi's-semânî el-müştehr bi-Ganîzâde ketebellâhu lehu el-hüsna ve ziyâde, ufiye anhümâ.

76 Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik*, 2/1672-1673.

77 Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik*, 2/1189-1190.

78 Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik*, 2/1729- 1734; Mustafa İsmet Uzun, "Ganîzâde Mehmed Nâdirî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ganizade-mehmed-nadiri> (15.05.2021).

14. Mehmed Begzâde Efendi (ö. 1007/1599)

Kemâl Begzâde olarak bilinen Mehmed Efendi, eğitimini tamamladıktan sonra Bursalı Emir Hasan Çelebi'nin⁷⁹ kardeşi Ahmed Çelebi'den⁸⁰ mülâzemet almış ve onun damadı olmuştur. Kırk akçe ile Yeni İbrahim Paşa Medresesine müderris olduktan sonra 976/1568'de bu medreseden munfasıl olmuştur. 1005/1597'de Eyyüb kadılığına atanmış ve Şevval 1007'de (Mayıs 1599) munfasıl olana kadar bu görevde kalmıştır. 1007/1599'da vefat etmiştir.⁸¹

Begzâde'nin yazmış olduğu arzuhalde Molla Masûm'u yakından tanıdığı anlaşılmaktadır. Onun Mâverâünnehir'den geldiğini, Osmanlı âlimlerinden ders aldığı ve kendisinden de Sahn-ı Semân'da müderris iken ders aldığı ifade etmesi, arzuhalinin ayırıcı vasıflarındandır. Yukarıda da zikredildiği üzere Begzâde 984 Receb (Eylül 1576) ayında Sahn-ı Semân'a müderris olarak atanmıştır. Molla Masûm da bu tarihte Sahn-ı Semân'da öğrenci olup Begzâde'den ders almıştır. Arzuhalde Begzâde, olayın gerçekleştiği dönemde İstanbul havâssında kadı olduğunu ifade etmektedir. Yukarıda da zikredildiği üzere Begzâde o dönemde İstanbul-Eyyüb kadılığı yapmakta idi. Diğer arzuhallerde gördüğümüz vurgulamalar burada daha keskin ifadelerle dile getirilmiştir.

Arzuhal Metni: Begzâde Efendi hazretlerindedir

Tezâ'îf-i mahdarda mestûr ve merkûm olan Mevlânâ Mehmed Ma'sûm dâ'ileri Mâverâü'n-nehirden diyâr-ı Rûm'a geldiği esnâda mevâlî-i Rûmdan telemmüz idüp ba'de zalik bu hakîr semâniyye medreselerinin birinde müderris iken bizim dahi ashâb-ı dersimizden olmuşdur. Her hâlî bizzât ma'lûmumuzdur, karîhası pâk mebahise-i 'ilmiyyede cüst [ü]çâlâk ehl-i 'ilm ve sâhib-i fazl u hilmdür. Müddeti tamâm oluncaya değin ibkâ buyurmağla tatyîb-i hâtır idüp hayr du'âsın almak dîn ü devlete vâcib ve sezâ idüğüne şekk-i merâ yokdur. Harrerehu el-fakîr Mehmed el-kâdı bi-havâs-ı Kostantiniyye.

15. Haydar Efendi (ö. 1013/1604)

Küçük Taceddin Efendi'nin büyük oğlu, Abdülvehhab Efendi'nin küçük kardeşidir. Çivizâde Mehmed Efendi'den mülâzım olduktan sonra kırk akçe ile ilk görev yeri Efdâlzâde Medresesi

79 Kemâl Begzâde'nin mülâzemet aldığı Ahmed Çelebi, merkezle ilişkileri kuvvetli olan biridir. Babası Bursa Zeyniler Zaviyesinin şeyhi Seyyid Ali Efendi olup Emir Hasan Çelebi, Mehmed Çelebi, Ahmed Çelebi, Nimetullah Çelebi ve Abdullah Çelebi olmak üzere beş oğlu vardı. Beş oğlu arasında en meşhur olanı Emir Hasan Çelebi (957/1550) olduğundan dolayı Ahmed Çelebi tanıtılırken Emir Hasan Çelebi'nin kardeşi olduğu vurgulanmaktadır. Atâyî, ilim ve tasavvufu bilinen bu âilenin Kanuni Sultan Süleyman'ın damadı ve veziri Rüstem Paşa (ö. 968/1561) tarafından himâye edildiğini özellikle ifade etmektedir. Emir Hasan Çelebi ile kardeşi Abdullah Çelebi kazasker Kadri Efendi'den (ö. 1084/1674) mülâzemet almış, Mehmed Çelebi Hayrettin Efendi'den, Nimetullah Çelebi Çivizâde'den ve Begzâde'nin mülâzemet aldığı Ahmed Çelebi ise Mirim Kösesi'den mülâzemet almıştır. Taşköprülüzâde eş-Şakâ'îku'n-nu'mâniyye, 788-789; Atâyî, *Hadâ'îku'l-hakâ'ik*, 1/518-522.

80 Ahmed Çelebi, Mirim Kösesi'nden mülâzemet aldıktan sonra Bursa Ferhadiyye Medresesine yirmi beş akçe ile müderris oldu. Sonra 40 akçe ile İbrahim Paşa Medresesi, Rumeli Kazaskeri Bostanzade Efendi zamanında mazûl olduktan sonra uzlet hayatına çekildi. Daha sonra Medine kadılığına atandı ve 977'de vefat etti. Taşköprülüzâde, eş-Şakâ'îku'n-nu'mâniyye, 788-789; Atâyî, *Hadâ'îku'l-hakâ'ik*, 1/518-522.

81 Atâyî, *Hadâ'îku'l-hakâ'ik*, 2/1132-1133.

iken 993/1585'te Unkapanı Medresesine müderrisi olarak atanmıştır. 1004/1595'te Şehzade, Receb 1006'da (Şubat 1598) Süleymaniye medreselerinin birinde görev almıştır. 1008/1599'da Halep kadısı olmuş ve aynı yıl Zilkade/Haziran ayında İskenderzâde ile mansıp değiştirerek Üsküdar kadısı olmuştur. 1012/1602'de Kahire kadısı oldu ve İskenderiye köprüsüne ulaştığı vakit Muharrem 1013'te (1604 Haziran) vefat etti.⁸²

Molla Masûm'un azli üzerine yazdığı bu arzuhalde görüldüğü üzere ilgili olayın gerçekleştiği dönemde Haydar Efendi, Süleymaniye medreselerinden birinde müderris idi. Molla Masûm'un hakkının geri verilmesi ve devletin gerekli sorumluluğu alması vurgusu bu arzuhalde de dile getirilmiştir.

Arzuhal Metni: Haydar Efendinündür

Mevlânâ-yı merkûm envâ'-ı fezâyîl ile ma'rûf ve meşhûr iken böyle mazlûm olmak dîn [ü] devlete lâıyk değıldür. Namakahu efkaru 'ibâdillâhi Haydar el-müderris-i bi-ihdâ el-medârîsi's-Sultân Süleymân Hân *tâbe serâhû*.

16. Müftizâde Kara Abdurrahman Efendi (ö. 1017/1608)

Kefe Müftüsü Süleyman Efendi'nin oğlu olan Kara Abdurrahman Efendi, eğitimini tamamladıktan sonra Çivizâde Mehmed Efendi'den mülazım olmuştur. Kırk akçe ile 994/1586'da Sinan Paşa'nın Yenişehir'de yaptırdığı medresede müderrislik görevine başlamıştır. Receb 1006'da (Mart 1598) Süleymaniye Darülhadîsi'ne tayin edilmiştir. Buradaki müderrislik görevinden sonra 1008/1600'da kadı olarak Şam'a atanmıştır. 1017/1608'de vefat etmiş ve Emir Buhari Türbesine defnedilmiştir.⁸³

Müftizâde Abdurrahman, Molla Masûm için yazmış olduğu arzuhali Receb 1006 (Mart 1597) tarihinde Süleymaniye Darülhadîsine atandıktan sonra bu görevde iken yazmıştır. Arzuhalde diğerlerinin yazdıklarını onaylayan bir dil hâkim olup vurgular aynıdır.

Arzuhal Metni: Müftizâde 'Abdurrahman Efendi

Mezkûr dâ'îlerinün bilâ-sebeeb 'azli ve istikâmet ve diyânet ve 'ilm ü fazlı varakda tafsil olduğı üzre olup tatyîb-i hâtır lâıyk ve hakkında şehâdet iden 'ulemâ ve fuzelâ şehâdetleri ile envâ'-ı ri 'âyete müstehakdur. Namakahu el-'abdü'l-fakîr 'Abrurrahman el-müderris bi-Dâri'l-Hadîsi'l-'illiyee es-Süleymâniyye *tabe serâhû*.

17. Bostanzâde Yahya Efendi (ö. 1049/1639)

Bostanzâde Mehmed Efendi'nin oğlu olan Yahya Efendi, mülâzemetini babasından almıştır. 1003/1594'te Ferhad Paşa'nın hocası Abdülkerim Efendi yerine Üsküdar Mihrumah Sultana, 1004/1596'te ise Sahn-ı Semân'a tayin edilmiştir. Şaban 1006'da (Mart 1598) Üsküdar Valide

82 Atâyî, *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik*, 2/1305-1306.

83 Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik*, 2/1375-1377.

Sultan, 1008/1600'de de Süleymaniye Medresesine atanmıştır. 1049/1639'da vefat eden Yahya Efendi, Şehzade Camii haziresine babasının yanına defnedilmiştir.⁸⁴

Yukarıda görüldüğü üzere Bostanzâde Şaban 1006'da (Mart 1598) Valide Sultan Medresesine atandı. Azil olayının gerçekleştiği dönemde Valide Sultan Medresesinin müderris olarak arzuhalini kaleme aldı. Arzuhalinde emanetin ehline verilmesi emrini içeren âyeti zikrederek Molla Masûm'un ehil olduğu kadılığın kendisine geri verilmesini talep etmektedir.

Arzuhal Metni: Bostânzâde Yahyâ Efendi hazretleri

Dâ'î-i merkûm simât-i rezâ'ilden ma'sûm olup hakkını îfâ ve mansıbını ibkâ ile «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا» nass-ı⁸⁵ bi-misâline iktidâ müstevcib-i ecr-i gayr-ı mahsûr idüğü hayyiz-ı cefâdan dürdür. Harrerehu el-fakîr Yahyâ el-esîr bi'l-kalbi'l-kesîr müderrisen bi'l-medreseti Vâlide Sultân.

18. Karaçelebizâde Mehmed Efendi (ö. 1042/1632)

Karaçelebizâde Hüsameddin Efendi'nin (1007/1598) oğlu olarak 970/1562'de dünyaya gelen Mehmed Efendi⁸⁶, babasından ve dönemin diğer meşhur hocalarından temel eğitimini tamamladıktan sonra Çivizâde Mehmed Efendi'den (ö. 995/1587) mülâzemet aldı. Ardından Papasoğlu, Perviz Efendi, Atik Ali Paşa, İsmihan Sultan, Sahn-ı Semân medreselerine, Recep 1006'da (Şubat 1597) Şehzade Medresesine, Recep 1007'de (Şubat 1598) Süleymaniye Darülhadisine müderris olarak atandı. Zilhicce 1042'de (Temmuz 1632) vefat etti.⁸⁷

Karaçelebizâde, 1006/1597'de Şehzade Medresesinde görevli iken Molla Masûm için arzuhal yazmıştır. Karaçelebizâde, arzuhalinde Molla Masûm'u kötü vasıflardan beri ve sultanın lutfunu hak edebilecek biri olduğunu dile getirerek mansıbının iade edilmesini istemektedir.

Arzuhal Metni: Merhûm Kara Çelebizâde Mehmed Efendi

Dâ'î-i merkûm evsâf-i zemîmeden ma'sûm olup her vechile nazar-ı eltâf-ı pâdişâhiye lâyık ve sezâ olunduğı mahall-i rey ü mirâ değıldür. Harrerehu el-fakîr Mehmed eş-şehîr bi-Kara Çelebizâde el-müderris bi-medreset-i Şehzâde Sultân Mehmed Hân.

19. İskenderzâde Abdurrahîm Efendi (ö. 1010/1601)

III. Murad devri kethüdalarından İskender Bey'in en büyük oğlu olan Abdurrahîm Efendi, yine bu devrin ulemâsından Kızıl Molla Efendi'den ders almış ve ondan mülâzım olmuştur.

84 Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyiü'l-fuzalâ*, haz. Ramazan Ekinci (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018), 1/286-287; Mustafa Çağrırcı, "Bostanzâde Yahyâ Efendi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/bostanzade-yahya-efendi> (16.05.2021).

85 "Allah size, mutlaka emanetleri ehli olanlara vermenizi emreder.", Nisâ 4 /58.

86 Kardeşî Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi de dönemin önemli âlimlerinden ve şeyhülislamlarından biridir. Babasından sonra eğitimini abisi Mehmet Efendi'den almıştır. Eğitimini tamamlayıp Sun'ullah Efendi'den mülâzemet almış ve Hoca Sâdeddin Efendi'nin oğlu Mehmed Efendi'nin kızıyla evlenmiştir. Nevzat Kaya, "Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/karacelebizade-abdulaziz-efendi> (22.03.2021).

87 Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik*, 2/1838-1841.

995/1586'da kırk akçe ile Merdûmiyye Medresesine daha sonra terakki ederek 50'lik payesine ulaşmıştır. 1000/1592'de Mahmud Paşa Medresesi, 1002/1594'te Edirnekabı'sındaki Mihrûmah Sultan, 1004/1596'te ise Sahn-ı Semân Medresesine müderrisi olmuş ve üç yıl boyunca bu görevde kalmıştır. 1009/1600'de Kara Abdurrahman yerine Şam kadısı olmuş bir yıl sonra da azledilmiştir. Azledildikten sonra Safer 1010'da (Ağustos 1601) İstanbul'a gelirken Karaman Ereğli'de rahatsızlanmış ve orada vefat etmiştir.⁸⁸

Abdurrahîm Efendi, Molla Masûm için arzuhal yazdığında Sahn-ı Semân müderrisliği görevinde idi. Yukarıda da zikredildiği üzere Abdurrahîm Efendi, 1004/1596'te Sahn-ı Semân Medresesine müderrisi olarak atanmış ve bu görevde üç yıl kalmıştır. Arzuhalinde vurguladığı noktalar diğer arzuhallerle paralellik göstermektedir. Ayrıca Molla Masûm'un herkes tarafından da bilinen biri olduğunu dile getirmektedir.

Arzuhal Metni: İskenderzâde Efendinin

Dâ'î-i merkûmları fazilet ve ma'dalet-mevsûm olduğu sağîr ve kebîre ma'lûmdur. Hakkında isdâ-i cemîl buyurulmak mûcib-i ecr-i cezil idüğü mardıyy-i hakîr ve halîldür. Namakahu el-fakîr 'Abdurrahîm el-müderris bi-ihdâ el-medârisi's-semânî.

20. Azmîzâde Mustafa Hâletî (ö. 1040/1630)

Şehzade Mehmed'in (III. Mehmed) hocası Azmî Efendi'nin (ö. 990/1582) oğlu Mustafa, babasına nispetle Azmîzâde olarak tanınmaktadır. 977/1569'da doğan Mustafa Efendi, dönemin âlimlerinden temel eğitimini aldıktan sonra Hoca Sâdeddin Efendi'den mülâzım olmuştur. İlk görev yeri kırk akçe ile Hacce Hatun Medresesi olmuştur. 998/1590'da Mehmed Ağa Medresesi haricine yükselmiş, 1003/1595'de Eyyüb payesine ulaşmıştır. Muharrem 1005'te (Eylül 1596) Sahn-ı Semân müderrisi olmuş ve iki yıl bu görevinde kalmıştır. 1037/1627'de Rumeli kazaskeri olmuş ve 1038/1628'de Silistre arpalığı ile emekli olmuştur. 1040/1630'da Süleymaniye Darülhadisi ek görev olarak verilmiş, aynı yıl vefat etmiştir.⁸⁹

Molla Masûm'un azil olayının gerçekleştiği 1006 yılında Azmîzâde, Muharrem 1005'te (Eylül 1596) atandığı Sahn-ı Semân'da müderrislik görevinde idi. Kaleme almış olduğu arzuhalinde imzasını Sahn-ı Semân müderrisi olarak atmıştır. Arzuhalinde diğer ulemânın Molla Masûm hakkındaki hüsn-i şehadetlerine atıf yapmış ve ona eski mansıbının verilmesini istemiştir.

Arzuhal Metni: 'Azmîzâde Efendi hazretlerinündür

Şehâdet-i 'ulemâ-i fuhûl mezkûr dâ'ileri hakkında karîn-i kabûl kılınup mansıb-ı sâbıkında ibkâ sebeb-i bekâ-i devlet idüğü mahall-i reyb değüldür. Namakahu el-fakîr Mustafâ eş-şehîr bi-'Azmî-zâde el-müderris bi-ihdâ el-medârisi's-Semânî.

88 Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik*, 2/1211-1212.

89 Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik*, 2/1810-1819; Halûk İpekten, "Azmîzâde Mustafa Hâletî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/azmizade-mustafa-haleti> (17.05.2021).

21. Lâ-Edrî [Abdullah Efendi (Tursunzâde Feyzî Efendi) (ö. 1019/1610)]

Tursun Efendi'nin⁹⁰ küçük oğlu Abdülbaki Efendi'nin⁹¹ kardeşi olan Feyzî Efendi, dönemin seçkin âlimlerden ders aldıktan sonra Şeyhülislam Ma'lûlzâde Efendi'nin (ö. 993/1585) meclisine katılmış ve ondan mülazım olmuştur. Kırk akçe ile başladığı ilmiye kariyerine, 1001/1593'de Nişancı Mehmed Paşa medresesinin tamamlanmasından sonra kendisinin de içinde bulunduğu bir grup âlimle beraber burada devam etmiştir. 1004/1595'te Edirnekapı, Şevval 1005'te (Mayıs 1597) Gazanfer Ağa Medresesine müderris oldu. Üç yıl boyunca bu medresede görev yaptıktan sonra 1008/1599'da Sahn-ı Semân, 1009/1600'de ise Üsküdar Valide Sultan Medresesine müderris olmuştur. Kudüs, Bağdat ve Eyyüb kazalarında kadılık yaptıktan sonra 1019/1610'da vefat etti.⁹²

Arzuhalleri kopyalayan müstensih bu arzuhalin üstüne “*Lâ-Edrî*” diyerek kime ait olduğunu bilmediğini ifade etmektedir. Yapmış olduğumuz araştırmalar doğrultusunda bu kişinin Tursunzâde Feyzî Efendi olması gerektiğini düşünmekteyiz. Molla Masûm'un azil olayının 1006/1597'de gerçekleştiği göz önünde bulundurulduğunda, bu tarihte Gazanfer Ağa Medresesinin müderrisi de Feyzî Efendi olduğuna göre bu arzuhalin Feyzi Efendi'ye ait olması gerekir. Arzuhalinde Molla Câmî'nin bir beytini farklı bir şekilde ifade ederek Molla Masûm'un ilim-amel ve zahir ile batın açısından güzel oluşunu dile getirmiştir.

Arzuhal Metni: Lâ-edrî [el-Mevlâ Abdullâh (Tursunzâde Feyzî Efendi)]

Merkûmün-leh-i merkûm simât-ı me'âlî ile mevsûm ve fûnûn-i 'inâyete istihkâkı cemî'-i enâma ma'lûmdur, mahdar-ı u muhbir-i u her du nikû, muhbir-i u mahdar-ı u mahdar-ı u.⁹³ Ketebehu el-fakîr ileyhî Te'âlâ el-müderris bi-medreset-i Gazanfer Ağa.

22. Yavuz Çelebi [Nakîbü'l-eşrâf Yavuz Seyyid Mehmed Efendi] (ö. 1013/1604)

Bursalı Emîr Hasan Efendi'nin kardeşi Ahmed Çelebi'nin küçük oğlu olan Mehmed Efendi, Yavuz Efendi diye meşhur olmuştur. II. Selim'in hocası Atullah Efendi'den mülazım olduktan sonra ilk önce Havran kazasında görev almış buradan azledildikten sonra kırk akçe ile Bursa'da Emir Sultan Medresesinde görev yapmıştır. 1001/1592'de Nihâlî Efendi ve Şânî Efendi ile birlikte Şeyhülislam Bostanzâde Mehmed Efendi ile Sun'ullah Efendi huzurunda *Hidâye*'nin kitâb-ı cihâdından imtihan olmuşlardır. Hatta devrin bazı şairleri bu imtihan için şu manzumeyi yazmıştır.

90 Tursun b. Hac, Muhaşşî Sa'dî Efendi, ardından Kemâlpaşazâde'den ders almış ve ondan mülazemet almıştır. Kadî Hüseyin, Kasımpaşa, Mihrûmah, Süleymaniye gibi medreselerde ders verdi. 966/1559'da vefat etti. bk. Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik*, 1/278-279.

91 Tursunzâde Abdülbaki Efendi, Bekâyî mahlası ile bilinen bir âlim olup 950'de doğdu ve birçok medresede görev yaptıktan sonra Edirne, Mekke, Halep, Selanik, Üsküdar, Amid, Yenişehir, Mısır gibi merkezlerde kadılık yaptı. Azil olayının gerçekleştiği 1006 tarihinde Üsküdar kadılığından azledilmiş idi. 1015/1606'da vefat etti. Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik*, 2/1346-1348.

92 Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik*, 2/1388-1390.

93 Bu ibarelerin kaynağı Molla Câmî'nin *Sohbetü'l-Ebkâr*'ı olup ilgili beyit şöyledir: مخبر و محضر او هر دو نكو بهتر. “Onun batını ve sicili/ameli her ikisi de iyi. (Ama) ameli, kalbinden/batınından daha iyi.”

*Şi'r Bil Nihâlî Yavuz a'lâ okudı
Lîkin ammâ katı alçak Şânî*

Bu olaydan sonra Nihâlî Efendi Osman Paşa Medresesine, Şânî Tûtî Latîf Medresesine, Yavuz Efendi de Kasımpaşa Medresesine tayin edilmiştir. 1004/1595'te Mahmud Paşa Medresesine, 1005/1596'da Kızılmusluk (Hadice Sultan) Medresesine tayin olduktan sonra üç yıl burada görev yapmış, ardından 1008/1599'da Edirnekapı payesine erişmiştir. Sonrasında Sahn, Şehzade Medresesi ve Süleymaniye Medreselerinden birinde görev aldı. 1013/1604'te Eyyüb kadısı oldu ve aynı yıl Abdülkadir Efendi yerine nakîbüleşrâf olmuştur. 1013/1604'te vefat etti.⁹⁴

Arzuhallerin yer aldığı yazmada Yavuz Efendi'nin arzuhalinin üzerine kırmızı mürekkeple Yavuzzâde ifadesi yazılmıştır. Fakat Masûm Efendi'nin azliyetinin yaşandığı yıl Hatice Sultan (Kızılmusluk) Medresesinde görevli olan kişi Yavuz Mehmed Efendi'dir. Yavuz Mehmed Efendi'nin oğlu ve Yavuzzâde olarak bilinen Yavuz-zâde Seyyid Mustafâ Efendi, ilk müderrislik görevini 1028/1618'de Zeynî Çelebi Medresesinde yaptığından dolayı onun olması mümkün değildir. Yavuzzâde ibaresi muhtemelen müstensihthen kaynaklanan bir hatadır.⁹⁵ Arzuhalde Arapça olarak âlimlerin hüsn-i şehadette buldukları bu konuda onların görüşünün esas alınması gerektiği ifade edilmiştir.

Arzuhal Metni: Yavuz-zâde Çelebinündür

⁹⁶ «أخبار هولاء الأخيار جدير بأن يتلقى بالإعتبار» Namakahu el-abdü'l-fakîr ilâ afvi Rabbi's-Samed es-Seyyid Mehmed el-müderris bi-medreset-i Hâtice Sultân.

23. Ahîzâde Hüseyin Efendi (ö. 1043/1634)

Sultan Selim devri âlimlerinden Ahîzâde Mehmed'in oğlu olarak 980'de dünyaya geldi. Eğitimi tamamladıktan sonra Hoca Sâdeddin Efendi'nin meclisine katılmış ve derslerine devam etmiştir. Hoca Sâdeddin Efendi'den 997/1589'da mülâzemet aldıktan sonra 998'de kırk akçe ile Papasoğlu Medresesine müderris olarak atanmıştır. Osman Paşa, Yeni Ali Paşa ve 1004/1596'da da İsmihan Sultan Medresesine atanmıştır. Daha sonra 1008/1599'da Sahn-ı Semân olmak üzere sırasıyla Şehzade Medresesi, Süleymaniye, Süleymaniye Darülhadisi ve Safiye Sultan Medresesine atanmıştır. 1013/1604'te Bursa kadılığı ile kadılığa geçen Ahîzâde Hüseyin Efendi, yaklaşık 30 yıl farklı düzeylerde kadılık görevi yapmıştır. Üç kere İstanbul kadılığı, iki kere Anadolu, üç kere de Rumeli kazaskerliği görevinde bulunmuştur.

1041/1632 sipahi ayaklanmasından sonra azledilen Şeyhülislâm Zekeriyâyâzâde Yahyâ Efendi yerine şeyhülislam oldu. Ahîzâde Hüseyin Efendi, IV. Murad'ın Bursa'ya giderken halkın şikâyetleri üzerine teftiş yapmaksızın bir kadıyı öldürmesi üzerine Valide Kösem Sultan'a bir tezkire yazmış ve oğlunun ulemâyâ riayet etmesi gerektiği nasihatinde bulunmuştur. Bu tezkire ve muhaliflerin kışkırtmasıyla Ahîzâde'nin sultanı hal' etmeye çalıştığı şayiası

94 Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik*, 2/1315-1316.

95 Şeyhî, *Vekâyiü'l-fuzalâ*, 1/ 513-514.

96 "Bu önde gelen âlimlerin söyledikleri dikkate alınmaya değerdir."

çıkartılmıştır. Validesi Kösem Sultan'dan bu tezkire ve durumu aktaran bir mektup alan IV. Murad, hemen İstanbul'a gelmiş ve Şeyhülislamı azlederek onu sürgüne göndermiştir. Ancak Ahizâde Hüseyin Efendi gemiyle Kıbrıs'a hareket etmeden önce öldürülmüştür (ö. 1043/1634). Böylece Osmanlı'da ilk defa bir şeyhülislam idam edilmiştir.⁹⁷

Ülemânın saygınlığını korumak üzere yazmış olduğu tezkire ile başlayan bir süreç sonrasında öldürülen Ahizâde Hüseyin Efendi, bu tezkireden önce de başka bir âlim olan Molla Masûm'un hakkını korumak üzere aşağıdaki arzuhali yazmıştır. Azil olayının gerçekleştiği dönemde Hüseyin Efendi, Şevval 1004'te (Mayıs 1596) atandığı İsmihan Sultan Medresesinde müderris idi. Arzuhalde kullanmış olduğu dil diğerlerinde göremeyeceğimiz kadar serttir. Özellikle hakkının geri iade edilmesi gerektiğini vâcib olarak ifade etmesi dikkat çekicidir.

Arzuhal Metni: Hüseyin Efendi

İşbu tomâr-ı sadâkat-şi'âr 'azîzü'l-i'tibârda kemâlât-ı zât-ı fezâ'îl-simâtı mezkûr olup nazîri ma'dûm olan Mevlânâ Ma'sûm dâ'ileri ki kad-i bâlâ-yı hâli hilliye-i 'ulûm-ı vâfire ile hâli ve ceyb-i bî-'ayb-ı tab'-ı vakârı nukûd-ı pür-sûd-i ma'ârif-i mütekâsire birle mâlîdür. Mansıbında ibkâ ile hakkını ifâ-ı zimmet-i 'âlî-nehmet-i pâdişâhiye lâzım ve lâzib belki bi-hasebi'l-âdet vâcib idüğü ke'ş-şems fi evkâti'l-hevâ haber-i rüşen ve zâhirdür. Ve'l-emru li-veliyihî. Namakahu ilâ eltâfi'r-Rabbâniyye Hüseyin el-müderris bi-medreseti's-Sultâniye 'afâllâhu 'anhu ve 'an eslâfihi ve hassehüm bi-mezîdi eltâfihi.

24. Nefeszâde Mustafa Efendi (ö. 1011/1603)

Nefeszâde olarak tanınan Mustafa Efendi, Amasyalı olup devrin önde gelen âlimlerinden ders almış ve Ebüssuûd Efendi'den mülazım olmuştur. Kırk akçe ile Kazzazhane Medresesine ardından 1000/1592'de Kapudan Ali Paşa, 1004/1596'te Yeni Ali Paşa Medresesine müderris olmuştur. Muharrem 1005'te (Eylül 1596) Azmîzâde yerine Eyyüb Medresesine atanmıştır. 1008/1599'da Sahn-ı Semân, 1010/1601'de Yavuz Sultan Selim Medresesine tayin olunmuştur. Sun'ullah Efendi'nin azledilmesi ve onunla olan irtibatından dolayı 1011/1602'de Amasya'ya tayin edilmesine rağmen kabul etmemiş ve azlolunmuştur. Sun'ullah Efendi aynı yıl ikinci kez şeyhülislam olduğunda Mustafa Efendi Şevval 1011'de (Nisan 1603) Vefa Medresesine müderris olmuş ve bir ay sonra da vefat etmiştir.⁹⁸

Mustafa Efendi, Molla Masûm'un azli meselesine dair yazdığı bu arzuhalde kendisini "*el-müderris bi-medreset-i Ebî Eyyüb el-Ensârî*" olarak tanıtmakta ve arzuhali imzalamaktadır. Yukarıda görüldüğü üzere Mustafa Efendi, Muharrem 1005'te (Eylül 1596) Eyyüb Medresesine atanmış ve 1008/1599'a kadar bu görevde kalmıştır. Mustafa Efendi'nin arzuhalinde sadece Molla Masûm'un ilmi yetkinliğine ve mansıpları hak ettiğine atıf bulunmakta olup diğerlerinde gördüğümüz başka vurguların olmaması açısından ayırıcı bir vasfa sahiptir.

97 Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik*, 2/1847-1851; Mehmet İpşirli, "Ahizâde Hüseyin Efendi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahizade-huseyin-efendi> (10.05.2021).

98 Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik*, 2/1229-1230.

Arzihal Metni: Mustafâ Efendi

Mezbûr dâ'ileri 'ilm ü hilmde akrânına fâyık ve her mertebe îhsân ve ri'âyete lâyük idüğünde iştibâh yokdur. Harrerehu el-fakîr *ilâllâhi Te'âlâ ve tekaddese* Mustafâ bin Nefs el-müderriş bi-medreset-i Ebî Eyyûb el-Ensârî *radıyallâhu te'âlâ anhû*

25. Köse Mahmud Efendi (ö. 1032/1622)

Aydın'da dünyaya gelen Bedreddin Mahmud, Köse Mahmud olarak meşhur olmuştur. Eğitimi tamamladıktan sonra Hoca Sadeddin Efendi'den mülâzemet almış ve kırk akçe ile Cezerî Kasım Paşa Medresesine atanmıştır. Ardından 1002/1594'de Eski İbrahim Paşa Medresesine, Zilhicce 1006'da (Temmuz 1598) Sinan Paşa Medresesine, 1007/1598'de Siyavuş Paşa Medresesine, 1009/1600'de Sahn-ı Semân Medresesine müderriş olarak atandı. Müderrişlikten sonra İzmir ve Gelibolu kadılığı yaptı. Kendisine farklı yerlerden arpalıklar verilen Köse Mahmud, 1032/1622'de vefat etti. Atâyî, Hoca Sâdeddin Efendi'ye bağlılığından dolayı dönemin şairleri tarafından hicvedildiğini ifade etmektedir. Ayrıca Nif (Kemalpaşa) kazasına kadı olarak atandığı zaman çokça emlak elde ettiği ve zenginleştiği için de eleştirilmektedir.⁹⁹

Köse Mahmud Efendi'nin "*ene el-fakîr Mahmûd el-müderriş bi-medreset'i'l-merhûma İsmihân Sultân*" imzasında gördüğümüz üzere İsmihan Sultan Medresesinde görev yaptığını ifade etmektedir. Ancak Atâyî'nin vermiş olduğu bilgilerden yola çıkarak onun 1006'da İsmihan Sultan Medresesinden ziyade Zilhicce 1006'da (Temmuz 1598) Sinan Paşa Medresesine atandığını görmekteyiz. Ayrıca Atâyî Ahizâde Hüseyin Efendi'nin biyografisini verirken onun Şevval 1004'ten (Haziran 1596) 1008/1599'a kadar İsmihan Sultan Medresesinde görev yaptığını kaydetmektedir. Ahizâde'nin bu kaydı Hocazâde Mehmed Efendi'nin ruznamçesindeki bilgiye de uygundur.¹⁰⁰ Arzualinde dönemin önde gelen âlimlerin bu şehadetinin kabul edilmesini ve Molla Masûm'un görevine iade edilmesini talep etmektedir.

Arzihal Metni: Köse Mahmûd Efendiniündür

Merkûm dâ'ileri 'ilm ü fazlla ma'lûm ve vâcibât-i 'azlden ma'sûm idüğüne 'ulemâ-i fuhûl şehâdetleri kabûle mevsûl buyurılıp bilâ-sebeeb alınan mansıbında ibkâ olunmak lâyük-ı dîn ü devletdür. Ve ene el-fakîr Mahmûd el-müderriş bi-medreset'i'l-merhûme İsmihân Sultân.

26. Seyyid Mehmed Efendi (ö. 1040/1631)

Isparta Eğridir kasabasından olan Seyyid Mehmed, Şeyh Burhaneddin Efendi'nin hizmetinde yetişen Şerifi Mehmed Efendi'nin oğludur. Zeyniyye tarikatına mensup olan Mehmed Efendi, 960/1550'li tarihlerde dünyaya gelmiştir. Rum diyarındaki âlimlerden tahsil-i ulûmdan sonra Zekerıyya Efendi'nin (ö. 1001/1593) meclisine katılmış ve Anadolu kazaskeri olduğu esnada onun yanında tezkirecilik görevi üstlenmiştir. Zekerıyya Efendi'den mülâzemet aldıktan sonra

99 Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik*, 2/1671-1672.

100 Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik*, 1/213.

kırk akçe ile medreseden mazûl iken 1001/1592'de Zekeriyya Efendi'nin yaptırdığı medresenin ilk müderrisi olmuştur. Şaban 1006'da (Nisan 1598) Zal Paşa (Şah Sultan) Medresesinde sultânî payesini ulaştan Seyyid Mehmed, 1008/1599'da Gazanfer Ağa, 1009/1600'de Sahn-ı Semân, 1010/1611'de ise Süleymaniye Medresesine müderris olarak atanmıştır. 1013/1604'te Halep kadılığına atanmış ve sırasıyla Galata, Şam, Mekke, Edirne, Mısır Kahire ve İstanbul kadılıklarında bulunmuştur. 1033/1624'te Anadolu kazaskeri 1034/1625'te ise Rumeli Kazaskeri olmuş ve 1040/1631'da ise vefat etmiştir.¹⁰¹

Arzuhalinde kendini Şah Sultan Medresesi müderrisi olarak tanıtan Seyyid Mehmed, yukarıda da ifade edildiği üzere Şaban 1006'da (Nisan 1598) Zal Paşa (Şah Sultan) Medresesine müderris olmuştur. Diğer arzuhallerde vurgulanan hususlar Seyyid Mehmed tarafından da dile getirilmiştir.

Arzuhal Metni: Seyyid Mehmed

Mezbûr dâ'ileri hakkında mastûr olan şehâdet-i 'ulemâ-i kirâm karîn-i kabûl olmak sezâ-vâr-ı devlet idüğü mâlâ kelâmdur. Harrerehu el-fakîr es-Seyyid Mehmed el-müderris bi-medreseti'l-merhûme Şâh Sultân [Zal Mahmud Paşa].

27. Ca'fer Efendi (ö. 1035/1626)

Defterdar Murad Efendi'nin kardeşi olan Ca'fer Efendi, kardeşine nispeten Defterdar Murad Efendi Biraderi diye meşhur olmuştur. Afyonkarahisar'dan olan Ca'fer Efendi, Samsunîzâde Hacı Efendi'nin hizmetine girmiş ve ondan 979/1571'de mülazım olmuştur. Kırk akçe ile Üçşerefeli Medrese'den mazûl iken 1001/1592'de Soğukkuyu ismiyle de bilinen Pîrî Paşa Medresesine müderris olmuştur. 1008/1599'da payesi yükseltilmiş, 1012/1604'te ise Kızılmusluk (Hadice Sultan) Medresesine naklolunmuştur. 1013/1605'te Sahn-ı Semân'a atanmış olmakla beraber üç gün sonra Ankara kadısı olmuş ancak kabul etmeyip azledilmeyi tercih etmiştir. 1016/1607'de Edirne Beyazıt Medresesine terfi edilen Ca'fer Efendi, 1019/1610'da Kudüs'e kadı olarak atanmıştır. Sonrasında İzmir, Eyyüb ve Medine'de kadılık görevinde bulunan Ca'fer Efendi, 1035/1626'da vefat etmiştir.¹⁰²

Arzuhalini Pîrî Mehmed Paşa Medresesinde müderris iken Arapça olarak kaleme alan Ca'fer Efendi, meşhur bir Arapça ifade ile meramını açıklamaktadır. Bu ifade ile dönemin büyük âlimlerinin hüsn-i şehâdetinde bulunduğu bu konuda devletin onları onaylayıp isteklerini yerine getirmesini istemektedir.

Arzuhal Metni: Ca'fer

إذا قال الكرام فصَدَّقوهم فإنَّ القول ما قال الكرام وأنا العبد الفقير إليه سبحانه جعفر المدرّس بمدْرسة پیر محمد پاشا
[Tercüme: Büyükler/kerim olanlar bir şey söylediklerinde onların dediklerini doğrulayın,

101 Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik*, 2/1821-1824.

102 Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik*, 2/1717-1718.

çünkü dikkate alınması gereken söz kerim olanların dediğidir. Bunu kendisine dayandığımız Allah'ın fakir kulu Pîrî Mehmed Paşa Medresesinin müderrisi Ca'fer yazdı.]

28. Nesîmîzâde Şibr Efendi (ö. 1014/1605)

Nesîmîzâde diye meşhur olan İbrahim Efendi, daha çok Şibr lakabı ile bilinmektedir. Atâyî “Nesîmîzâde” lakabının da meşhur ama “Şibr” lakabının “*zebân-zed-i cumhûr*” olduğunu ifade etmektedir. Temel eğitiminden sonra Hoca Sâdeddin Efendi'nin halkasına katılmış, onun yanında yetişmiş ve ondan mülâzemet almıştır. Mülâzım olduktan sonra kırk akçe ile Sittî Hatun Medresesinde görev almıştır. Bu görevinden azledildikten sonra 1003/1595'te Defterdar Yahya Medresesi yapıldığında ilk müderris İbrahim Efendi olmuştur. 1004/1596'da Atık Ali Paşa Medresesine müderris oldu. Bu medresede uzun bir süre müderrislik yaptıktan sonra 1009/1600'de Gevher Han Sultan Medresesine atandı. Üçşerefeli, Sahn-ı Semân müderrisliklerinden sonra Konya ve Erzurum kazasına kadı olarak tayin edildi. Erzurum görevini kabul etmeyip Konya'dan İstanbul'a gelirken eşkıya saldırısında yaralanmış ve ardından aynı yıl vefat etmiştir.¹⁰³

İbrahim Efendi, Molla Masûm için yazdığı arzuhalde Şibr lakabını kullanarak imzasını atmıştır. Azil olayının gerçekleştiği dönemde hem yukarıda hem de arzuhalde görüldüğü üzere İbrahim Efendi, 1004/1596'da atandığı Atık Ali Paşa Medresesindeki görevine devam etmektedir. Arzuhalde Molla Masûm'un üstünlükleri ortaya konulurken onun yerine atanan kişinin de cahilliği dile getirilmektedir. Böyle bir durum karşısında devletin hakkı gözetip Molla Masûm'a mansıbını geri vermesi gerektiğini söylemektedir.

Arzuhal Metni: Şibr Efendi'nündür

كَلِّ ما وصف المطري فضائله وإن يكن بالغاً في كلِّ ما وصف
kelimâtuhum bi-inâyeti'l-meliki'l-kayyûm.¹⁰⁵ İki hâkimün biri ma'sûm ve mazlûm ve biri zulm ve cehille mevsûm idüğüne ittîfâk etdikleri ma'lûm olduktan sonra meşhûdün-leh mansıbını ibkâ fi'l-hakîkati tamâm hakkını ifâ olmayup hasmı olan şahsa dahi cefâ lâzım olduğunda hafâ yokdur. Harrerehu el-'abdü'l-fakîr ilâ men te'âlâ 'ani'n-nazîri, es-Seyyid İbrâhîm el-müderris bi'l-medreseti Alî Paşa el-Atîk *nâle mâ yelik*.

29. Zekeriyazâde Yahya Efendi (ö. 1053/1644)

Şeyhülislam Zekeriyya Efendi'nin (ö. 1001/1593) oğlu olan Yahya Efendi, Şeyhülislâm Mâlûlzâde Mehmed Efendi'den (ö. 993/1585) mülâzım olduktan sonra 988/1580'de ilk görev yeri olan Hoca Hayreddin Efendi Medresesi müderrisliğine tayin edildi. Atık Ali Paşa, Haseki Sultan, Sahn-ı Semân, Şehzâde, Üsküdar Atık Vâlide Sultan Medreselerinden sonra

103 Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik*, 2/1329-1330.

104 Araçça ibarenin tercümesi şöyledir: “Her ne kadar her övgüsünde mübalağa etse dahi onun faziletlerini övmeye eksik kalır.”

105 “Kayyum olan Allah'ın inayeti ile onların sözleri tesirli olsun.”

1005/1596'da Halep, 1006/1597'de Şam kadılığına tayin edilmiştir. Cigalazâde Sinan Paşa ile irtibatının iyi olması dolayısıyla Mısır kadısı olmuş, bir ara azledilmesi kararlaştırılmışsa da paşanın araya girmesiyle görevine devam etmiştir. İstanbul, Bursa Edirne, Anadolu ve Rumeli kazaskerliği gibi birçok önemli görevde bulunmuştur. 1031/1622'de ise şeyhülislam oldu. I. Mustafa'nın tahta indirilip IV. Murad'ın tahta çıkmasında etkin rol oynayan Yahya Efendi bu dönemde iki defa şeyhülislam iken azledilmiş ve tekrar göreve getirilmiştir. Yahya Efendi 1053/1644'te vefat etmiştir.¹⁰⁶

Yahya Efendi, arzuhalin yazımı esnasında hangi görevde olduğunu belirten herhangi bir ifadeye yer vermemiştir. Arzuhalinde diğerlerine paralel bir şekilde Molla Masûm'un ilmî yetkinliği vurgulanmış, ulemâ arasında meşhûr, kadılıkta ise kâmil biri olduğu dile getirilmiştir. Devletin onun gibi vasıflara sahip olan birine zulmetmemesi ve âlimlerin de zulme karşı çabalamaları gerektiği vurgulanmıştır.

Arzuhal Metni: Merhûm Zekeriyâ-zâde Yahya Efendi hazretlerindedir

Bu mahdar-ı sadâkat-eserde ismi ma'lûm mersûm olup bâ-hilye-i celâ'il-i fezâyil mütehallî ve ez-nekâyis ve rezâyil mütahallî olan merkûm Ma'sûm dâ'ileri ki beyne'l-'ulemâi'l-ahyâr kemâl-i 'ismet ü vakâr ile şöret-şi'ârdur. Hakka ki kuzât-ı 'adâlet-simâtun a'dali ve vullât-i nâfizâtü'l-kelimâtın ekmelidir. Bunun gibi bir 'âdil-i bi-mu'âdile mu'âvenet ve kâmil-i 'adâlet-şemâyile muzâheret câlib-i esnâf mesubât-ı 'uzmâ ve sâlib-i nevâyib çarh-ı bî-bekâ idüğünde gubâr u merâ cây-gîr zamîr-i mir'âtı nazîr-i cihân olmaya. Hâsılı ey mu'în-i her mazlûm budur ümniyye-i zümre-i 'ulemâ ref'-i zulm ile sâ'î-i hayr ol, bâ'isi ol mansıbını kable ibkâ ehl-i 'ilmün mu'îni ol, dâ'im Hak mu'în ola sana rûz-ı cezâ. Âmîn.

30. Bitlice Ali Çelebizâde Abdullah Efendi (ö. 1039/1629)

Şeyhülislam Çivizâde Mehmed Efendi'nin (ö. 995/1587) amcası Ahdi Çelebi'nin oğlu olan Ali Efendi'nin çocuğu olduğu için Bitlicezâde Abdullah Efendi olarak bilinmektedir.¹⁰⁷ 977'de dünyaya gelen Abdullah Efendi temel eğitimini tamamladıktan sonra Hoca Sâdeddin Efendi'den mülâzemet aldı. Eski Ali Paşa medresesine, ardından Perviz Efendi Medresesine atandı. 1003/1595'te Yusuf Paşa, 1008/1599'da Zal Paşa, 1009/1601'de Sahn-ı Semân, 1011/1602'de Sultan Selim Medresesine, 1012/1603'te Süleymaniye, 1013/1604'te ise Süleymaniye Darülhadisine atandı. Abdullah Efendi, 1039/1629'da vefat etti.¹⁰⁸

Hem arzuhalde hem de tercemede görüldüğü üzere azil olayının gerçekleştiği dönemde Abdullah Efendi, 1003/1595'te atandığı Yusuf Paşa Medresesinde müderris idi. Abdullah Efendi

106 Şeyhî, *Vekâyiü'l-fuzalâ*, 1/440-455; Bayram Ali Kaya, "Yahyâ Efendi, Zekeriyâzâde", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/yahya-efendi-zekeriyazade> (18.05.2021).

107 Çivizade ailesinin kendisine dayandığı Çivi İlyas'ın Şeyhülislam Muhyiddin Mehmed ile Ahdi Çelebi olmak üzere iki oğlu vardı. Muhyiddin Mehmed'in Çivizade Mehmed adında bir oğlu vardı. Ahdi Çelebi'nin ise Bitlice Mustafa, Mahmud ve Ali Efendi olmak üzere üç oğlu vardı. Yukarıda arzuhalinde bulunan kişi Ali Efendi'nin oğludur. Bk. Mehmet İpşirli, "Çivizâdeler", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/civizadeler> (18.05.2021).

108 Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik*, 2/1783-1785.

de diğer arzuhallerde zikredildiği üzere Molla Masûm'un faziletlerine işaret edip devletin ona hakkını vermesi gerektiğini belirtmektedir.

Arzihal Metni: Bitlice Alî Çelebizâdenindir

Mevlânâ-yı merkûm tekmîl-i fûnûn [u] 'ulûm itdüğü ma'lûm ve beyne'l-akrân 'adâletle mevsûm ve simât-i rezileden ma'sûm ve hâlâ bî-vech 'azlla mazlûm olmağın mansıbında ibkâ sebeb-i devlet-i âhîret ve dünyâ idüğü meczûmdur. Harrerehu el-'abdü'l-fakîr ilâ menni'l-ganiyi'l-kadîr 'Abdullâh el-müderri bi-medreseti'l-merhûm Yûsuf Paşa.

31. Bahşî Mehmed Efendi (ö. 1033/1624)

Isparta'da doğup ilk eğitimini memleketinde aldıktan sonra İstanbul'a gitti ve Şeyhülislam Çivizâde Mehmed Efendi'nin (ö. 995/1587) meclisine katılıp ondan mülâzemet aldı. Eğitimini tamamlayıp mülâzemetini aldıktan sonra Hasan Paşa medresesine atandı. 1004/1596'da Murad Paşa Medresesine, Cemaziyelevvel 1006'da (Ocak 1598) Rodos müftüsü olarak atanmasına rağmen kabul etmeyip azledildi. Tesliye kabilinden 1007/1599'da Yeni Ali Paşa medresesine atandı. 1028/1619'da Anadolu kazaskeri oldu ve bir yıl sonra azledildi. Birçok ilimdeki yetkinliği ile bilinen Bahşî Efendi, 1033/1624'te vefat etti.¹⁰⁹

Bahşî Efendi arzuhalinde nerede görev yaptığına dair herhangi bir kayıt getirmeksizin imzasını "*Mehmed eş-şehîr Bahşî*" olarak atmıştır. Yukarıda tercümesini sunarken ifade ettiğimiz üzere bu dönemde Bahşî Efendi Cemaziyelevvel 1006'da (Ocak 1598) atandığı Rodos müftülüğünü kabul etmeyip mazûl bir şekilde beklemektedir. Muhtemelen bu dönemde resmi bir görevi olmadığı için imzasını da kayıtsız bir şekilde atmıştır. Arzuhalinde vurguladığı noktalar diğer arzuhallerdekilerle aynıdır.

Arzihal Metni: Bahşî Efendindir

Mersûm olan Mevlânâ Ma'sûm ihâta-i 'ulûm ve imâta-i ezâ-yı zulûm etmesi ile mümtâz-ı akrân idüğü ma'lûmumuzdur. Harrerehu el-fakîr Mehmed eş-şehîr Bahşî *ufiye anhu*.

32. Kara Sun'î Efendi (ö. 1023/1614)

Konya'da Hamid vilâyetine bağlı Yalvaç kasabasında 960'da dünyaya gelen Sun'ullah Efendi, Sun'î mahlası ile bilinmektedir. Babası Şeyh olduğundan dolayı Yalvaçlı Şeyhzâde Kara Sun'î Efendi olarak da tanınmaktadır. Temel eğitimini tamamladıktan sonra Rumeli kazaskeri Bahaeddinzâde Efendi'den¹¹⁰ (ö. 996/1588) mülâzemet almıştır. Ardından kırk akçe ile Başçı

109 Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik*, 2/1697-1698.

110 Bayramiye tarikatının büyüklerinden Bahaeddinzâde Mehmed Efendi'nin torunu ve Lütfullah Çelebi'nin oğludur. 940/1533'te doğdu. Taşkoprüzâde'den uzun zaman ders aldı ve onun kızıyla evlendi. Ebüssuûd Efendi'den 957/1550'de mülâzemet aldı. Birçok medresede müderrislik görevi yaptıktan sonra Bursa, Galata, Edirne, İstanbul kadılığı yaptı. 991/1583'te Anadolu kazaskeri, 994/1586'da Rumeli kazaskeri oldu. Daha sonra 995/1587'de Mısır, 996/1588'de Mekke kadısı oldu. 996/1588'de vefat etti. Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik*, 1/895.

İbrahim Medresesinden munfasıl iken Hocazâde Mehmed Efendi'nin (ö. 1024/1615) Anadolu kazaskeri olduğu 1004/1595'te onun dikkatini çekerek tezkirecilik hizmetine girdi. Rebiulevvel 1005'te (Ekim 1596) Mahmud Paşa Medresesi ve 1010/1601'de Edirnekapı Mihrümah Sultan Medresesine müderris olarak atandı. Sun'ullah Efendi 1023/1614'te felç geçirip vefat etti.¹¹¹

Arzuhalde görüldüğü üzere azil olayının gerçekleştiği dönemde Kara Sun'î Efendi, Mahmud Paşa Medresesi müderrisi olarak imzasını atmıştır. Atâyî, onun Rebiulevvel 1005'te (Ekim 1596) Mahmud Paşa medresesine atandığını kaydetmektedir. Kara Sun'î Efendi arzuhalinde Molla Masûm'un üstünlüklerini zikredip onun hakkının sebepsiz yere alındığını ve mansıbının geri verilmesinin din ve devlete yaraşan olduğunu ifade etmektedir.

Arzuhal Metni: Kara Sun'î Efendinündür

Bu mecellede ahvâli meşhûdün-leh ve merkûm olan Mevlânâ Ma'sûm dâ'ileri zîver-i 'ulûm ve 'adl ü kemâlât ile müzeyyen-i mevsûm ve şemme-i zulm ve sekâmetden ma'sûm ve bî-vakt ü bilâ-sebeeb mansıbı alınmağla mağdûr ve mazlûm olmuştur. Nazm-ı ahvâli ile tekayyüd mücib-i sa'âdet-i dâreyn olduğu ma'lûmdur. Harrerehu el-fakîr Sun'î el-müderris bi-medreseti el-Merhûm Mahmûd Paşa *ufiye anhumâ*.

33. Cerrâhzâde Mehmed Efendi (ö. 1025/1616)

İstanbul'da bir cerrahın oğlu olarak dünyaya gelen Mehmed Efendi, babasına nispeten Cerrahzâde olarak bilinmektedir. Cerrahlık mesleğine dair okumalar yaptıktan sonra ilim yoluna girmiş ve temel eğitimini tamamlamıştır. Daha sonra Çivizâde Mehmed Efendi'den (ö. 995/1587) mülâzemet almıştır. İlk görev yeri olarak kırk akçe ile Üsküdar Abdullah Ağa Medresesine atanmıştır. 1001/1592'de Edirne'deki Şeyhi Çelebi Medresesine, Cemaziyelevvel 1005'te (Aralık 1596) ise Sinan Paşa Medresesi haricisine tayin edilmiştir. 1007/1598'de Sinan Paşa Medresi Sultânî payesine ulaşmıştır. 1007/1599'da Erzurum kadılığı ile kadılık mesleğine geçmiştir. 1010/1601'de azledilmiş bir yıl sonra da Nahçıvan kazasına tayin edilmiştir. 1012/1603'te bölge Safevîlerin (Atâyî: Rafiziler) eline geçince Cerrâhzâde Mehmed de onların eline esir düşmüştür. Cerrâhzâde'nin bölgedeki adaletli yönetiminden dolayı serbest bırakılmış ve İstanbul'a gönderilmiştir. 1025/1616'da vefat etmiştir.¹¹²

Molla Masûm'un azli dolayısıyla yazmış olduğu arzuhalde Sinan Paşa Medresesinin müderrisi olarak imzasını atmıştır. Arzuhalde Molla Masûm'u övdükten sonra olayın kendisi tarafından da bilindiği ve buna binaen bu arzuhalini yazdığını ifade etmektedir.

Arzuhal Metni: Cerrâhzâde Efendinündür

Bu mahdar-ı sadâkat-muhbirde mastûr ve merkûm olan Mevlânâ Ma'sûm dâ'ileri simât-i ma'ârif ve fezâ'îl ile mevsûm ve zât-i sutûde-sıfâtı ismi gibi nekâyis-i rezâyilden ma'sûm

111 Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik*, 2/1464-1465.

112 Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik*, 2/1497-1499.

olup hâlen gâyetde mağdûr ve mazlûm olduğu bu dâ'ilerine dahi mute'ayyen ve ma'lûmdur. Ketebehu el-'abdü'l-fakîr Mehmed eş-şehîr bi-Cerrâh-zâde el-müderriş bi-medreseti Sinân Paşa el-vezîr 'ufiye anhümâ.

34. Ahizâde Mahmud Çelebi (ö. 1036/1627)

Ahizâde Abdülhalim Efendi'nin (ö. 1013/1604) oğlu Mahmud Efendi, 982/1574'te doğmuştur. Temel eğitimini babasından ve dönemin diğer âlimlerinden aldıktan sonra Bostanzâde Mehmed Efendi'den (ö. 1006/1598) mülâzemet almıştır. Cemaziyelevvel 1006'da (Aralık 1597) elli akçe ile Perviz Efendi Medresesine atandı. 1009/1600'de Sinan Paşa Medresesi haricisine, 1010/1601'de ise Sinan Paşa sultanîsine tayin edildi. Siyavuş Paşa, Sahn-ı Semân, Ayasofya, Süleymaniye'de müderrislikten sonra 1021/1612'de Selanik kadısı olarak atanıp kadılık mesleğine geçiş yapmıştır. Daha sonrasında Mısır, Eyyüb, Bursa ve Edirne gibi önemli merkezlerde kadılık yaptı. 1036/1627'de Edirne kadılığından azledildikten sonra şîr pençe hastalığına yakalandı ve aynı yıl vefat etti.¹¹³

Ahizade Mahmud Çelebi yazmış olduğu arzuhalde görüldüğü üzere azil olayının gerçekleştiği dönemde Cemaziyelevvel 1006'da (Aralık 1597) atandığı Perviz Efendi Medresesinde müderris idi. Arzuhaliinde diğer arzuhallere paralel olarak Molla Masûm'un üstünlüklerini ve bu mansıbı hak ettiğini dile getirmektedir.

Arzual Metni: Merhûm Âhizâdenün zâdesi Mahmûd Efendinündür

İşbu tomâr-ı 'azîzü'l-'itibârda kemâlât-ı zât-ı ma'ârif-simât beyân olınan dâ'î-i fakîr merâhim-i seniyye-i sultâniyyeden nisâb-ı kâmil ve hazz-ı kesîr ile mura'â olmağa lâıyk ve cedîr idüği hafî ve setîr değüldür. Ketebehu el-'abdü'l-fakîr Mahmûd el-müderriş bi-medreseti Pervîz Efendi 'ufiye 'anhu.

35. Ahizâde Yahya Çelebi (ö. 1020/1611)

Ahizâde Abdülhalim Efendi'nin (ö. 1013/1604) diğer bir oğlu olan Yahya Efendi, 982/1574'te doğmuştur. Eğitimini babasından ve dönemin diğer âlimlerinden aldıktan sonra Bostanzâde Mehmed Efendi'den (ö. 1006/1598) mülâzemet almıştır. Cemaziyelevvel 1006'da (Aralık 1597) ilk görev yeri olarak Sinan Paşa Medresesine müderris olmuştur. Hasekiyye, Sahn-ı Semân, Üşküdar Valide Sultan, Süleymaniye, Süleymaniye Darülhadis Medreselerinde görev aldıktan sonra 1018/1609'da Mısır Kahire'ye kadı olarak atandı ve 1020/1611'de azledildikten sonra İstanbul'a gelirken Şam civarında vefat etti.¹¹⁴

Yahya Efendi, Molla Masûm için yazdığı arzuali Cemaziyelevvel 1006'da (Aralık 1597) atandığı ilk görev yeri olan Sinan Paşa Medresesi müderrisi iken yazmıştır. Daha önce ilk atandığı medresede olup arzual yazan kişi Yahya Efendi'nin kardeři¹¹⁵ Mahmud Efendi idi.

113 Atâyi, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik*, 2/1734-1735.

114 Atâyi, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik*, 2/1411-1412.

115 Ahizade Mahmud ile Yahya Efendi'nin doğum tarihleri 982/1574 olup ikiz olmaları kuvvetle muhtemeldir.

Muhtemelen babaları Ahizade Abdülhalim Efendi'nin isteği ile iki kardeş kariyerlerinin ilk basamağında olmalarına rağmen arzuhal yazabilmişlerdir. Arzuhaline dönemin âlimlerinin hüsn-i şehâdetinde bulunduğu Molla Masûm hakkında sultanın şefaati edip ona mansıbını geri vermesini istemektedir. Ayrıca Molla Masûm'un dönemin âlimleri arasında ilim ve faziletleri ile bilinen biri olduğunu vurgulamaktadır.

Arzuhal Metni: Abdülhalîm Efendi-zâde Yahyâ Efendi hazretlerindedir

Bu mahdar-ı dirâ'at-üslûb şefâ'at-i mashûbda nehâr-i 'ulemâ ve meşâhir-i fuzelâ hakkında edâ-i şehâdet-i hakka idüp mukassim-i erzâk olan 'atabe-i 'aliyye-yi 'amîmetü'l-eşfâkdan hâyib olmayup sâhib-kıran zafer-karîn zıllullâhi fi'l-arzeyn hazretlerinin ihsân-i bî-pâyân-ı ârzû-resânlarından hazz-ı vâfir ile mahzûz ve 'ayn-i 'inâyet-i bî-gâyet ile melhûz olmasın tazarru' ve niyâz itdükleri Ma'sûm Efendi dâ'ileri ihrâz-ı kesb-i sabk ile mümtâz ve matlab-ı merkûm istihkâkına nisbet vâz olduğu kenâr, 'alâ 'ilm meşhûr-i 'âlemdir. Ketebehu el-'abdü'l-fakîr Yahyâ bin 'Abdü'l-halîm el-müderres bi-medreseti Sinân Paşa, *'ufiye anhümâ*.

36. Muzaffer Efendi (İyânî) (ö. 1020/1611)

Halep Müftüsü Ali Efendi'nin oğlu olan Muzaffer Efendi, temel eğitimini dönemin âlimlerinden aldıktan sonra Ma'lûzâde Mehmed Efendi'den (ö. 993/1585) mülâzemet almıştır. Kırk akçe ile ilk görev yeri olan Kepenekçi Medresesinden munfasıl iken 994/1586'da Mahmud Paşa Medresesine atanmıştır. 1000/1591'de Eyyüb Sultan, 1003/1594'te Sahn-ı Semân, 1004/1595'te Yavuz Sultan Selim ve Cemaziyelahir 1005'te (Ocak 1597) ise Süleymaniye Medreselerinden birine atanmıştır. Farklı medreselerdeki müderrisliklerden sonra Cemaziyelahir 1007'de (Ocak 1599) kadılık görevine geçerek Halep kadısı olmuştur. Galata, Bursa ve Edirne kadılığından sonra 1018/1609'da emekliliğe ayrılmıştır. 1020/1611'de ise vefat etmiştir. İlim ve marifetteki üstünlüğü ile bilinen Muzaffer Efendi, şiirlerinde 'İyânî mahlasını kullanmaktadır.¹¹⁶

Muzaffer Efendi, Molla Masûm için yazmış olduğu arzuhal Cemaziyelahir 1005'te (Ocak 1597) atandığı Süleymaniye Medreselerinde görevli iken yazmıştır. Arzuhalde ilgili tomarda durumu zikredilen Molla Masûm'un eski görevine iade edilmesini sultandan istemektedir.

Arzuhal Metni: Merhûm Muzaffer Efendi

Bu tomâr-ı celîlü'l-'itibârda ahvâl-i pesendîdesi mezkûr ve ef'âl-i hamîdesi mestûr olan Mevlânâ Ma'sûmun hüsn-i hâli herkese ma'lûm olmuştur. İhsân-ı pâdişâhî ve re'fet-i şehinşâhîden recâ olunur ki bî-vech alınan mansıbında ibkâ buyurulmağa 'inâyet-i 'aliyye-i hüsevânî lâyük ve erzânî buyurula. Namakahu el-fakîr Muzaffere'd-dîn el-müderres bi-ihdâ medârisi's-Sultân Süleymân Hân *tâbe serâhû*.

116 Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik*, 2/1404-1406.

37. Hocazâde Abdülaziz Çelebi (ö. 1027/1618)

Abdülaziz Efendi, Hoca Sâdeddin Efendi'nin dördüncü oğludur. 983/1585'te doğan Abdülaziz Efendi, babasından mülâzemet almıştır. İlk görev yeri olarak 1003/1594'te Gazanfer Ağa Medresesine ardından bu dönemde yaygın hale gelen *hâcezâdeler kanunu* gereği dâhil rütbesi ile Sahn payesi almıştır. 1004/1595'te Sahn-ı Semân, Şaban 1006'da (Nisan 1598) Yavuz Sultan Selim medresesinde görev almıştır. Cemaziyelevvel 1007'de (Aralık 1598) Süleymaniye, 1008/1599'da Süleymaniye Darülhadis ve 1009/1600'de Vefa Hakâniyye Medresine atanmıştır. Müderrislikten sonra Bursa, Galata ve İstanbul kadısı ardından Anadolu ve Rumeli kazaskerliği görevlerinde bulunmuştur. 1027/1618'de siroz hastalığından vefat etmiştir.¹¹⁷

Molla Masûm'un azline dair arzuhallerin yazıldığı sırada Abdülaziz Çelebi, Şaban 1006'da (Nisan 1598) atanmış olduğu Yavuz Sultan Selim Medresesinde müderristir. Arzuhalinde dönemin âlimlerinin bu hüsn-i şehâdetlerinin dikkate alınması, kanunnameye atfen hakkının geri verilmesi gerektiğini dile getirmektedir.

Arzuhal Metni: Merhûm ve mağfûr Şeyhülişlâm Hâce Efendi hazretlerinin kûçek oğulları Abdülazîz Çelebi merhûmun imzâ-i şerîfeleridür ki nakl olunur. sahh.

Ercâ-i mecelle-i 'arz ve i'lâmda irhâ-i zimâm-i aklâm recâ iden 'ulemâ-i a'lâmun *sellemehümü's-selâm 'an mucibâti'l-melâm* şehâdet-i hakkaları sezâ-vâr-ı kabûl ve mahdar-ı sadâkat-muhbirleri lâyıq-ı nazar-ı ferhunde-eser 'âlem-i şümûl olup mehâbil-i 'adl ü istikâmet şemâyilinden mefhûm ve hılâl-i sedâdı ihlâl-ı diden-i evsâfdan ma'sûm iken müddet-i kalilede 'azl-i bî-vechle zahr-ı zuhûrî maksûm ve kasr-ı sürûrî mehdûm Mevlânâ Ma'sûm dâ'ileri çerâğ-ı efruhteleri silkinde ve manzûm ve mensûr intizâm-ı ahvâli rusûm-ı 'inâyetleri ile mersûm ve şemme-i eltâf-ı bî-gâyetleri ile mevsûm olmak sebab-i sa'âdet-i yevm-i ma'lûm ve nazm-ı kânûn-ı Hümâyûna bâ'is olması ma'lûmdur. Ketebehu el-'abdül-'aviz ilâ rızâ-i Rabbihi'l-Azîz İbnü'l-mevlâ Sa'deddîn 'Abdü'l-'azîz *sânehumullah fî havreti'l-harîz* müderrisen bi-medreseti's-Sultân Selîm *ca'allâhu men etâhu bi-kalbin selîm ve ekremehu fî dâri'n-na'im bi-in'âmihimi'l-'amîm. Âmîn sümme âmîn.*

38. Ebûlmeyâmin Mustafa Efendi (ö. 1015/1006)

Mustafa b. Ali Efendi, "Ebu'l-Meyâmîn" ve "Sarıgürzzâde Kaynı" olarak bilinmektedir. 953/1546'da doğan Mustafa Efendi, Bursa Kaplıca müderrisi Sarı Gürzzâde Efendi hizmetinde belli bir süre kaldıktan sonra Zekerîyya Efendi, Mahmud Efendi ve Abdülganî Efendi'den ders almıştır. Bu eğitimlerin ardından Ebusuûd Efendi'nin rahle-i tedrisinden geçmiş ve 977/1569'da onda mülâzemet almıştır. Mülâzım olduktan sonra ilk önce yirmi akçe ile Eski Nişancı Medresesine atanmıştır. Karaçelebizâde Hüsâm Efendi'ye damat olmuş, ardından

117 Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik*, 2/1582-1584, Reşîdüddin Vatvat, *Hazret-i Ali'nin Yüz Sözü Gül-i Sad-berg*, çev. Hocazâde Abdülaziz Efendi, haz. Âdem Ceyhan (İstanbul: Buhara 2011).

Hoca Sâdeddin Efendi ile yakın irtibat kurmuştur. 1002/1594'te Süleymaniye, 1005/1596'da Vefa, Recep 1006'da (Şubat 1598) ise Safiye Sultan tarafından yapılan yeni medreseye tayin edilmiştir. Nefeszâde ve Yavuz Efendi'lerin huzurunda Süleymaniye Camii'nde ders vermiştir. Müderrislikten sonra 1008/1599'da Edirne kadısı, 1010/1601'de ise İstanbul kadısı olmuştur. Bu görev sırasında zahire kıtlığını sıkı kontrole tabi tuttuğu için Ebû'l-meyâmin lakabı ile anılmaya başlamıştır. 1011/1603'de Esad Efendi yerine Anadolu kazaskeri, Sun'ullah Efendi'nin azledilmesiyle de şeyhülislam olmuştur. 1015/1606'da ikinci defa şeyhülislam olduysa da kısa bir süre sonra vefat etmiştir.¹¹⁸

Mustafa Efendi, Molla Masûm için yazmış olduğu arzuhali yeni yapılan Safiye Sultan Medresesine Recep 1006'da (Şubat 1598) atandıktan sonra yazmıştır. Arzuhalini imzalarken Safiye Sultan Medresesinin ilk müderrisi olduğu için “*el-müteşerrif bi-medreseti Hazret-i Vâlîde Sultân*” ibarelerini kullanmaktadır. Arzuhalde vurguladığı noktalar öncekilerle aynıdır.

Arzuhal Metni: Sarı Gürzzâde kayını Mustafâ Efendi hazretlerininündür

Mezbûr dâ'ileri 'ilm ü fezâ' il ile ser-firâz ve beyne'l-kudât câdde-i hasene ve tarîka-i müstahseneye sevkle mümtâz rezâ'îlden ma'sûm hüsn-i hâlle ittisâfî beyne'l-eşrâf ma'lûm kimesne olup fuhûl-i fuzelânun şehâdetleri mevki'-i kabûlde vâkı'a olup me' mûline mevsûl buyurılmak müstevcib-i ücûr-i cezîle ve mesûbât-ı cemîle idüğü mahal-i reyb ü mirâ değüldür. Ketebehu el-'abdü'l-fakîr ile'l-melîki'l-A'lâ Mustafâ el-müteşerrif bi-medreseti Hazret-i Vâlîde Sultân *'ufîye anhüma*.

39. İmam Damadı Şeyhî Mehmed Efendi (ö. 1016/1607)

III. Murad'ın imamı olan ve bu sebeple *imâm-ı Sultânî* olarak bilinen Abdülkerim Efendi'nin¹¹⁹ damadı olduğu için İmam Damadı olarak bilinmektedir. Leysîzâde Şeyhî Efendi olarak da bilinen Mehmed, eğitimi dönemin âlimlerinden aldıktan sonra Fudayl Çelebi'den (ö. 991/1583) 982/1574'te mülâzemet almıştır. Mülâzemetten sonra yirmi beş akçe ile Hasköy'deki Mahmud Paşa Medresesinde müderrisliğe başladı. Ardından Tahta Kadı, Başçı İbrahim, Haydar Paşa, Üsküdar Mihrumah Sultan ve Sahn-ı Semân Medreselerine atanmıştır. 1004/1595'te Galata kadılığı ile kadılık mesleğine geçti. Cemaziyelahir 1006'da (Ocak 1598) Bursa kadısı olan Mehmed Efendi, Safer 1007'de (Eylül 1598) azledilmiştir. Sonrasında tekrardan Bursa, Dimetoka ve Edirne kadılıklarında bulunmuş ve 1016/1607'de vefat etmiştir.¹²⁰

Şeyhî Mehmed Efendi yazmış olduğu arzuhalde kendi imzasını “*Şeyh Mehmed el-kâdî bi-Burusa sâbikan*” olarak atmaktadır. Yukarıda Atâyî'nin aktardığına göre Cemaziyelahir

118 Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik*, 2/1342-1346; Mehmet İpşirli, “Ebûlmeyâmin Mustafa Efendi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebulmeyamin-mustafa-efendi> (19.05.2021).

119 Manisa'da doğup Ataullah Efendi'den mülâzemet aldıktan sonra farklı görevlerde bulunmuş ve Manisa Tekye Medresesinde görev almıştır. Bu esnada şehzadelik döneminde Manisa'da bulunan III. Murad'a imamlık yaptığı için İmâm-ı Sultânî olarak bilinin olmuştur. 1002/1594'te vefat etmiştir. Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik*, 1/944-945.

120 Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik*, 2/1359.

1006'da (Ocak 1598) Bursa kadısı olmuş ve Safer 1007'de (Eylül 1598) ise azledilmiştir. Arzuhalinde “sâbıkan” kaydı bulunduğu için yazılan arzuhallerin Safer 1007'den sonra yazılmış olması muhtemeldir.

Arzuhal Metni: İmâm Damadınundur

Mevlânâ mumâ-ileyh *esbağahu'llâhu ni'amehu* 'aleyh fezâil-i hamiyeye ve kemâlât-i muhimme ile mümtâz ve ma'lûm ve nekâyis ve rezâyilden ma'sûmdur. Hakkını îfâ ve mansıbında ibkâ izdiyâd-ı devlet-i âhîret [ü] dünyâ idüğü mahall-i reyb değüldür. Zeberehu el-fakîr ile'l-Melîki'l-Kadîr eş-Şeyh Mehmed el-kâdî bi-Burusa sâbıkan.

40. Koca Rıdvan Efendi (ö. 1024/1615)

Macar asıllı olan Koca Rıdvan Efendi, Akşehirli kadı Fazlullâh Efendi'nin yanında yetişmiştir. İlim yolunda iken veziriazam Semiz Ahmed Paşa'nın yardımcılarıyla İvaz Efendi'nin meclisine katılmış ve ondan mülazım olmuştur. İlk olarak kırk akçe ile görev yaparken azlolunmuş ve 989/1581'de Rüstem Paşa Medresesine, ardından 994/1586'da Üsküdar Mihrûmah Sultan Medresesine atanmıştır. Muharrem 1006'da (Eylül 1597) Edirne kadısı olmuş ve Safer 1007 (Eylül 1598) ise azledilmiştir. Ardından Selanik, İstanbul ve Anadolu kazaskerliği gibi farklı kadılıklarda bulunan Rıdvan Efendi, 1024/1615'te vefat etmiştir.¹²¹

Koca Rıdvan Efendi arzuhalini imzalarken kendisini “el-kâdî sâbıkan bi-dâri'n-nasr Edirne” ibareleri tanıtmaktadır. Yukarıda Atâyî'nin aktardığı üzere Rıdvan Efendi, Muharrem 1006'da (Eylül 1597) Edirne kadısı olmuş ve Safer 1007'de (Eylül 1598) ise azledilmiştir. Arzuhaldeki “sâbıkan” kaydı arzuhallerin Safer 1007 ve sonrasında yazılmış olmasını gerektirmektedir.

Arzuhal Metni: Koca Rıdvân Efendinündür

Dâ'i-i merkûm âdâb-ı kudâtı himâyet ve siyânet ve vak'a-i mahkeme-i şer'-i Hudâyı hıfz ve ri'âyet idüp da'avî-i şer'iyye istimâ' ve işğâda ve ahkâm-ı şeri'at-ı şerîfeyi ikâmet ve icrâda kalîlü'l-mu'adil olduğına ictimâ'-ı 'ulemâ şâhid-i 'adl olup ¹²²أنتم شهداء الله في الأرض mefhûmı üzere hakkında olan şehâdet-i fuhûl taka'u bi'l-kabûl buyurılıp me'mûli olan ibkâ husûle mevsûl olmağa zirre-i 'inâyet-i pâdişâhîye ehakk ve şemme-i 'âtıfet-i şehinşâhîye ahrâ ve elyak idüğü şekden münfekdür. Ve ene el-'abdü'l-fakîr el-muktasîr ile'l-Ganiyi'l-Muktedir Rıdvân el-kâdî sâbıkan bi-dâri'n-nasr Edirne el-mahrûse *humiyet ani'n-nuhûs*.

41. Gazi Giray II (ö. 1016/1607)

961/1554'te Devlet Giray'ın oğlu olarak dünyaya gelen Gazi Giray, Bora lakabıyla da bilinmektedir. Özellikle III. Murad devrinde başlayan İran seferleri sırasında göstermiş olduğu mücadeleler ile tanınmıştır. Âdil Giray kumandasındaki Kırım ordusuna katılmış ve Özdemiroğlu

¹²¹ Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik*, 2/1477-1479.

¹²² “Sizler Allah'ın yeryüzündeki şahitlerisiniz.”

Osman Paşa ile tanışma fırsatı bulmuştur. Paşa'nın dikkatini çeken Gazi Giray, 988/1580'de sefer sırasında öncü birlik olarak harekete katılmış bu sırada İranlılar tarafından esir alınarak Alamut Kalesi'ne hapsedilmiştir. 993/1585'te buradan kaçmış, tekrar Erzurum'da Osman Paşa'nın yanında savaşa katılmıştır. Osman Paşa'nın vefatı dolayısıyla bir süre Yanbolu'da yaşayan Gazi Giray, Osman Paşa tarafından Kırım hanlığına getirilen İslâm Giray'ın ölümü üzerine han olarak tayin edilmiştir (996/1588). Rusların kendisini han olarak kabul etmemesi üzerine İsveç ve Lehistan ile ittifak kurarak Ruslar üzerine yürümüş en sonunda yapılan anlaşma ile Rus çarı vergi vermek zorunda kalmıştır. III. Mehmed döneminde Cigalazâde Sinan Paşa'nın girişimleriyle azledilmişse de kısa bir süre sonra tekrar hanlığı elde etmiştir. 1006/1598'de Osmanlı'nın batı seferlerinde Macaristan'da orduya katılmıştır. Bir yıl sonra Estergon seferine katılmıştır. 1011/1603'te Kırım'a dönen Gazi Giray I. Ahmed'in Celâli İsyanları için asker istemesine az bir kuvvet göndermiş, İran'a düzenlenen sefere katılması da istenmesine rağmen sefere iştirak etmemiştir. Gazi Giray Şâban 1016 / Kasım 1607) Kırım'da vebadan vefat etmiştir. Gazi Giray'ın şiirle uğraştığı bilinmektedir. Bunun yanı sıra Hoca Sâdeddin Efendi ile yazışmaları¹²³ nesir açısından da dikkate değerdir.¹²⁴

Gazi Giray arzuhalini Farsça olarak kaleme almıştır. Mehmed Dâğî ile başlayan arzuhaller Gazi Giray ile bitmektedir. Yazılan bu arzuhalleri “Rum diyarında ilimlerin hazinelerini elde eden âlimlerin kalemlerinden dökülenlerdir” diye nitelendirmiştir. Kadılık makamı ve bunun zorluğuna değinen Kırım hanı, Masûm Efendi'nin hak ettiği mesleğinden haksız yere azledildiğini, onun yerine atanan kişinin ise câhil ve bu görevi hak etmediğini söylemektedir. Kırım Han'ın Masûm Efendi için neden arzuhal yazdığı net olmamakla beraber Gazi Giray'ın Hoca Sâdeddin Efendi ile yakın irtibatla olması buna neden olmuş olabilir. Muhtemelen Hoca Sâdeddin Efendi'nin isteği üzerine yazdığı bu arzuhalinde nereden yazdığı ise tam olarak bilinmemektedir. Arzuhalindeki sözlerinden onun arzuhal yazan diğer kişilerin yazdıklarına muttali olduğu görülmektedir. Ancak buna nasıl muttali olduğu ve kendi arzuhalini nerede iken yazdığı mechuliyetini koruyan noktalardır.

Arzuhal Metni: Gâzî Giray Hân hazretlerinin imzasıdır ki aynıyle nakl olındı

ان چه در ضمن عبارات این طومار بلاغت شعار و طی اشارات این عنوان فصاحت ثمار که از تأمل أقلام سحر حامل فضلاء خطهء روم الذین فازوا بآخار خزائن العلوم در کیفیت احوال مولانا معصوم معروض ارباب فهوم شده است معلوم گشت هر چند حطام دنیا بموجب الدنيا حرام علی اهل الآخرة مردود علمای دین وحکم قضا که من جعل قاضیا فقد ذبح بغیر سکین منفور اصحاب یقین است لکن متصدی این امر خطیر و متقلد این عمل سعادت اجیر در فنون علوم متبحری که باید که در تمشیت احکام قضا تعمق بدقایق اوامر ونواهی وتوافق بحقایق حل و حرمت مثنوبات و مناهی تواند کرد به (بک) بیخبری که خود را با وجود زلتهای جون معصوم داند ومجهول را از معلوم فرق نتواند، لا جرم بصحت

123 Nüshası için bk. Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Nuruosmaniye, 4292.

124 Hali İnalçık-Mustafa İsmet Uzun, “Gazi Giray II”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/gazi-giray-ii#1> (03.06.2021); Elvina Abduvaliyeva Er, *Bora Gazi Giray Han: Hayatı ve eserleri*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı, Doktor Tezi, 2011).

پیوست که بمنصب قضا احق است و طالب غیر معصوم جهول و ظلم و الله يفعل ما یشاء و یحکم ما یرید و أنه لیس بظلام للعبد. نمقه الفقیر غازی گرای

[**Tercüme:** Bu evrakın içinde yazılanlar belagatin bir nişânesi, bu başlık altında öz bir biçimde işaret edilenler fesahatin meyvesidir. Bu meyveler Rum diyarında ilimlerin hazinelerini elde eden âlimlerin kalemlerinden dökülenlerdir. Bu tomar Mevlânâ Masûm Efendi'nin ahvalinin keyfiyeti hakkında anlayış sahibi kişilere sunulanlardır. Dünya aşığı kişilerin elindeki her bir parça, ahiret ehline haramdır. Din âlimleri kadılık meselesinin kadı olan kimsenin bıçaksız boğazlanması gibi olduğunu söylemişlerdir. Bundan dolayı yakîn ehli kimseler kadılıktan kaçınırlar. Ancak bu zor göreve girişen ve sevabı bol ameli işleyen kimselerin kadılık hükümlerin yürütülmesinde derin bilgisi olmalı, emir ve nehiyeler konusunda uzmanlaşmalı, haram ve helalin hakikatine ulaşabilmeli, sevap ve yasaklananlar konusunda bilgili olabilmelidir. Şüphesiz doğru bir şekilde bu yazılanlar, onun kadılık mansıbını daha çok hak ettiği ve Masûm'un dışındaki kişi ise cahil ve zalimdir. Allah dilediğini yapar ve istediği şekilde hüküm verir. O kullarına zulmeden değildir. Bunu Gazi Giray yazdı.]

Sonuç

III. Murad devrinden itibaren saray içi güç odaklarındaki değişim hem sarayı hem de etrafındaki bürokratik işleyişi derinden etkilemiş ve beraberinde büyük değişimler getirmiştir. Sultanın saraya kapalı hayat sürmesi, kapı kullarının etkinliğini azaltmış bunun yerine saray içindeki hanım sultanlar ve harem ağalarının nüfuzu daha da güçlenmiştir. III. Murad'ın saltanatının başlarında Nurbanu Sultan, Habeşî Mehmed Ağa, Şeyh Şücâ ve Hoca Sâdeddin Efendi ittifakı en etkin güç iken III. Mehmed'in saltanatında ise Safiye Sultan, Gazanfer Ağa, Mehmed Dâğî ve Hoca Sâdeddin devrin en etkin kişileri olmuşlardır. Hoca Sâdeddin Efendi, III. Murad devrinde ilmiyeye dair mansıp ve atamalarda en etkili kişi olmasına rağmen III. Mehmed devrinde Safiye Sultan ile arasının açılması sebebiyle bu etkinliği azalmıştır. Hoca Sâdeddin Efendi'nin sultanın hocası olması ve ulemânın başına getirilmesi beraberinde birçok sıkıntının da doğmasına sebep olmuştur. *Hocazâde kanunu* ile küçük yaştaki ulemâ çocuklarının ilmiyeye dâhil olma uygulaması bu dönemde yerleşmiş ve bu da birçok âlim-bürokratin şikâyet etmesine sebep olmuştur.

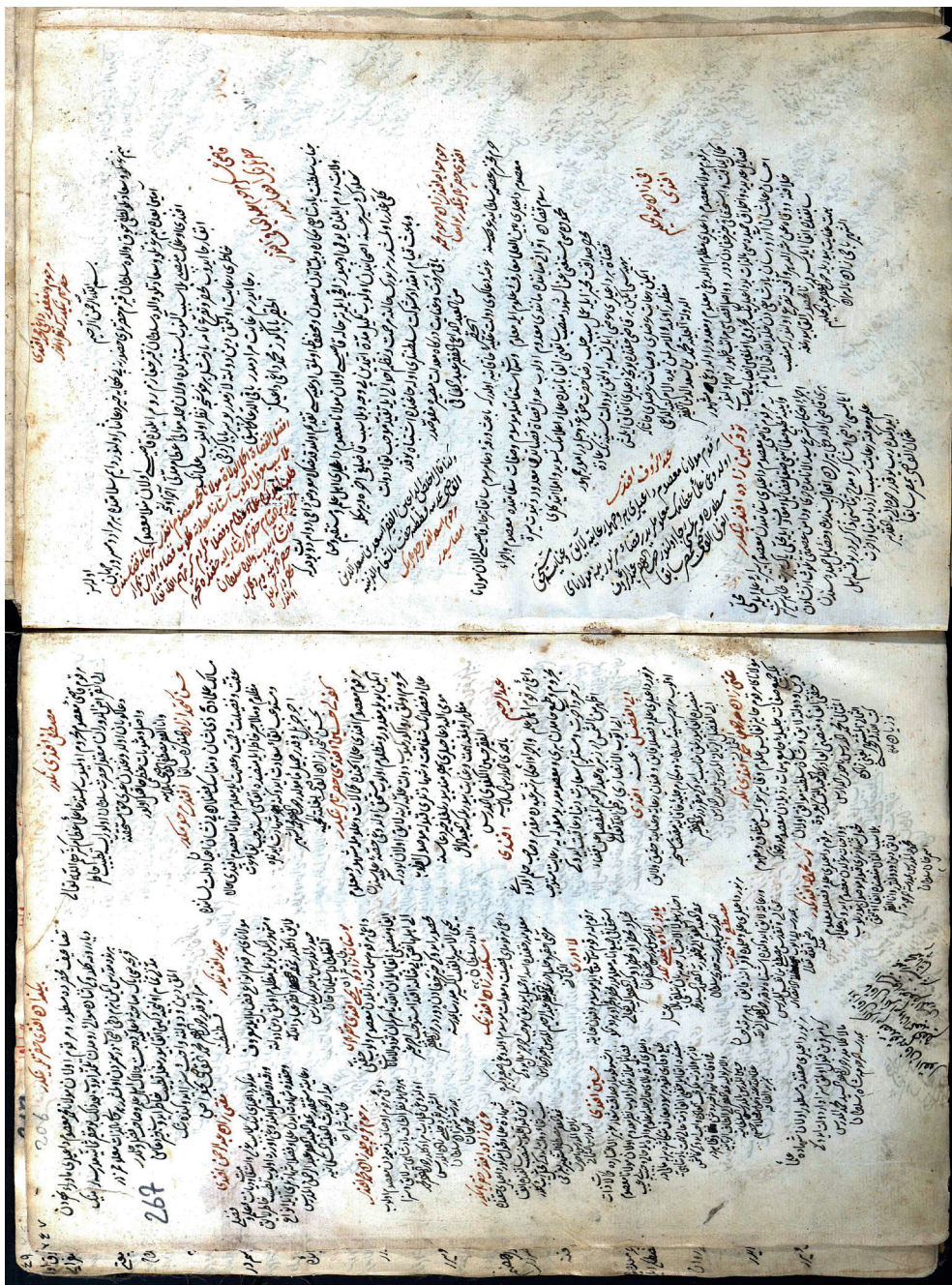
Hoca Sâdeddin Efendi'nin Anadolu ve diğer coğrafyalardan gelen âlimleri himaye ettiği bilinmektedir. Himaye ettiği âlimlerden biri de Tırhala kadılığından azledilen Molla Mehmed Masûm'dur. Maverâünnehir'den gelerek Osmanlı ilmiye sınıfına dâhil olan Molla Masûm Efendi, Hoca Sâdeddin Efendi'den mülazım olarak sırasıyla Talende, İlbasan, Eğriboz, Çatalca, Tırhala ve Yenişehir'de kadılık görevinde bulunmuştur. Aynı zamanda emvâl müfettişliği ile ordu kadılığı ve tezkirecilik gibi görevler de üstlenmiştir. Tırhala kadısı olduğu esnada görev süresi dolmadan haksız yere 1006/1598'de azledildiği için İstanbul'a gelmiş ve muhtemelen Hoca Sâdeddin Efendi vasıtasıyla İstanbul'daki âlimlerden hüsn-i şehâdetle bulduklarına dair arzuhal almıştır. Toplanan bu arzuhaller 1007/1598'de sultanın ve vâlide sultanın şeyhi Şeyh Mehmed Dâğî aracılığıyla Safiye Sultan'a sunulmuştur.

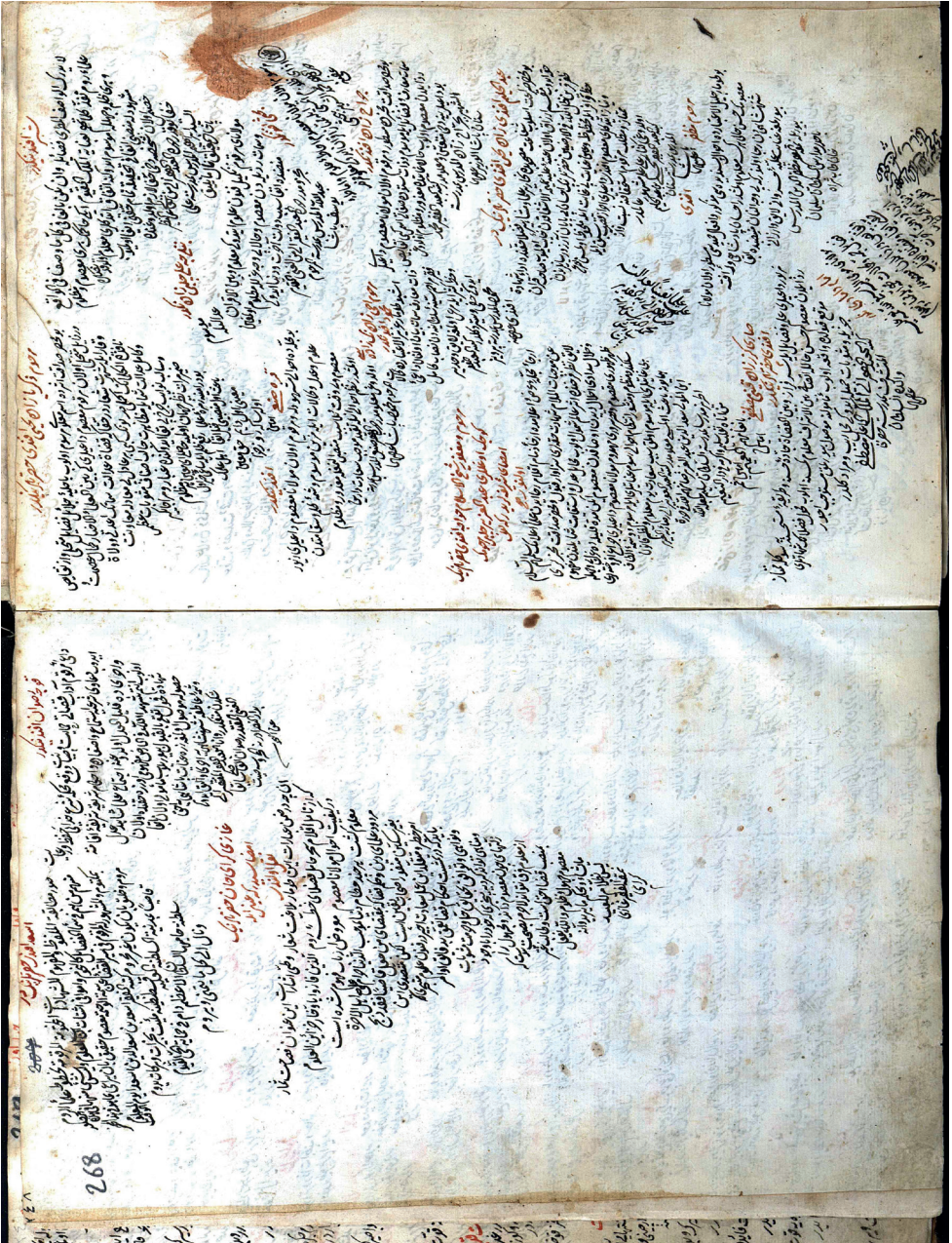
Bu arzuhaller XVI. yüzyılın sonuna doğru Osmanlı İmparatorluğunda değişen ve dönüşen güç odaklarını yansıtan önemli bir örnektir. Üç yüz akçelik Tırhala kadılığından azledilen ve kadı olarak kariyerinin neredeyse en üst noktasına gelmiş olan Molla Mehmed Masûm için devrin en önde gelen âlim-bürokratların ve şeyhinin arzuhal yazması konunun en ilginç noktasını oluşturmaktadır. Her ne kadar arzuhallerin içeriği Molla Masûm ve onun haksız yere azledilmesi üzerine kurulmuşsa da satır aralarında dikkat çeken önemli bir nokta ulemânın hatırı meselesidir. Bu ifade yüzyılın sonuna doğru değişen güç odakları arasında ulemânın etkin rolünü göstermektedir. Ulemânın hatırı meselesi sultana karşı bir ikaz ve güç gösterisi olarak da okunması mümkündür. Ayrıca ulemâdan ziyade bir tarikat şeyhinin arzuhalleri sunması değişen dengelerin bir göstergesidir.

Arzuhal yazan kişilerin hepsi mülâzemet yoluyla yahut başka bir şekilde Hoca Sâdeddin ile irtibatlı olan kişilerdir. Hoca Sâdeddin Efendi'nin ilmiyenin başında olması onlarla zorunlu bir ilişkiyi de doğurmuş olması muhtemeldir. Arzuhal yazan kişiler arasında Hoca Sâdeddin Efendi'nin âilesi dışında Osmanlı ilmiyye teşkilatının önemli âilelerden olan Ahizâdeler, Karaçelebiler, Bostanzâdeler ve Çivizâdeler gibi âilelerin mensupları da bulunmaktadır. Osmanlı ilmiyye teşkilatının bu güçlü âilelerin üyelerinin hüsn-i şehâdetinde bulunduğu bir konunun devlet nezdinde dikkate alınmaması zor gözükmektedir. Nitekim Molla Masûm'un 1007/1598'nin sonlarına doğru Damad İbrahim Paşa ile Macaristan seferine ordu kadısı ve tezkirecilik görevi ile çıkması, daha sonra mevleviyet payesini alması arzuhallerin dikkate alındığını göstermektedir.

Arzuhallerin yazıldığı dönemde şeyhülislam olan Hoca Sadeddin Efendi'nin neden arzuhal yazmadığı ve yazılan arzuhallerin onun tarafından sultana neden sunulmadığı kapalılığını koruyan bir noktadır. Bu tercih veya zorunluluklarda Safiye Sultan'ın atamalarda etkisi, Hoca Sadeddin Efendi ile arasının iyi olmaması ve Mehmed Dâği'nin sultan üzerindeki etkisi dikkate alınmış olmalıdır.

Ek-Görseller

هذا هو الكتاب الذي كتبه...

هذا هو الكتاب الذي كتبه...

هذا هو الكتاب الذي كتبه...

هذا هو الكتاب الذي كتبه...

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Çalışma Konsepti/Tasarım- U.Ö., H.Ö.; Yazı Taslağı- U.Ö., H.Ö.; Son Onay ve Sorumluluk- U.Ö., H.Ö.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Conception/Design of Study- U.Ö., H.Ö.; Drafting Manuscript- U.Ö., H.Ö.; Final Approval and Accountability- U.Ö., H.Ö.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Afyoncu, Erhan. "Müteferrika". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 13.05.2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/muteferrika>
- Akpınar, Cemil. "Kefevî Hüseyin Efendi". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 10.05.2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kefevi-huseyin-efendi>
- Aksoyak, İ. Hakkı. *Gelibolulu Mustafa Âli Divan*. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018. Erişim 23.03.2020. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58695,gelibolulu-mustafa-ali-divanipdf.pdf?0>
- Aktepe, M. Münir. "Esad Efendi, Hocazâde". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 10.05.2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/esad-efendi-hocazade>
- Akyıldız, Ali. *Haremin Padişahu Valide Sultan: Harem 'de Hayat ve Teşkilat*. İstanbul: Timaş Yayıncılık, 2017.
- Alan, Ercan. *Kadıasker ruznamçelerine göre XVII. yüzyılda Rumeli 'de kadılık müessesesi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2015.
- Altun, Mustafa. *Devr-i Saltanat Valide Safiye Sultan*. İstanbul: Libra, 2020.
- Avcı, Ülkü Pınar. "Unutulan Bir Gönül Eri: Şeyh Mehmed-i Dâğî". *Hacı Bektaş Velî Kültür Araştırmaları Dergisi* 24 (Kış 2002) 17-22.
- Beyazıt, Yasemin. *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- Börekçi, Günhan. *Factions and Favorites at the Courts of Sultan Ahmed I (r. 1603-1617) and His Immediate Predecessors*. Ohio State University, Doktora Tezi, 2011.
- Reşidüddin Vatvat. *Hazret-i Ali'nin Yüz Sözü Gül-i Sad-berg*. çev. Hocazâde Abdülaziz Efendi. haz. Âdem Ceyhan. İstanbul: Buhara, 2011.
- Çağrıncı, Mustafa. "Bostanzâde Yahyâ Efendi". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 16.05.2021 <https://islamansiklopedisi.org.tr/bostanzade-yahya-efendi>
- Çörekçi, Semra. *17. yüzyıl başında Osmanlı ilmiye sistemi: Nuruosmaniye Kütüphanesi 4569/5 numaralı Ruznâme Defterinin transkripsiyonu ve tahlili*. İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Fleischer, Cornell H. *Tarihçi Mustafa Âli: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*. çev. Ayla Ortaç. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Güleç, Hasan. "Ahizâde Abdülhalim Efendi". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 11.05.2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahizade-abdulhalim-efendi>
- Hasan Beyzade Ahmed Paşa. *Hasan Bey-Zade Tarihi: metin (926-1003/1520-1595)*. haz. Şevki Nezih Aykut. 2 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2004.

- Hathaway, Jane. *The Chief Eunuch of the Ottoman Harem: From African Slave to Power-Broker*. Cambridge University Press, 2018.
- Heiderzadeh, Tafiqh. “İran Alimlerinin Osmanlı Devletine Gelişi ve Osmanlı Bilimine Katkıları”. çev. Aysu Albayrak. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 2 (1998), 211-242.
- Henry Lello, *Babîali Nezdeinde Üçüncü İngiliz Elçisi Lello'nun Muhtırası*. çev. Orhan Burian. Ankara: TTK, 1952.
- İpekten, Halûk. “Azmîzâde Mustafa Hâletî”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 17.05.2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/azmizade-mustafa-haleti>
- İpşirli, Mehmet. “Ebûlmevâmin Mustafa Efendi”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 19.05.2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebulmeyamin-mustafa-efendi>
- İpşirli, Mehmet. “Ahîzâde Hüseyin Efendi”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 10.05.2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahizade-huseyin-efendi>
- İpşirli, Mehmet. “Çivîzâdeler”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 18.05.2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/civizadeler>
- İpşirli, Mehmet. “Mehmed Efendi, Hocasâde”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 10.05.2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mehmed-efendi-hocazade>
- Kaya, Bayram Ali. “Yahyâ Efendi, Zekerîyyâzâde”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 18.05.2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/yahya-efendi-zekeriy yazade>
- Kaya, Nevzat. “Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 22.03.2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/karacelebizade-abdulaziz-efendi>
- Kul, Muhittin. “Tırhala Sancağı İdarecileri (1395-1600)”. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi = Academic Journal of History and Idea* 6/1 (2019). 216-251.
- Kumrular, Özlem. *Haremde Taht Kuranlar: Nurbanu ve Safiye Sultan*. İstanbul: Doğan Kitap, 2017.
- Nev'î - Divan - Tenkidli Basım*. haz. Mertol Tulum ve M. Ali Tanyeri. İstanbul: İstanbul Ü. Edebiyat Fak. Yayınları, 1977.
- Nevizâde Atâyi. *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fi tekmileti'ş-Şakâyiık*. haz. Suat Donuk. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017.
- Ocakaçan, Levent Kaya. *Geç 16 ve erken 17.yy'da Osmanlı Devleti'ndeki patronaj ilişkilerinin Gazanfer Ağa örneği üzerinden Venedik belgelerine göre incelenmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi. İktisat Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2016.
- Oral, Ertuğrul. *993-994 (1585-1586) Tarihli Rumeli Kadıaskeri Ruznamesi*. İstanbul: İÜEF. Mezuniyet Tezi, 1980.
- Öngören, Reşat. “Osmanlılar'da Devlet Ricali-Meşayih Münasebetlerinin Boyutlarını Gösteren Yeni Bir Kaynak: Âli'nin Şeyh Mehmed-i Dâğî ile Alakalı Menakıbı”. *İslam Araştırmaları Dergisi* 1 (1997), 107-113.
- Özcan, Abdülkadir. “Dukakinzâde Ahmed Paşa”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 13.05.2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/dukakinzade-ahmed-pasa>
- Özcan, Tahsin. “Molla Arap”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 11.05.2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/molla-arap>
- Selânîki Mustafa Efendi. *Târîh-i Selânîki*. 2 C. Hazırlayan: Mehmet İpşirli. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1989.

- Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576*. 2 C. çev. Türkis Noyan. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006.
- Şeker, Mehmet. *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Mevâ'idü'n-Nefâ'is fî Kavâ'idi'l-Mecâlis*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.
- Şeyhî Mehmed Efendi. *Vekâyiü'l-fuzalâ*. 4 C. haz. Ramazan Ekinci. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018.
- Şimşek, Selami. "Avrupa ile Asya Arasında Önemli Bir Geçiş Noktası Gelibolu'da Tarikatlar ve Tekkeler = Orders and Dervish Lodges in Gallipoli in the Cross Road of Europe and Asia". Konya: *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 22 (2007), 269-273.
- Taşköprülüzâde Ahmed Efendi. *Eş-Şakâ'iku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye*. haz. Muhammet Hekimoğlu. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Tezcan, Baki. *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World*. New York: Cambridge University Press, 2010.
- Turan, Şerafettin. "Hoca Sâdeddin Efendi". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 25.05.2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hoca-sadeddin-efendi>
- Tüfekçioğlu, Muhammet Selman. *Ahizade Abdülhalim Efendi'nin el-Fark Beyne'l-Müddei ve'l-Müddea Aleyh Risalesinin Tahkik ve Tahlili*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Unan, Fahri. "Mevleviyet". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 27.05.2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mevleviyet>
- Uzun, Mustafa İsmet. "Ganizâde Mehmed Nâdirî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 15.05.2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ganizade-mehmed-nadiri>
- Yiğit, Osman. *Topkapı Sarayı Müzesi arşivi 34 numaralı Filori Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2018.